

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ
KATEDRA FILOSOFIE**

Vývoj filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka

Bc. Aneta Bukačová

**Diplomová práce
2013**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Aneta Bukačová**
Osobní číslo: **H11049**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Vývoj filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na problém geneze filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka. Postupně budou probírána tato témata: 1)etika a náboženství (Ježíš jako mravní ideál, idea synergismu, problém demytologizace); 2)epistemologie (pojetí pravdy, noetická skepse, dějinný optimismus); 3)ontologie (kontextualismus jako originální přínos J.B.Kozáka dějinám evropského myšlení).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **21. května 2012**

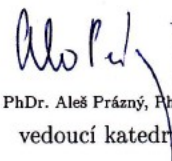
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2013**



prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan



L.S.



PhDr. Aleš Prázny, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2012

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

Primární literatura:

KOZÁK, J.B. Essay o vědě a víře. Praha : Gustav Voleský, 1924.

KOZÁK, J.B. Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství. Praha : Svaz národního osvobození, 1925.

KOZÁK, J.B. Ježíš ve víře a skepsi. Praha : Melantrich, 1929.

KOZÁK, J.B. Křesťanství a jeho vývoj. Praha : Svaz národního osvobození, 1924.

KOZÁK, J.B. Masaryk filosof. Praha : Svaz národního osvobození, 1925.

KOZÁK, J.B. Masaryk jako etik a náboženský myslitel. Praha : Slovanský ústav, 1931.

KOZÁK, J.B. Noetika : přednášky, podle zápisu z roku 1932. Praha : Spolek posluchačů filosofie, [1947].

KOZÁK, J.B. O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém. Praha : Kočí, [1922].

KOZÁK, J.B. O otázce náboženské. Kdyně : Okresní sbor osvět, 1922.

KOZÁK, J.B. Podle cesty. [Praha] : Pokrok, 1948.

KOZÁK, J.B. Přítomný stav etiky. Praha : Dědictví Komenského, 1930.

Sekundární literatura:

KOZÁK, J.B. Kontextualismus, Filosofie objektivní skutečnosti, In Filosofický časopis, Praha : Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1953, ISSN 0015-1831, roč. 43, č. 2.

KRÁL, J. Československá filosofie : nástin vývoje podle disciplín. Praha : Melantrich, 1937.

POPELOVÁ, J. Studie o současné české filosofii. Praha : Jos. R. Vilímek, 1946.

TRETERA, I. Nebylo tam nic dramatického, Vzpomínky na profesora Jana Blahoslava Kozáka, In: Dějiny a současnost : kulturně historická revue. 2008, roč. 30, č. 10

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na mojí práci vztahují autorská práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou, nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 26. 6. 2013

Bc. Aneta Bukačová

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych ráda poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc., své vedoucí práce, za její odbornou pomoc, cenné rady a poskytnuté materiály, které mi pomohly při zpracování diplomové práce. Děkuji také své rodině, jež mne během celého studia po všech stránkách podporovala.

NÁZEV

Vývoj filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka

ANOTACE

Předložená diplomová práce se zabývá pojetím geneze filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka (1888-1974). První část je věnována životu a dílu tohoto filosofa. Druhá část analyzuje epistemologické hledisko, pod jehož zorným úhlem Kozák zkoumal nejen problémy poznání (zvláště absolutní pravdy), nýbrž i vztah náboženství a vědy, problémy metafyziky a etiky (otázka svobody). Třetí část je zaměřena k etickým námětům: k etické dimenzi křesťanského náboženství, k problému filosofie etických hodnot. V této části je analyzována i otázka mravního ideálu, a to se zřetelem ke Kozákovým studiím o českém myšlení. Čtvrtá část je věnována ontologii J. B. Kozáka, především jeho osobitému konceptu procesualistické a kauzalistické ontologie, který Kozák nazval kontextualismus.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Blahoslav Kozák, epistemologie, etika, náboženství, ontologie

TITLE

Development of Philosophical Ideas of Jan Blahoslav Kozák

ANNOTATION

My dissertation is about genesis of philosophic theories of Jan Blahoslav Kozák (1888-1974). The life and writings of this philosopher is described in the first part. The second part contains epistemological aspect under which Kozák investigated the problems of recognition (mainly of absolute truth), relation between religion and science, problems of metaphysics and ethic (question of freedom). The third part handles ethic themes: ethic dimensions of Christian religion, problems of philosophy of ethic values. Also analysis of the question of moral ideal is made in this part considering Kozák's studies of the Czech thinking. The fourth part devotes to ontology of J. B. Kozák, mainly to his typical concept of processualistical and causalistical ontology which Kozák called contextualismus.

KEYWORDS

Jan Blahoslav Kozák, epistemology, ethics, religion, ontology

OBSAH

ÚVOD	9
1. CIRRICULUM VITAE	10
2. EPISTEMOLOGIE	14
2.1. Problém poznání.....	14
2.2. Věda a víra.....	15
2.3. Vědecké myšlení	16
2.4. Náboženství a věda.....	17
2.5. Problém metafyziky	18
2.6. Absolutní pravda.....	19
2.7. Problém svobody	22
2.7.1. Spor mezi determinismem a indeterminismem	23
2.7.2. Problém hodnocení.....	24
2.7.3. Problém mravní integrity	26
3. ETIKA	28
3.1. Etická dimenze křesťanského náboženství.....	28
3.1.1. Kritika katolicismu	28
3.1.2. Náboženský program	30
3.1.3. Poselství Bible	31
3.1.4. Etika nenásilí a lásky.....	32
3.1.5. Křesťanství jako životní program	33
3.1.6. Pojetí Boha	34
3.1.7. Problém mravních hodnot.....	35
3.1.8. Pojetí náboženské víry	36
3.2. Axiologické a etické jádro	37
3.2.1. Autonomie a heteronomie	39
3.2.2. Mravní výchova	40
3.2.3. Od scientismu k antropologismu.....	42
3.3. Mravní ideál	45
3.3.1. Ježíš Kristus jako mravní ideál	45
3.3.1.1. „Boží království“.....	47
3.3.1.2. Etické jádro evangelia	49
3.3.1.3. Obraz Ježíše Krista	50
3.3.1.4. Demytologizace	52
3.3.1.5. Náboženský prožitek	53
3.3.2. Jan Hus jako ukazatel cesty	54
3.3.3. Tomáš Garrigue Masaryk jako vzor moderního hrdiny	56
3.3.3.1. Problém náboženství v Masarykově pojetí.....	57
3.3.3.2. Problém etického hodnocení v Masarykově pojetí.....	58
4. ONTOLOGIE	59
ZÁVĚR	64
POUŽITÁ LITERATURA	66

ÚVOD

*„Jaký prospěch bude mít člověk,
získá-li celý svět, ale svůj život ztratí?“*

(Mt 16,26)

V předložené diplomové práci se zabývám vývojem filosofických názorů Jana Blahoslava Kozáka. Záměrem práce je sledovat filosofické dílo J. B. Kozáka, které zasahovalo oblast neobyčejně širokou: od logiky, metodologie věd a teorie poznání přes obecnou axiologii nebo také filosofii hodnot a etiku až k ontologii. Také v něm nechyběla témata z dějin filosofie. Celé jeho dílo ovšem nebylo pokusem o encyklopedický systém, nebylo ani různorodým seskupením, kterému by chyběl jednotný filosofický záměr.¹ Bylo koncentrované kolem jedné základní otázky: Zda a jak lze odůvodnit předpoklad, že úsilí o realizaci morálních hodnot není jen „*soukromou*“ záležitostí lidstva, nýbrž naplánováním „**vyššího smyslu**“, či, jak také Kozák říkal: „**mravního řádu**“ **samého veškerenstva**. Tento předpoklad byl podle Kozáka tím, co modernímu člověku může zbýt jako živé dědictví náboženské víry minulých dob. Bez tohoto předpokladu, jak Kozák soudil, by ztratil náš zápas o lepší a dokonalejší svět svůj alespoň trochu optimistický výhled.

Práce je rozdělena celkem do čtyř hlavních částí. V první z nich se pokusím představit pozoruhodnou osobnost J. B. Kozáka, který, když opouštěl dráhu duchovního a ubíral se za hlasem svého svědomí, vzdával se kusu svého života a popřel kus rodinné tradice ve jménu lepší pravdy, k jejímuž poznání jej vedl konflikt mezi církevními naukami a pravdou vědeckou. Ve druhé části se zaměřím na epistemologické hledisko díla J. B. Kozáka. V této části však analyzuji nejen problémy poznání, např. otázku absolutní pravdy, problém vztahu vědy a víry, nýbrž i problém metafyziky, dále pak problém svobody a otázku objektivních mravních hodnot. Ve třetí části se zaměřím na etické hledisko díla J. B. Kozáka. V této části přiblížím Kozákův důraz na etickou dimenzi křesťanského náboženství a jeho intenzivní zájem o axiologické náměty. V této části věnuji pozornost i otázce mravního ideálu, a to se zřetelem ke Kozákovým studiím o českém myšlení. Ve čtvrté části se zaměřím na Kozákovu ontologii, jež jeho myšlenkový vývoj v posledních letech svého života završuje a je syntézou jeho celkového filosofického stanoviska.

¹ Srv. KUČERA, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1968, roč. 16, č. 5, s. 768.

1. CIRRICULUM VITAE

Jan Blahoslav Kozák byl významným představitelem českého filosofického myšlení 20. století. Narodil se 4. 8. 1888 v Čáslavi a zemřel 9. 1. 1974 v Praze. Byl synem evangelického duchovního. Rovněž jeho dva strýcové byli faráři a jeho matka byla hluboce věřící. Otec i strýcové superintendenti patřili k předním postavám českého protestantismu. To mělo pravděpodobně největší vliv na jeho rozhodnutí studovat po maturitě na čáslavském gymnáziu teologii. Protestantská teologie u nás tehdy nebyla odborně na patřičné výši, proto mladý J. B. Kozák odešel studovat teologii na evangelickou fakultu na univerzitě v Bonnu,² Edinburghu na New College – koleji Spojené svobodné církve skotské, Vídní³ a Halle.

Souběžně s teologií studoval též filosofii a filologii. Tato studia dokončil na univerzitě v Praze. V letech 1910-14 působil jako evangelický duchovní a učitel na evangelickém učitelském ústavě v Čáslavi. Promoval na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy roku 1915, téma jeho disertační práce *Sóma pneumatikon* se pohybovalo na pomezí teologie a filosofie.⁴ Značně ortodoxní atmosféra českého protestantismu byla pro jeho myšlenkový svět příliš těsná. Takto nastal jeho rozchod s praxí duchovního a jeho „bratrské jinověrectví.“⁵ Proto místo duchovní služby zvolil dráhu pedagogickou. Do roku 1920 byl profesorem němčiny a angličtiny na obchodní akademii v Kolíně a v letech 1920-26 na Československé obchodní akademii v Praze. Roku 1921 se na Univerzitě Karlově habilitoval pro logiku, noetiku a dějiny filosofie spisem *Ekonomizace životních funkcí*.⁶ Zároveň začalo jeho působení ve Filosofické jednotě. Po smrti profesora Františka Drtiny roku 1927 převzal jeho katedru, nejprve jako mimořádný a od roku 1933 jako řádný profesor.

Kozák nebyl jen univerzitním profesorem filosofie.⁷ Účastnil se v předmnichovské republice aktivně politického života. Ve 20. letech 20. století měl blízko k okruhu intelektuálů

² Zde vedl profesor Carl Clemen historický proseminář pro evangelické bohoslovce. Clemen představoval radikální proud v tzv. Religionsgeschichtliche Schule. Tato škola systematicky studovala náboženství jako sociálně-kulturní fenomén. Srv. BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1968, roč. 16, č. 5, s. 763.

³ Studoval zde od roku 1908 a prožil zde „křest politický“. Zakusil aféry Wahrmondovu, Friedjungovu, Aehrenthalovu roku 1909. Pro historickou zajímavost lze uvést, že po smrti dr. Václava Vačka byl posledním žijícím Čechem, který vyslechl 18. 5. 1909 ve vídeňském parlamentu ostrou Masarykovu řeč. Srv. tamtéž.

⁴ Svou doktorskou disertaci psal u profesora Knopfa. Byla příspěvkem k dějinám náboženského materialismu doby helenisticko-římské. Shrnutí publikoval pod názvem *Fikce návratu k prvokřesťanství* v knize *Ježíš ve víře a skepsi naší doby* z roku 1929. Srv. GABRIEL, J. *Slovník českých filozofů*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 294.

⁵ Srv. BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 764.

⁶ Práce byla předložena profesoru Krejčímu. Srv. GABRIEL, J. *Slovník českých filozofů*, cit. d., s. 294.

⁷ Kozák věnoval velkou pozornost aktuálním politickým tématům. Připomeňme alespoň jeho díla: *Demokracie a kultura*. Praha: Nákladem Svazu národního osvobození, 1924. *Proslovy k neviděným*. Praha: Svaz národního osvobození, 1935. *Roosweltova Amerika*. Praha: Sociologický kruh, 1946. Svědectvím let druhé světové války je

okolo Inocence Arnošta Bláhy, který se pokusil neúspěšně obnovit Pokrokovou stranu z počátku 20. století.⁸ A koncem 30. let 20. století byl poslancem Národního shromáždění republiky Československé za Československou stranu národně socialistickou.⁹ Účastnil se od samého počátku antifašistického boje a pomáhal po roce 1933 intelektuálům na útěku z Německa přes Československo do západní Evropy. Byl více než jedno desetiletí pátečnickým besedníkem spolu s T. G. Masarykem.¹⁰ Byl tu ve styku nejen s „hradně“ orientovanými politiky, ale i s předními spisovateli, jako byl Vladislav Vančura, bratři Čapkové, s nimiž byl poután blízkým přátelstvím.¹¹ V jednotlivých aspektech se blížil filosofickým koncepcím Františka Krejčího, Emanuela Rábla, Josefa L. Hromádky. Redigoval také Laichterovu Filosofickou knihovnu, k vydání připravil spisy Františka Drtiny. S profesorem Německé univerzity Emilem Utitzem založil roku 1934 Pražský filosofický kroužek zaměřený hlavně k fenomenologickým výzkumům v duchu Edmunda Husserla, a zasloužil se tak o jednu z mála filosofických iniciativ, jíž se filosofie v českých zemích otevírala aktuálnímu světovému dění.

J. B. Kozák byl rozhodným a agilním bojovníkem proti fašismu a válce. Spolu s profesorem Zdeňkem Nejedlým a dalšími levicovými intelektuály vystupoval na velkých protifašistických a mírových shromážděních pokrokového studentstva. Jeho koncepce tzv. aktivního pacifismu jej přivedla k úzké spolupráci s marxistickými mírovými činiteli i v mezinárodním měřítku, která vyvrcholila jeho účastí na mohutném mírovém kongresu v Bruselu v roce 1936.¹²

Tragická léta druhé světové války prožil ve Spojených státech amerických, kam mu za dramatických událostí roku 1939 (už po obsazení tzv. protektorátu nacisty) umožnili odchod

kniha *Podle cesty*. Praha: Pokrok, 1948. O tom, jak prožíval vnitropolitické zápasy o charakter a další vývoj republiky v letech 1945-48 máme alespoň kusé svědectví v jeho knize *O lidu a lidech*. Praha: V. Žikeš, 1948.

⁸ Sociolog Inocence Arnošt Bláha (1879-1960) se pokusil 6. 9. 1925 obnovit stranu pokrokovou jako dědice původního masarykovského realismu a postavit národní život na etických principech. V programu vyjádřil smělé, spíše teoretické než prakticko-politické představy, jimiž hodlal nejdůsledněji naplňovat prezidentovo pojetí „demokracie humanitní“. Odmítl historický materialismus, nikoliv ovšem socialismus, a Masarykovu teorii etického socialismu rozpracoval v teorii socialismu syntetického jako záměrného tvarování sociální skutečnosti podle demokratických idejí samosprávy ke zvyšování míry spravedlnosti pro všechny plnoprávné občany. Princip občanství vůbec stavěl nad principy třídních, majetkových, rodových a jiných elit. Konkrétní návrhy směřovaly zejména k reformám státní a hospodářské organizace společnosti a k jejímu mezinárodnímu zakotvení. Bláhův politický program spíše připomínal sociologickou studii, bez ohledu na to však byl nejinteligentnějším programovým dokumentem, který byl v meziválečném období v Československu vydán. Profesor Bláha roku 1928 stranu rozpustil, čímž udělal důstojnou tečku za politickým realismem, specificky českým směrem, spojeným se jménem a působením T. G. Masaryka. Srv. MALÍŘ, J., et. al. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 388-389.

⁹ Byl poslancem od 19. 5. 1935 do 21. 3. 1939.

¹⁰ T. G. Masaryk byl osobním přítelem Kozákova strýce Ferdinanda Císaře. Kozák ještě roku 1945 v rozhlasovém projevu *První a poslední dojmy* (zařazeno do knihy *O lidu a lidech*, 1948) vzpomíná, jak po jedné návštěvě měla Kozákova matka Masarykovi za zlé jeho volnověrectví. Srv. BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit.d., s. 763.

¹¹ Srv. TRETERA, I. *Vynikající osobnost profesora J. B. Kozáka*, in: *Svobodné slovo*, 1988, 08. 04, č. 182, s. 3.

¹² Srv. tamtéž.

američtí unitáři na pokyn Cordella Hulla, známého Rooseveltova státního tajemníka. Za války přednášel ve státě Ohio na univerzitě v Oberlinu.¹³ Jako jeden z mála cizinců pracoval krátce v amerických diplomatických službách, a jak napsal v předmluvě ke knize *Podle cesty*,¹⁴ byl propuštěn za ponižujících okolností v souvislosti s uzavřením československo-sovětské smlouvy roku 1943.

Po válce se navrátil do Prahy a pokračoval ve své práci na Univerzitě Karlově, a to až do roku 1958. Nadále se účastnil veřejného života (například v roce 1945 zastupoval Československou republiku v UNESCO). Neobnovil však členství v tehdejší socialistické straně, neboť její vedení se snažilo nepříjemným způsobem uvést v pochybnost jeho politickou čest v období okupace.¹⁵ V desetiletí po únoru 1948 se zaměřil hlavně na dějiny filosofie a po provedených „změnách“ byl tehdy jediným pedagogem vyučujícím na této fakultě filosofii, nikoliv její ideologický surogát. Jeho působení mělo tak neocenitelný vliv na celou myšlenkově se probouzející nebo již probuzenou část tehdejší studentské generace.

Studenti J. B. Kozáka, z nichž někteří se pak stali i jeho kolegy na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, na svého učitele vděčně vzpomínali. Profesor Ivo Tretera, jenž se jako vyučující asistent stal od roku 1955 též Kozákovým kolegou, ve svých vzpomínkách oceňoval jeho noblesní vystupování. Zdůrazňoval nejen decentně elegantní oblečení, ale i veškeré vystupování, gesta, mimiku, ba i intonaci: „Jeho vizáž i chování anglického lorda, perfektně střižený oblek z nejlepší vlněné látky, ač již mírně obnošený, a převlečník barevně s ním sladěný, s nedbalou elegancí přehozený přes ruku, jež svírala nezbytné kožené rukavičky – to vše ostře kontrastovalo s obecnou uniformitou zelených hubertusů a duklaplášťů, rádiovek, kulichů, někdy dokonce ušanek.“¹⁶ Mohla bych uvést další vzpomínku Tretery, jenž ho vnímal jako ducha, který ani v nejmenším netoužil po oslavné publicitě, nýbrž spíše po tom, aby zůstal nepostřehnut, nepoznán, aby si zachoval své inkognito. Podle Tretery byl výtečným pedagogem, jenž prokazoval smysl pro humor a jemnou, někdy i sžíravou ironii. Tretera v této souvislosti vděčně vzpomínal, jak si J. B. Kozák pečlivě připravoval své přednášky a měl také promyšlenou jakousi jejich divadelní režii, neboť jeho vystoupení se

¹³ Srv. CHURANĚ, M. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri, 1998, s. 351.

¹⁴ KOZÁK, J. B. *Podle cesty*. Praha: Pokrok, 1948.

¹⁵ Roku 1946 se stal předsedou přípravného výboru organizace Kulturní jednota, která ve svém programovém prohlášení proklamovala socialistické a humanistické ideje a jako hlavní požadavek si stanovila sjednocení kulturních sil v republice. Srv. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987, s. 473. Roku 1947 na první ustavující schůzi Kulturní jednoty přednesl hlavní referát o činnosti přípravného výboru. Srv. tamtéž, s. 477.

¹⁶ TRETERA, I. *Nebylo tam nic dramatického, Vzpomínky na profesora Jana Blahoslava Kozáka*, in: *Dějiny a současnost: kulturně historická revue*, 2008, roč. 30, č. 10, s. 24. „Ve zvláště exponovaných partiích Kozákovy promluvy se na jeho soustředěné tváři objevoval jakýsi tajemný tik působící dojmem, jako by se vznášel v nějakých vyšších duchovních sférách, normálnímu smrtelníkovi nedostupných.“ In: tamtéž.

vždy vyznačovala určitou teatralností v nejlepším slova smyslu: „Divadelní podání – toť námaha navíc a on jí prokazoval svým posluchačům velkou službu a vlastně úctu: za nudnou přednášku by byl dostal stejné peníze.“¹⁷

Na J. B. Kozáka vzpomínal i Jiří Bednář, který měl tu čest být posledním Kozákovým žákem. Vylíčil ho jako jednoho z nejvýznamnějších reprezentantů naší filosofie v období mezi dvěma světovými válkami. Jako představitele hlavního filosofického proudu, který se snažil spojit filosofii jako odbornou vědu se životem politickým a veřejným. Byl pro něho: „bytostným nefalšovaným humanistou, který jak mi jednou řekl, 'si vyvážel nenávisť z mozku jako hnůj', který s láskou pohlížel na přicházející generaci a řídil se zásadami vytrvalosti, ironie, soucitu a odpouštění.“¹⁸ V tomto ohledu přinesl jeho celoživotní zápas o transformaci vědomí posvátného ze zastaralých náboženských forem v něco nového, v skutečně to nejlidštější ovoce. K tomuto zavzpomínání se přidal i český historik Jaroslav Kučera, který celé Kozákovo dílo oceňoval jako výkon, za kterým stála významná morální osobnost.¹⁹ Kučera se domníval, že možná právě v Kozákových osobnostních kvalitách a v jejich vlivu na všechny, kteří s ním přicházeli do styku, spočíval jeho nejvlastnější význam. „Je to dílo v nejlepším slova smyslu společensky angažované. Ne kabinetní filosofie, nýbrž *philosophia militans*.“²⁰

¹⁷ Tamtéž, s. 27.

¹⁸ BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 766.

¹⁹ Srv. KUČERA, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 770.

²⁰ Tamtéž.

2. EPISTEMOLOGIE

V počátečním období své filosofické práce přistupoval J. B. Kozák ke svému problému, zda a jak lze odůvodnit předpoklad, že úsilí o realizaci morálních hodnot není jen „*soukromou*“ záležitostí lidstva, nýbrž naplánováním „**vyššího smyslu**“, či, jak také Kozák říkal, „**mravního řádu**“ **samého veškerenstva**, především z hlediska epistemologie. Otázku, kterou kladl, by bylo možné podle Jaroslava Kučery formulovat takto: „vylučuje moderní vědecké poznání zásadně onen hypotetický předpoklad či nikoliv?“²¹ Kozák se nechtěl spokojit se snadnou odpovědí. Proto se pustil do intenzivního studia epistemologických, metodologických a logických problémů.

2.1. Problém poznání

Co J. B. Kozáka zejména zajímalo, byla otázka jistoty poznání. V přednášce *O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém*²² se dotýkal problému jistoty našeho myšlení a poznání. Podle Kozáka je logika strážkyní jistoty a lze z ní tedy vycházet při odpovědi na otázku, zdali smí být přísná věda tolerantní k poznatkům pravděpodobným nebo problematickým, což byla pro něho velmi palčivá otázka. Tato otázka sahá až k samým kořenům logiky a zní: „Jakého druhu jest jistota myšlení, kterou hledáme a k níž má logika ukazovat cestu?“²³ Čím chce být logika?

Chce být naukou o správném myšlení, ale všechno rozhodování o jeho správnosti předpokládá subjektivní jistotu, o jejíž podstatě a původu se mínění mohou velmi různit. Logika se tím zaplétá do úvah psychologických, noetických a metodologických, jejichž výsledkem je poznání relativnosti a složitého empirického rázu vši naší jistoty. Jisté je, že je jistota soudu věcí vratkou. Podle Kozáka nemůžeme vlastně snad nikdy říci, zda-li nějaký napsaný nebo pronesený soud, který my pojmáme jako zcela něco bezpečného, nebyl nebo nebude někomu problematickým. Cesta k jistotě tedy vede přes území, jemuž říkal Kozák „*opatrnost*“, neboť tam je často domovem myšlení problematické a hypotetické.²⁴ Kozák dospěl k závěru, že míra jistoty našich výpovědí je přímo úměrná jejich abstraktnosti: čím jsou výpovědi abstraktnější, tím méně jsou závislé na kvantu zkušenosti, a tím spíše je lze verifikovat čistě logicky. Daní, kterou platíme za jistotu těchto propozic, je ovšem jejich obsahová chudost: čím jistější je tedy určitá výpověď, tím je faktálně chudší, tím méně toho

²¹ Tamtéž, s. 768.

²² KOZÁK, J. B. *O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém*. Praha: Kočí, 1922, s. 15-17.

²³ Tamtéž, s. 5.

²⁴ Srv. tamtéž, s. 36.

říká o skutečnosti samé. Toto konstatování se podle Kozáka týká nejen jednotlivých výpovědí, nýbrž také systémů výpovědí, tedy i celých vědeckých disciplín. Podle tohoto hlediska pak Kozák uspořádal vědy do stupnice: matematika, mechanika, fyzika s chemií, biologie, psychologie a společenské vědy.²⁵ Čím je určitá věda ve stupnici níže, tím více toho říká o konkrétní skutečnosti, tím jsou její výpovědi faktuálně bohatší, avšak tím jsou také méně jisté. Avšak to neznamena, jak Kozák výslovně zdůrazňoval, že by byly méně vědecké. Vyžadují jen širší induktivní základ a – jelikož nám indukce nedává nikdy evidentní poznatky – více víry, zejména máme-li podle nich jednat.

2.2. Věda a víra

Kozák se pokoušel o syntézu vědomí náboženského a vědeckého ve spise *Essay o vědě a víře*.²⁶ Připomínal, že se o problému poměru vědy a víry debatuje neustále, avšak bez patrného výsledku. Jelikož se obsahy věr i vědy mění, je tak jejich vztah nemožné určit jednou pro vždy.²⁷ Kozák se pokoušel stanovit vědecké podmínky, kterýmž se náboženství musí podřídít. Pro něho muselo být náboženství možné jako vědecká hypotéza, mělo-li být vůbec možné,²⁸ i když pro něho bylo náboženství více než hypotéza. Jak tedy zvědečit náboženství?

Než se dostaneme k této otázce, musíme si položit i další otázky. Začneme otázkou, co je věda? A kdo je vědec? Vědec systematicky usiluje o poznání skutečnosti, jehož důležitým předpokladem je užívání vědecké metody. Avšak vědec by se neměl domnívat, že je pod jeho důstojnost, aby si špinil ruce náboženstvím. Měl by se jím vážně zabývat, i kdyby bylo sebe zaostalejší. Neměl by svou vědu, kdyby si jeho předchůdcové nebyli špinili ruce s alchymisty a čarodějníky. Měl by náboženství studovat, jelikož vědec je ten, který by měl vzdělávat lid. Měl by tedy ukázat i v otázkách náboženských ochotu k diskusi. Co je vědcovým úkolem?

Kozák říkal, že: „úkolem vědcovým jest, aby všechny jevy, mezi nimiž postřehl analogii, sepjal jednotným poutem přírodního zákona.“²⁹ Co je ale předpokladem přírodního zákona? Předpokladem každého přírodního zákona je to, že dotýčný jev za určitých okolností (podmínek) nastává vždy, bez výjimky, a když jsme vedeni těmito podivuhodnými

²⁵ Srv. KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*. Praha: G. Voleský, 1924, s. 60.

²⁶ KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*. Praha: G. Voleský, 1924.

²⁷ Masaryk pravil: „Vždycky jsem chápal nesnadno, jak se toto mínění o protináboženské podstatě filosofie a vědy mohlo tak rozšířit. Neboť pravý opak je pravdou: filosofie a věda (rozumí se filosofie a věda moderní a nejmodernější) protináboženské nejsou.“ In: MASARYK, T. G. *Moderní člověk a náboženství*. Praha: J. Laichter, 1934, s. 56.

²⁸ Srv. KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*, cit. d., s. 8.

²⁹ Tamtéž, s. 15.

analogiemi jako klubkem Ariadniným, kráčíme stále bezpečněji labyrintem světa. Podle Kozáka „věda je prorokyně; jediná, jež kdy věštila budoucnost jinak než nazdařbůh.“³⁰ Musíme však pozorovat, že vědecké předpovědi, i když jsou pronášeny bez pochybností a šarlatánského důrazu, mají podmíněnou platnost.³¹ Jsou-li podmínky jednodušší nebo složitější nebo vůbec jiné, než se v přírodním zákoně předpokládá, nastane též něco odlišného, ať již znatelně nebo neznatelně. Ocitneme se tím na půdě, na níž se platnost onoho zákona nevztahuje. Avšak, měli bychom se držet toho, že v každé vědě je tolik vědy, kolik je v ní poznání zákonitosti. Co rozhoduje o vědeckém rázu práce, jestliže vědec chce být uznalý a spravedlivý? Je to především jeho vůle a snaha, aby neustal dříve, dokud nedospěje k pevnému poznání zákonitosti. Kozák používal termínů „nomologický“ ráz vědy nebo „nomologická činnost“.³²

2.3. Vědecké myšlení

Mohli bychom si položit další otázku. Čím se liší nevědecké myšlení od vědeckého? Nevědecké myšlení, tedy pseudovědy, jsou označením pro takový druh znalostí či postupů, které jejich vykonavatelé považují či prohlašují za vědecké a používají k jejich prezentaci vědecký nebo vědecky vypadající jazyk, ale nedodržíjí přitom základní pravidla vědy. Nemají například povahu ověřitelné vědecké metody, teze či teorie. Nenacházejí potvrzení ve vědeckých výzkumech nebo jsou dokonce v rozporu s pozorováními. Mám na zřeteli rozdíl mezi astronomií a astrologií, chemií a alchymií. Proč vlastně vznikají? Vznikají proto, že moderní věda nedokáže odpovědět na bytostné otázky: Co je to člověk? Kam směřuje?

Oproti tomu veškeré vědecké myšlení vždy spočívá na pevné půdě poznané zákonitosti, opřené o velmi širokou zkušenost. Avšak jsou-li to skutečné pravdy, pak podle Kozáka zde musí být možnost pro tu těžkopádnou, krok za krokem postupující vědu, aby tedy přikulhala, nový poznatek rozebrala, poznala zákonitost nového jevu, a tím také řekla, za jakých okolností jej lze opakovat, ověřit, upevnit, nalézt k němu analogii, zařadit a jaksí

³⁰ Tamtéž, s. 16. I když položíme přírodě otázky sebedůmyslnější, odhrneme spousty závoje s jejich tajemstvím, nakonec se vždy ocitneme před fakty, které musíme uznat. Poslední odpověď, kterou uslyšíme na otázku, proč je svět takový, jakým jej shledáváme, proč není nějak jinak, odlišně zákonitý, zní: „Jest, co jest.“ Kozák uvedl příklad, jak by to vypadalo, kdyby tření na okamžik pominulo – skáceli bychom se zčista jasna na zem nezadržitelným strašným pádem, narážejíce hlavou na předměty kolem, a když bychom se probrali z mrákot, seznali bychom, že se během toho nebezpečného okamžiku náš šat rozpletl, naše zuby povylezly, náš dům div nesel. Snad by se byly nějaké organismy vyvinuly a přizpůsobily v takovém klouzajícím, padajícím, pro nás nebezpečném světě. To si lze alespoň představit (nikoliv domyslit). Srv. tamtéž, s. 31-32.

³¹ Kozák uvedl: „Začne zatmění měsíce pozítří v noci pět minut po desáté?“ ‘Ano.’ ‘Jistě?’ ‘Ano.’ ‘Bude zítra jasno?’ ‘Pravděpodobně.’ ‘Proč pravíte pravděpodobně, a nikoliv jistě?’ ‘Poněvadž neznáme všech podmínek.’ ‘Uzdraví se nemocný?’ ‘Nevíme, jaké mohou nastati komplikace.’“ In: tamtéž, s. 17.

³² Tento výraz je odvozený z řeckého NOMOS (zákon) a vyjadřuje právě ono úsilí a poznání zákonitosti změn. Srv. tamtéž, s. 20.

katalogizovat v lidském vědění. Podle Kozáka naše kultura, která aspoň na poli přírodních věd vyvázla již definitivně z alchymistických a jiných tajnůstkářství, se k nim nesmí vracet. Veškeré vědecké úsilí je charakterizováno snahou zařadit zjev, o jehož pochopení se pokoušíme, do širší souvislosti zjevů analogických, odjinud známých, jež by (alespoň částečně) nám mohly pomoci.³³ Z těchto úvah o podstatě vědeckosti vyplývá, že „bádání musí upřímně směřovati k poznání nomologickému. To znamená stanovit podmínky, za nichž dotyčné zjevy nastávají, aby nejen několik vyvolených médií a několik po tmě zavřených zasvěcenců, nýbrž každý člověk, jenž jim dovede vyhovět, mohl dotyčné pokusy opakovat, ověřovat a tím novou zkušenost upevniti.“³⁴

2.4. Náboženství a věda

Pod takovýmto zorným úhlem pohlížel Kozák i na náboženství. Ti, kteří ho obhajují, se shodují v mínění, že zbožnost je založena na zkušenosti. Takovýto pojem náboženské zkušenosti je podle Kozáka pojmem správným, neboť jestliže nelze Boha prožít, to jest přesvědčit se, teď a zde, nikoliv jen na hoře Sinaj, o jeho působení, vůli, milosti a lásce – pak nám do něho nic není. Lze vstoupit na cestu ke zvědečtění náboženství, ovšem jen vážným a pronikavým studiem náboženské zkušenosti. Náboženskou zkušenost musí být možno zpracovat jako každou jinou zkušenost, ovšem vhodnými metodami. Musíme si ujasnit zákonitost, skrze kterou nebo ve které se nám Bůh projevuje a přesvědčit se, zdali se to nedá jinak, bez Boha, vysvětlit. Musíme se pokusit o vybádání podmínek, na něž jsou vázány náboženské zkušenosti. Náboženství, jak se podává v církvích, je však orientované jinak: na historickém, minulém, neopakovatelném zjevení. Dogmatikové sice teoreticky připouštějí manifestaci Boží v přírodě, v dějinách, v přítomnosti, ba i v našem osobním životě, avšak ve skutečnosti se vše zakládá na historickém zjevení. Podle J. B. Kozáka církev jeví nechuť předstoupit se svým přesvědčením před demokratický soudní tribunál vědy, nesmí se proto divit, jestliže přestávají být žádoucími. Zvědečtění náboženství znamená uznání vědecké kritiky do všech důsledků.³⁵ Avšak nesmíme přezírat životnost náboženství. Kdesi v jeho základech, a zejména v základech křesťanství, je cosi, z čeho stále stoupá nová míza a zeleň, cosi vkořeněného v samy hlubiny života. Kozák se pokoušel nahlédnout, zdali je za tím něco více, a pokud by tomu tak bylo, pak ono tajemné cosi, z něhož se náboženský duch obnovuje

³³ Srv. tamtéž, s. 23.

³⁴ Tamtéž, s. 24.

³⁵ Kozák říkal, že se ovšem musí týkat jen protestantského typu náboženského a snad československé církve, tedy útvarů, jež mají demokratické zřízení a jsou schopny vývoje. Neproměnná církev katolická je naprosto a ze zásady mimo kulturu a věda v ní může být jen najatou služkou, nikoliv cestou k pravdě. Srv. tamtéž, s. 26.

od věků a po věky, musel by být vědecky zjištělý a demonstratelný. Mělo by se to stát oním nomologickým poznatkem.

Podle Kozáka usilujeme-li poznat a vylíčit přírodní děje, podobáme se básníkovi. I fyzik je jen člověk a jako nám všem dochází i jemu dech, jakmile se pokouší chápat přírodu bez toho, že by vkládal vlastní lidské zážitky do vysvětlitelného jevu. Kozák se tázal: „Co jest aktivní, horká voda, která ohřála studenou, s níž byla smíchána, či ta studená voda, která tu horkou ochladila?“³⁶ Odpověď záleží zcela na nás, z které stránky se na věc podíváme. „Ve skutečnosti nic jiného nám není objektivně dáno než úžasná, dobrovolná souhra jevů, z nichž jeden z druhého hladce vyplývá.“³⁷ Marně se snažíme pochopit podstatu toho všestranně souvislého tajemství, které nazýváme světem. Úvahy ontologické, to jest úvahy o prapodstatě Jsoucna, bývaly velmi hlubokomyslné a přinášely vždy vedle nejrozmanitějších mravních podnětů a praktického vlivu na smýšlení jistých dob a smýšlení národů i rozmanité výtěžky pro vědy odborné. Kozák ohledně otázky po prapodstatě Jsoucna prohlašoval: „jsem agnostikem.“³⁸ Kozák tedy tímto výrokem navždy popřel možnost nějak ji poznat a charakterizovat pomocí našich představ a výrazů. Otevřeně prohlašoval, že při svých úvahách, ať o světě, nebo třeba o Bohu, nemůže jít o nic jiného, nežli o řádný vědecký popis, tedy, jak se nám to vše jeví.

2.5. Problém metafyziky

Po staletí se vede spor o možnost metafyziky a existence nejen metafyzik filosofických, nýbrž i náboženských a církevních. Rozumí-li se metafyzikou pokus o pronikání za hranice jevů, pak Kozák metafyziku odmítal definitivně a s plným vědomím dosahu věci. To však neznamená, že by jím stavěl sráz mezi kultem vědy a náboženstvím. Slovo Bůh užíval. V Boha věřil a službu Bohu pokládal za úhrn všech mravních povinností lidského žití. Avšak, jak říkal, není v tom žádná metafyzika: „bůh je nám neznám svou podstatou. Všechny určité rysy, jimiž si jej vykreslujeme, jako otce, lásku, bytost, a to bytost spravedlivou a svatou, jsou jen známým zlidšťováním, jazykem duše, obraznou mluvou, nutnou člověku. Pro mne Bůh znamená tolik co uznání smyslu a to vyššího smyslu světa, mravní zákonitosti světa.“³⁹ Podle Kozáka má a může být tato zákonitost zjištěna a vědecky zpracována jako kterákoliv jiná

³⁶ Tamtéž, s. 45-46.

³⁷ Tamtéž, s. 46.

³⁸ Kozák k tomuto výroku dodával, že tato krátká věta je výslednicí mnohého přemýšlení a dlouhého studia dějin filosofie. Srv. tamtéž, s. 47.

³⁹ Tamtéž, s. 49-50.

stránka světové zákonitosti. Avšak zůstáváme přitom v mezích jevů.⁴⁰ Kozákovy úvahy byly zaměřeny k vyšetření toho, zda ob stojí vědecká hypotéza Boha. Tím ovšem neříkal, že pro člověka zbožného zůstává hypotézou. Ta není ještě vůbec náboženstvím a nikdo se nemusí pohoršovat, že by ignoroval city oddanosti, lásky povinnosti k Němu, které bývají, bohužel ne vždy, důsledky náboženské víry. Avšak není-li ona hypotéza vědecky možná, zavře-li věda dveře, pak pro něho zůstanou zavřeny. Kozák si tedy uvědomoval, že bez pomoci přírodních věd je naše náboženská touha, vyjádřeno Máchovými slovy, „daleká cesta má – marné volání.“⁴¹

2.6. Absolutní pravda

Nyní je nutné, abychom si společně s Kozákem položili otázku: Máme tedy vůbec nějakou pravdu? Člověk mluví pravdu, jestliže nepronáší lež. Pravda, jejímž protikladem je lež, je hodnotou, hodnotou kladnou, kdežto lež je hodnota záporná. Rozumí se, že ne každý člověk hodnotí a ctí pravdu. Spíše můžeme říci, že opak je pravidlem. „Pravdu lidé nechtějí, bojí se jí, vyhýbají se jí, poněvadž si nepřejí jejích důsledků.“⁴² Lži se hájí všemi myslitelnými důvody, a tak důsledný a nesobecký zájem o pravdu je vzácný.

Existence pravd vědeckých je nad slunce jasnější. Ale spor o podstatu pravdy a vlastní význam toho slova vskutku není ukončen. Vědecké pravdy mají rozličný stupeň jistoty. Někteří myslitelé, zejména logikové, prohlašovali sice, že existuje jen jeden stupeň jistoty, a to jistota úplná, naprosté přesvědčení, kdežto všechno ostatní je zkrátka nejistota, víra, dohady, avšak takováto rozhodnost se snese jen ve formální logice, která se o skutečné myšlení nestará, nikoliv v živé a rostoucí vědě. Podle Kozáka každý objev prochází stadiem pravděpodobnosti, kdy je jen hypotézou. „Pravděpodobnost není jen přechodným stavem rodící se vědecké pravdy, nýbrž zhusta definitivním výsledkem, s nímž se musíme a věru můžeme spokojiti, neboť právě pronikání k pravdám, jež jsou tak nesmírné a složité, že je můžeme jen pravděpodobně poznati, bývá nejkrásnějším vzorem lidské odvahy.“⁴³ Každému

⁴⁰ Kozák neviděl v příčinnosti nic více, než popis pravidelných následností. Vysvětlit, proč se něco děje, nelze jinak, než popíši-li, jak se to děje. Není-li nám známa spojitost mezi dvěma jevy, nemůžeme si ji objasnit jinak, než vložíme-li mezi ně nové články, které jsme objevili bedlivějším pozorováním. Celý problém se tak redukuje na konstatování nekonečně malých změn, které se odehrávají mezi jevem výchozím a jevem konečným. Může tu být řeč o nějaké železné nutnosti? Můžeme mít jistotu, že po jevu A bude i zítra následovat jev B, jak se doposud dělo? „Odkud víte, že přírodní zákonitost je všude táž a bude vždy táž? Náš induktivní základ je poměrně velmi nepatrný; vše ostatní je věc důvěry. A pokud máte nějakou náboženskou víru, musíme od vás žádati, aby víra v přírodu pěkně tvořila její nutnou součást.“ In: tamtéž, s. 57.

⁴¹ MÁCHA, K. H. *Máj*. Praha: Olympia, 2012.

⁴² KOZÁK, J. B. *Noetika*, Skripta. Přednášky podle zápisu z r. 1932. Autorem prohlédnuto a doplněno. Praha: SPF, 1947.

⁴³ KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*, cit. d., s. 53.

je jasné, že situace podobná předvídání založenému na pravděpodobnosti nastane všude tam, kde se vědecká práce obrátí k předvídání budoucnosti, což je jejím nejvlastnějším určením. Nikdy nelze s plnou jistotou předvídat, jak dopadne fyzikální pokus, ačkoliv je založen na pevně zdůvodněném předpokladu, že se za zcela stejných podmínek naprosto táž věc přihodí a že příroda na stejné otázky s neúchylnou důsledností stejně odpovídá. Jak zdůrazňoval Kozák: „Nevíme jistě, ale věříme.“⁴⁴

Čím dále postupujeme v systému věd, tím se jeví jejich těsnější vztah k plné, barvitě skutečnosti, tím podrobnější je jejich zájem o přírodu, zprvu o přírodu neživou, pak živou, pak o duševní stavy a konečně o jednání celých společenských útvarů. Tedy, čím konkrétnější je skutečnost, o kterou se určitá věda zajímá, tím větší sklon k pouhé pravděpodobnosti mají její pravdy, což neznamena, že je snad proto méně vědecká. „Jistota nejrozmanitějším způsobem přechází ve větší nebo menší pravděpodobnost, jakmile začneme myšlenkově zpracovávat plnost dění. Tomu pak odpovídá menší neb větší potřeba rozhodnosti, důvěry, jediným slovem víry, neboť tak je spojením obojího.“⁴⁵

Doprovázejí nás tedy momenty víry, větší nebo menší měrou. Užíval-li Kozák slova víra k označení momentu důvěry a činorodé odvahy, upozorňoval, že tento pojem není totožný s tím, co se jím rozumí v náboženské nebo církevní terminologii. Rozdíl není v tom, že tato má autority, ona nikoliv, neboť každý vědec, badatel, má své autority. Vědec buduje na zkušenostech, jichž sám nenabyl a o nichž ví z literatury, z hodnověrných pramenů, z mínění lidí, kteří mu imponují, což opět znamená, že je považuje za autority.⁴⁶

Nyní se navrátíme ke sporu o podstatu pravdy. Mohli bychom se zeptat: Jsou pravdy vskutku shodou se skutečností? Jsou možné pravdy, o nichž by se nemusilo říkat: „byly by pravdivé, kdyby,“ nebo „jsou pravdivé, jestliže,“ jež by slovem neplatily podmíněně, nýbrž bezpodmínečně? Na první otázku J. B. Kozák odpověděl záporně: „Pravda nemůže býti shodou se skutečností, nýbrž jen zobrazením, symbolizováním skutečnosti v lidském myšlení.“⁴⁷ Pravdy jsou myšlenkami, tedy něčím zcela nepodobným tomu, k čemu se vztahují. Jsou přizpůsobením naší žijící bytosti k běhu a cestám tohoto podivuhodného světa. Kozák přirovnával správnou myšlenku ke správnému pohybu, leč správný pohyb je tolik, co účelný pohyb. Nesmíme se leknout slov o účelnosti pravd. Kozák tvrdil, že pravda je účelná reakce,

⁴⁴ Tamtéž, s. 54.

⁴⁵ Tamtéž, s. 66.

⁴⁶ Důvěra, kterou má vědec ve své autority a jeho víra vůbec je inteligentní a zdůvodněná. Jsou to autority lidské, relativní, neodivující se nadpřirozeností, kdežto autority ortodoxních věr náboženských mají stálý sklon ke zabsolutnění a neomylnosti. Co dodává vědeckým autoritám důvěry, je právě jejich vědecký ráz, to jest opření o zákonitost dění. Srv. tamtéž, s. 55-56.

⁴⁷ Tamtéž, s. 72.

že se dělá tak, „aby vyhovovala jistým úmyslům a mimo tyto úmysly nemá smyslu.“⁴⁸ Na druhou otázku, také odpověděl záporně, jelikož jsou všechny pravdy buď výslovně či skrytě podmíněčné. Absolutní pravdu podle Kozáka nebudeme mít nikdy.

Kozák dále shledal, že není možné pravdu a omyl oddělit od subjektu, který se jimi zabývá. Kozákova epistemologie byla **synergistická**. Subjekt je zúčastněn na procesu poznání, a to ne jako nějaký abstraktní subjekt vůbec, nýbrž: „já, ty, lid s určitými vlohami, zájmy nebo nedostatkem zájmů, se sklony a antipatiemi.“⁴⁹ Smyslem Kozákovy **synergistické neboli perspektivní teorie pravdy** bylo, že subjekt určuje perspektivu a o témž objektu lze myslet, jak se obrazně Kozák vyjádřil, z mnoha stran. „Týž kus horniny je v jiném smyslu objektem myšlení pro geologa, v jiném pro mineraloga, chemika, fysika atd. a z některých hledisek vůbec leží mimo zorné pole (např. pro psychologa nebo biologa a paleontologa, leč by tam byly stopy dávných organismů, což je velmi časté).“⁵⁰ Kozák shledal, že právě tento synergismus je tím, co nás vede zpět k problému odpovědnosti a k mravní stránce věci. „Lze hledati a vynášeti pravdy zbytečné, scestné, banální stejně jako podstatné, životadárné a směřodatné. Nesmíme tedy nikdy zapomínati, že stejně odpovědné jest, kam se s úsilím o pravdu míří.“⁵¹ Kozák k tomu dodával, že stále musíme předpokládat, že úsilí o pravdu nebude prodáváno, že nebude podřizováno předpojatosti osobní nebo politické, rasové, národní.

Je nutno, abychom si od počátku byli vědomi, že poznání (nejen teoretické, nýbrž i praktické, umělecké atd.) není pasivní proces, při kterém by nezáleželo na povaze poznávajícího. Právě ta svrchovaná objektivita, o které jednal Kozák, je jakýmsi druhem sebekázně, je to jakási dočasná mentální askeze. Objektivnost ve vědě, v právu atd. však neznamená, že by člověk nikdy nesměl vkládat svoji osobnost do toho, co dělá, jak se chová, jak žije. „Nemáme se vznášet nad palčivými otázkami jako duch Boží nad vodami.“⁵² Kozák neříkal, že při hodnocení mravním, uměleckém, apod. nám má být trvale všechno stejně jedno: člověk má být ve vědě bez předsudků, dokud hledá, ale pak se má za to postavit. Má být nepolitický, dokud uvažuje, a politický, když jedná. „Má být pružně vnímavý, když hodnotí

⁴⁸ Instinktivně a později vědomě se hledala slova taková, aby vyhovovala všemu, dosti abstraktní, aby nelpěla na nepodstatném, aby se dala všude aplikovat a současně dosti přesná, aby nepřipouštěla dvojího smyslu. Je jisté, že zdokonalování bylo postupným abstraktňováním. Srv. tamtéž, s. 73-74.

⁴⁹ KOZÁK, J. B. *Noetika*, cit. d., s. 17.

⁵⁰ Tamtéž, s. 24.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tamtéž, s. 9.

život nebo umělecké dílo, ale rozhodný, když za něco nebo proti něčemu bojuje.“⁵³ Tak se u člověka, který to dovede, odlišují vždy fáze hledání, přemýšlení a fáze jednání.

2.7. Problém svobody

Kozák poukazoval na rozpory mezi boží všemohoucností a vševědoucností a lidskou svobodou. Říká se, že Bůh je vševědoucí. Kozák se však domníval, že ani „Bůh nemůže znáti všechno, co mu my lidé natropíme za příštích tisíc let.“⁵⁴ Skutečnost nemůže být ve své plnosti vystižena vědeckými zákony. Je nekonečně složitá, je vrcholem a úhrnem všeho jedinečného, neopakovatelného. „Vědecké zákony jsou krásně rovné koleje, po nichž náš duch proniká do minulosti, přítomnosti, budoucnosti. Mají výhybky, po nichž se dostaneme do jiné krajiny. Avšak vedle tratí a mezi nimi jsou pole, luka, háje, těžko přístupná horstva s nádhernými výhledy a nad nimi nebeské prostory – tam všude naše koleje nevedou a nemohou vésti.“⁵⁵ Nelze učinit vědeckými cestami na příklad ani činy svobodné osobnosti ani tvůrčí cesty génia. Zákonitost, jakou můžeme pozorovat, nám může být nápomocna při jejich chápání, avšak vždy cítíme nebo spíše tušíme, že tu zůstává něco unikajícího onomu, jak Kozák napsal, nomologickému chápání. Podle Kozáka se k nebeským prostorům světa hodnot, světa prospěchu, krásy, dobra můžeme sice odrazit od země, ale vznést se k nim musíme na křídlech tušení a víry. Jinak jsou těžko přístupné.

Kozák měl za to, že kdybychom měli klíč k veškeré zákonitosti vesmíru, kdybychom měli již jeho kodifikovaný veškerý zákoník, mohli bychom na libovolnou dobu předem vypočítat vše, co se stane. Podotýkal: „Světa všechno kolotání by bylo předem vypočitatelné.“⁵⁶ Byl přesvědčen, že tendence rázu velmi praktického, ba téměř politického zneužily vědu. Hlavním cílem bylo vybudovat onu hráz proti náboženství, oddisputovat Boha a redukcí všeho na odvěkou hru slepých přírodních sil utnout hlavu tmářství a vši politické reakci náboženské.

Ocitneme se na chvíli v říši svobody. Otázka tak zvané svobody vůle tvoří pro staletí pravý kříž filosofů, a je proto žádoucí, abychom znali příčinu její neobyčejné obtížnosti. Podle Kozákova soudu leží příčina v tom, že v problému svobody nelze dojít uspokojivého rozřešení, jestliže nepřebudujeme v případě potřeby celý svůj světový názor. Důsledky zasahují tak daleko, že málokdo má tolik důslednosti a prozíravosti, aby se obrnil proti výtkám, plynoucím z jiných předpokladů, tedy aby vyvrátil celý odlišný světový názor. Se

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*, cit. d., s. 77.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž, s. 80.

svobodou člověk v praktickém životě počítá. Činí sebe i jiné zodpovědnými za myšlenky i skutky. Kozák upozorňoval, že není pochybnosti o tom, že přeceňujeme lidskou svobodu, neboť si většinou neuvědomujeme, do jaké míry jsme výtvoři svých předků, své rodiny, vychování a národních i společenských poměrů. Například dobrý vychovatel, sociolog, humánní soudce a zákonodárce si je vědom toho, že svoboda je mnohdy přeceňována, a dovede počítat s okolnostmi, které ulehčují osobní zodpovědnosti.

Kozák se tázal: jaký takovýto světový názor vlastně je? Měl na mysli takový světový názor, následkem kterého jsou lidské myšlenky, ideje a ideály, celé chtění a snažení degradovány na zdánlivou skutečnost. Člověk se v souladu s tím může jevit, jako by měl osobní rysy a vlastní charakter, jako by něco chtěl a byl za své chtění zodpovědný, avšak to je pouhý klam, pouhý projev nějaké za tím ležící, vlastní, účinné skutečnosti, jež může být rozmanitě definována. „Ve skutečném životě nám svoboda vůle neznamená vždy naprostou nevypočitatelnost.“⁵⁷ Vrtkavý člověk je proto nevypočitatelný, jelikož podléhá impulsům okamžiku. Proto podle Kozáka k podstatným rysům mravní svobodné osobnosti patří to, že se dovede povznést nad tuto nadvládu okamžiku, že v ní představy o daleké budoucnosti, ba o věčnosti působí na myšlení a jednání usměrňujícím vlivem. Proto je zcela správné, když se říká „že vůle je svobody nejvíce vzdálena.“⁵⁸

2.7.1. Spor mezi determinismem a indeterminismem

Je známý odvěký spor mezi determinismem, jenž je přesvědčen, že i vůle člověka je jednoznačně určena minulými příčinami, a indeterminismem, jenž v této příčině činí s vůlí výjimku a obyčejně právem ihned přejde na pole mravní. Kozák byl toho názoru, že vše je determinováno, tedy vše je podmíněno našimi zvyky a cviky, naučenými reakcemi, fondem vybavovaných představ. Nic se neděje bez příčiny. Kozák však k tomu dodával, že veškeré reakce jsou naše, že jsou založeny na naší vlastní, individuální zkušenostní bázi. Když zakoušíme stále nové a nové reakce, tak tím vytváříme nové formy dění, tedy něco, co tu ještě nebylo. Osvědčené způsoby reakcí⁵⁹ se uchovávají ve vědomé i nevědomé paměti a ustalují se. Časem se stávají jistou zákonitostí, leč tato platí jen pro jednotlivce. Není to ona obecná zákonitost, která platí pro veškerou přírodu bez rozdílu. Je uložena v základech našeho jednání. Reakce individuální, které spočívají na našich zkušenostech, jsou však naším výhradním vlastnictvím a jejich platnost je omezena na nás. „Vytvořivše je, přidali jsme

⁵⁷ Tamtéž, s. 101.

⁵⁸ Tamtéž, s. 102.

⁵⁹ K nimž patří nejen pohyby, nýbrž též slova, obraty, styl řeči, psaní, určité myšlenky, pravdy, přesvědčení, zásady, ideje atd. Srv. tamtéž, s. 108.

novou složku k reaktivitě přírody, jejímž částečným autonomním kouskem jsme. Vytvořili jsme novou skutečnost. Elementárnější formy dějství jsou živé bytosti jaksi materiálem, prostředkem k cíli zachování a rozvinutí života.“⁶⁰ A v tom spočívá uprostřed vši té determinovanosti svoboda. Kozák dospěl k závěru, že reakce jsou determinovány, ale námi.⁶¹ Svobodný čin je čímsi tvůrčím, něčím, co není nadiktováno schválností. Tento svobodný čin však nesmí být závislý na okamžitém impulsu, nýbrž je podle slov Kozákových: „ovocem jedinečné individuality.“⁶² Z toho vyplývá, že člověk je skutečně tvůrcem, spolutvůrcem přírody. Kdyby se to přeložilo do náboženské mluvy: spolutvůrcem Božím v malém měřítku. Podle Kozáka si k pochopení této věci křesťanské teologické myšlení zavírá cestu, jelikož pracuje s několika pojmy, které se nedají uvést v soulad.⁶³

2.7.2. Problém hodnocení

Nyní se budeme chvíli věnovat problému hodnocení. Vedle abstrahujícího vědeckého myšlení však zůstává nesmírná, ba vskutku daleko větší oblast myšlenek a citů, které nevyplývají z čiré zvědavosti, nýbrž vyjadřují naše bezprostřední, konkrétní vztahy ke světu kolem: sobecké, vášnivé, požívačné, sentimentální a umělecké, sympatické a odpuzující, plné úžasu i odporu. Jde tu o zaujetí stanoviska, jde tu o jednání. Tyto bezprostřední vztahy ke skutečnosti jsou vesměs **hodnocením**. Podle Kozáka se hodnocení může a má stát sice též předmětem vědeckého úsilí nomologického, avšak je zapotřebí vědecké estetiky a etiky. Taková práce může sloužit jen k upevnění našich hodnotících soudů, zabránit zbytečné dezorientaci a umožnit poučení, které vyplývá pro člověka z tvůrčích činů znamenitých lidí. „Není pochybnosti o tom, že 'svět našich hodnot' je výrazem nejjemnějších květů lidské duše i

⁶⁰ Tamtéž, s. 109.

⁶¹ Mluví-li se o svobodě „vůle“, je to dosti naivní. Vůle je jen jedním aspektem všech psychologických projevů člověka, nikoliv zvláštním faktorem, který by mohl něco určovat. Správně by se mělo mluvit o svobodě jednání nebo rozhodování. Avšak i ti, kteří si to uvědomili, dopouštějí se často jiné chyby. Říkají, že člověk volí mezi rozmanitými motivy, ale ovšem z nich zvolí vždy ten silnější a na jeho základě jedná. To je omyl velmi zásadního rázu, neboť motivy nelze měřit a srovnávat. Nikdy nelze říci předem, který je silnější. „Silnější“ je prostě ten, na jehož základě se skutečně jednalo. Je to věštba z výsledku. Účinnost jisté pohnutky nebo skupiny pohnutek je právě subjektivně založena. Motivů je více nebo méně účinných dle toho, jak se vytváří okamžitý stav jednajícího, avšak ten podléhá neustálým změnám, tak rychlým a plynulým, že často je nám samým záhadou, jak budeme rozhodovat po několika okamžicích a budeme-li jednat vůbec či dále přemítat. To ovšem jen zesiluje náš klamný dojem indeterministické svobody. Co zveme motivem, není dále vždy vědomé, nýbrž může být založeno ve zvykovém organickém automatismu, který probíhá bez doprovodu vědomí. Srv. tamtéž.

⁶² Tamtéž, s. 110.

⁶³ Prvním je pojem vševědoucnosti (Boží), kdy člověk nemůže učinit nic jinak, než jak to Bůh předem ví a od věčnosti věděl. Člověk má absolutně svázán svůj směr a je veta po svobodě. Druhým je obtíž, která vyplynula ze spekulací o svatosti Tvůrcově. Problém svobody vůle je specificky křesťanský problém. Řekové se jím netrápili. Jejich bohové byli všelijací, dobří i zlí, nebo oboje dohromady. Teprve izraelští proroci se povznesli poznenáhla k vizi svatého Hospodina a prostého hříchu, a tento etický pojem Boha přešel do křesťanství. Srv. tamtéž.

největší sprostoty.“⁶⁴ V tomto světě hodnot jsou tajemství géníů výtvarných, hudebních, básnických a tajemství všech osobností až po zvrhlé zločince, nad jejichž hodnotami se otřásáme děsem. Svět hodnot, tedy toho, co pro nás platí jako prospěšné, krásné, dobré, je především sférou víry. Člověk se o své hodnoty dovede horlivě přít, avšak ví ze zkušenosti, že všechny prostředky logiky a řečnické obratnosti tu bývají málo platné. Nemožnost dovést spory o hodnoty k jasnému logickému závěru vyplývá ze subjektivnosti hodnocení.

Hodnocení je též jistým druhem souzení, avšak u hodnotícího subjektu se vždy předpokládá nějaké chtění nebo záliba. Kozák se tázal, kde je neosobní objektivnost abstraktních věd? Vždyť naše hodnocení se mění podle našich stavů. Dával za příklad africké ženy. Ty jsou pro tamní obyvatelé krásné, avšak za jejich krásou se neskrývá nějaké objektivní pravidlo. Hledáme pól tajemství hodnocení právě v člověku, a snad tedy nezbývá, nežli uznat, že se nedá objektivovat. Mění se předměty hodnocení, mění se i člověk.

Navzdory tomu byl Kozák přesvědčen, že objektivování hodnot možné je. A že stále pokračuje. Ona krása, kterou Kozák uváděl jako příklad, je čistě závislá na vkusu a sklonech hodnotícího člověka, avšak krom toho i na tradicích. „Každý vkus, i když je individuálně odstíněn, má své tradice.“⁶⁵ Tato tradice výrazu i vkusu stojí nad jednotlivcem. Nad jeho osobou je něco nadindividuálního, co mu brání, má-li opravdový vkus, zajít příliš daleko. Zde je objektivující faktor, který udržuje kontinuitu vývoje. Avšak o existenci a vlivu tradic Kozákovi v první řadě nešlo, šlo mu o to, zdali se jejich vlny nevalí sem a tam bez cíle a smyslu. Kozák věřil v objektivování člověka samého. V co dále věřil? Věřil, že „v průběhu věků stále vzrůstá a bude vzrůstatí solidní základ opravdového lidství, na němž se budou otevírati květy a zráti plody stále jemnější a hodnotnější. Vypovídám boj skeptickému slovu, že lidstvo sice kráčí vpřed, ale člověk zůstává týž.“⁶⁶ O mravnosti dob a lidí, o zásadách a lidských normách, o institucích kmenů a národů lze říci, že jsou relativní. Jsou jimi proto, že existuje reálný mravní vývoj. Není to vývoj přímočarý. Kozák upozorňoval, že mravní vývoj, z něhož vyplývá relativnost etiky, bývá špatně vykládán. Kdo nedomyslí mravní vývoj, zastaví se u něho v domnění, že se jím ztrácí pevná půda pod nohama. Existuje tedy absolutní, bezpodmínečně platný svět mravních hodnot?

Pro Kozáka opak byl pravdou. „Fakt mravního vývoje svědčí o tom, že jest absolutní ‘nahore a dole’ ve světě mravních hodnot, jenže nekonečné a nevystižitelné jako nebeské

⁶⁴ Tamtéž, s. 116.

⁶⁵ Tamtéž, s. 120.

⁶⁶ Tamtéž, s. 122.

prostory nad námi a pod námi.⁶⁷ Podle Kozáka **existuje mravní řád veškerenstva** právě tak jistě jako zákonitost fyzikálního světa. Všechno lidské hodnocení je konec konců biologicky založeno, což lze podle Kozáka nejlépe pozorovat na poli mravním. „Všechna mravnost jest úsilím o nového člověka, lepšího, jemnějšího, schopnějšího, zdravého, vhodného pro soužití s jinými lidmi. Lepší lidé vytvářejí lepší společenské okolí a mravnější instituce jsou současně výtvořem i podporou vzestupu rasy.“⁶⁸

2.7.3. Problém mravní integrity

Kdo je hodnotný člověk, nerozhodnou definitivně argumenty, byť by byly obratněji vedené. To, co rozhoduje, je dlouhá zkušenost, kterou nelze přehlédnout a roztřídit, neboť byla učiněna miliony lidí a často v dobách pro všechnu historii dávno ztracených. Proto, ačkoliv se dá všechno tajemství objektivace hodnot převést na problém hodnosti člověka samého, podle Kozáka zůstává každý závěr v těchto věcech do značné míry aktem věření. Zde je tedy příčina, proč **správnost mravního hodnocení je především aktem víry**, „víry, tím intenzivnější, čím více milujeme onu vytouženou, lepší, krásnější skutečnost.“⁶⁹

Když Kozák hovořil o objektivování člověka, tak vyslovil přesvědčení, že existuje jakési absolutní „nahore“ a „dole“, které jeho vývoj koriguje. Tento absolutní činitel stojí asi

⁶⁷ Tamtéž, s. 125.

⁶⁸ Tamtéž, s. 126. Všecko hodnocení je tedy podle Kozáka konec konců biologické, ale jeho výsledky přesto svědčí o existenci absolutního mravního kritéria. Zdeňek Smetáček, který byl redakčním tajemníkem *České mysli*, později členem jejího redakčního kruhu, se tázal: „Lze toto považovat za vědeckou hypotézu?“ In: SMETÁČEK, Z. *Kozák, Rádl, Hromádka: o náboženské otázce v naší nynější filosofii*. Praha: Čin, 1931, s. 25. Hypotéza absolutního kritéria je přece logicky zcela zbytečná, vystačí-li se například pro výklad zákazu incestu s kritériem biologickým. Připouštět ještě jiné kritérium znamená: „multiplicare principia praeter necessitatem.“ In: tamtéž. Smetáček uvedl Kozákův výrok, který svědčil o tom, že si byl toho Kozák sám vědom: „Domnívá-li se někdo, že není nutno nebo žádoucí opřítí mravní zásady a požadavky o absolutně mravní řád veškerenstva, není možno jej rozumově přesvědčiti.“ In: KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře*, cit. d., s. 135. Smetáček upozorňoval na těžké dilema, před nímž se Kozák ocitl: setrvá-li na tomto stanovisku, musí upustit od domněni, že jeho hypotéza je hypotézou logickou, neboť je z logického stanoviska bezdůvodná, a to znamená, že jeho náboženské stanovisko ztrácí prestiž stanoviska vědeckého, anebo setrvá na logických nezbytnostech, které plynou z jeho vlastních předpokladů, a pak to znamená, že se vzdá své hypotézy, že ztratí rozumový a objektivní základ svého náboženství a řekne s Pascalem: „Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît pas“. In: SMETÁČEK, Z. *Kozák, Rádl, Hromádka: o náboženské otázce v naší nynější filosofii*, cit. d., s. 26. Podle Smetáčka jsou obě alternativy pro náboženství osudné. Učinit náboženství pouhou věcí srdce, citu a vzdát se jeho ontologického podkladu znamená vydat je na milost a nemilost prchavým náladám, zbavit je věroučné páteře a vší určitosti. Každé náboženství chtělo být také teorií o tom, co je, nejen praktickou disciplínou etickou nebo zdrojem citového vzrušení. Stejně však není náboženství zachráněno tím, že z něho učiníme vědeckou hypotézu, i kdyby to byla hypotéza logicky bezvadná, protože každé náboženství si činí nárok na to, aby bylo absolutně jisté, a proto mu nestačí pouhé domněnky. Mimo to by z takového vědeckého náboženství zmizely úkony tak typicky náboženské, jako je modlitba, uctívání, obřad a jiné. Smetáček zakončil své úvahy nad Kozákem otázkou: „Bylo by bez nich náboženství ještě náboženstvím?“ In: tamtéž. Celkově Smetáček soudil, že: „Kozákův pokus o řešení otázky náboženské zůstal pokusem. Je na něm sympatické, že radikálně zúctoval se všemi mythologickými přežitky pozitivních křesťanských vyznání, ale vlastní předpoklady mohly Kozáka vést ještě dále, kdyby se jich byl důsledně držel.“ In: tamtéž.

⁶⁹ KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*, cit. d., s. 128.

v takovém poměru k našim relativním a podmíněčně platným maximám hodnocení, jako přírodní zákonitost k vědeckým zákonům přírodním. Je tedy nejen analogií, nýbrž přímo částí zákonitosti světa. Avšak ke konstatování a formulování nějakého pravidla, zákona, ba vědecké pravdy vůbec je zapotřebí přesného vytčení podmínek, za kterých se pravidelnost konstatuje.

Kozák dospěl k závěru, že tomuto požadavku nelze vyhovět, neboť každý požitek, čin se odehrává za okolností vylučujících opakování. Všechny jedinečné rysy, jimiž je člověk nadán, tvoří právě sjednocující část jeho podstaty. Člověk si pomáhá obecnými pojmy. Mluví o pravdivosti a lži, o lásce a nenávisti, o čistotě a nemravnosti atd., avšak je zřejmé, že tím kryje nesmírné množství odstínů. Například každá lež je jiná a provádí se za jiných podmínek. Podle Kozáka nelze zákonitost mravního vývoje konstatovat tak přesně, aby se mohlo s jistotou říci, kde své poznatky právem aplikujeme a kde nikoliv. Pravidelné následky neetického smýšlení a jednání mají za důsledek jisté nežádoucí tendence. Například tendencí lži je rozvrácení společenského života a ztěžování jej podrývající nedůvěrou. Avšak je možné, že krátkozraký nebo čistě osobní úsudek vyzní jinak. Správné hledisko se plně osvědčuje pouze v dosti dlouhých obdobích, aby odchylky rozmanitými okolnostmi vzniklé sklesly do bezvýznamnosti. Proto, jak psal Kozák, „pevná víra v mravní charakter světa neroste u lidí krátkozrakých nebo ukvapených, nýbrž na rozhlednách dějin a v pomalých úsudcích moudrých lidí. Přísloví praví, že Boží mlýny pomalu melou.“⁷⁰ Etická osobnost si zůstává věrna. Její mravní reakce mohou být tak hluboko založeny, že nepotřebují oporu v určitém světovém názoru. Docházíme tedy k závěru, že hodnocení je sice značně subjektivní a především, je věcí víry, avšak jeho postupné objektivování je možné. Proces upevňování mravnosti vede k ideji mravního řádu světa, čímž je podle Kozáka dána vědecká možnost náboženství.

⁷⁰ Tamtéž, s. 129.

3. ETIKA

J. B. Kozák v dalším myšlenkovém vývoji zaměřil svou pozornost na řešení problému, zda a jak lze odůvodnit předpoklad, že úsilí o realizaci morálních hodnot není jen „*soukromou*“ záležitostí lidstva, nýbrž naplánováním „**vyššího smyslu**“, či, jak také Kozák říkal, „**mravního řádu**“ **samého veškerenstva**, nikoliv z hlediska epistemologie. Problém se snažil vyřešit rozpracováním jeho vlastního axiologického a etického jádra.

3.1. Etická dimenze křesťanského náboženství

V Kozákově přednášce *O otázce náboženské*⁷¹ můžeme nalézt jednoznačné podřizování náboženství etice, neboť etika byla Kozákovi hlavním dělícím světových názorů náboženských a ateistických. Kozák se věnoval především české otázce náboženské, na niž pohlížel zrakem relativisty. Odmítal zde všechno absolutní,⁷² tedy všechnu okázalost církevníků, kteří vychvalují své dogmatické a mravní „zboží“, avšak na druhé straně se o otázce náboženské nevyjadřoval jako o věci odbyté.⁷³

Společně s Kozákem se nyní budeme věnovat otázce náboženství. Jsou lidé, kteří, aby mohli za něčím jít, potřebují něco absolutního. Co by se stalo, kdyby se jim z obdivovaného předmětu sejmula gloriola absolutní pravdy nebo božství? Podle Kozáka by se jim zdálo, že se řítí do nihilismu. J. B. Kozák si přál, aby se náboženství ukázalo nejen slovy, nýbrž ztělesněním v celistvých osobnostech. Proto se snažil podat kritiku církevních zřízení a náboženství. Chtěl vědět, je-li pravda, že náboženství je neslučitelné s kulturou i vědou. Uvažoval, je-li možné a myslitelné náboženství, které na kultuře a vědě spočívá, které je dalekými výhledy doplňuje a také zhodnocuje.

3.1.1. Kritika katolicismu

Když člověk zaslechne slovo náboženství, na co pomyslí?⁷⁴ Především má na zřeteli církev, a to církev katolickou, jež je hierarchická. Jestliže se uvažuje o hierarchii, tak se musí shledat,

⁷¹ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*. Kdyně: Osvětový sbor, 1922.

⁷² I v první přednášce odmítal vše absolutní: „Víry či přesvědčení zkrátka zabsolutnití nelze.“ In: KOZÁK, J. B. *O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém*, cit. d., s. 17.

⁷³ Podle Kozáka se v církvích při bohoslužbách v nesčetných kázáních hledělo na to, aby se udržovalo nadšení pro nejvyšší ideály, avšak mnozí živě pociťovali, jak hluše a prázdně to často znělo, když to vycházelo z úst lidí průměrných a všedních. Srv. KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 8.

⁷⁴ Náboženství je kulturně dějinným jevem, symbolickou formou kultury, která v nejrůznějších podobách a manifestacích (například jako specifický prožitek skutečnosti, kult, nejvyšší existenciální hodnota, touha po absolutním, důvod mravnosti apod.) doprovází a spoluvytváří nám známé dějiny lidstva. Tento pojem, resp. jeho lat. ekvivalent *religio*, byl významově sporný již pro pozdní antiku. M. T. Cicero (*De natura Deorum*) ho

že je to vláda pouze hrstky prominentních osob – oligarchie. Kozák katolickou církev považoval za sílu antidemokratickou, neboť demokracie je vláda, v níž veškerá moc vychází z lidu a projevuje se volbou. Katolická církev nezná volby, řekne pouze: vždyť papež je volen. Je systémem deduktivního, shora odvozeného práva.⁷⁵ Co tvrdí církev? Tvrdí, že absolutistická moc papeže byla udělena samotným Kristem, a poněvadž Kristus byl Bůh, tedy samotným Bohem. Petr jako náměstek Kristův žehnal římským biskupům a tak přecházel duch svatý z generace na generaci i na všechny jeho nástupce – papeže.⁷⁶ Podle J. B. Kozáka bychom se na tuto věc měli podívat ještě z jiné stránky, neboť demokracie má ještě jeden pilíř vedle principu volby, a tímto pilířem je diskuse.

Jak to připomínal Tomáš G. Masaryk: „demokracie je diskuse, ale pravá diskuse je možná jen tam, kde si lidé navzájem důvěřují a poctivě hledají pravdu.“⁷⁷ A navzdory veškerému zdání je v římské církvi diskuse vyloučena. Vše je založeno na zásadě autority absolutní, nikoliv relativní. Avšak je otázkou, co je autorita. Například mladí lidé za autoritu považují zkušené lidi, jenže to je autorita relativní. Nezakazuje myslet, nýbrž nutí k myšlení. Pro Kozáka byla například autoritou i bible: „Mně je i bible autoritou, ale právě tak lidskou, abych o ní mohl přemýšlet, poněvadž je psána od lidí velkých, celých, kteří své náboženství prožili nebyvale hluboce.“⁷⁸ Je to autorita, která podněcuje k přemýšlení. To v katolické

spojoval se slovesem *relegere* (pečlivě dbát, zejména na kultovní povinnosti, zatímco křesťanský spisovatel Lactantius (*Divinae institutiones*) jej kladl do souvislosti s *religare* (svazovat, obnovovat porušený svazek). Tato etymologie se prostřednictvím recepcí ve starokřesťanské teologii (zejména u Augustína) rozšířila a víceméně určovala dějiny evropského myšlení o náboženství až do nedávné minulosti. Zlom znamenaly až religionistické a kulturně-antropologické výzkumy mimoevropských náboženství, na něž nelze aplikovat tento výklad, úzce vázaný na židovsko-křesťanskou tradici. V současnosti proto pozornost více náleží fenomenologickému popisu náboženských jevů, aktů, objektů apod., jejich srovnávání a zobecňování jejich vlastností. Srv. BLECHA, I., et. al. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002, s. 282. Následují příklady, jež jsou pouze ukázkou pestrosti a různorodosti definic náboženství: „Náboženství je jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtazítým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev.“ In: DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoyomenh, 2002, s. 55-56. „To, o čem mluvím a co se pokouším poněkud naznačit, totiž vycítit, žije ve všech náboženstvích, tvoří to přímo jejich jádro a bez toho není náboženství náboženstvím.“ Společné jádro náboženství je „v základním náboženském prožitku posvátna.“ A tedy náboženství je pak vztahem člověka k posvátnému. Srv. OTTO, R. *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 13, 21. Náboženské představy „jsou ilusemi, náplní nejstarších, nejsilnějších a nejnaléhavějších lidských tužeb.“ In: FREUD, S. *Budoucnost jedné iluse*. Praha: Volné myšlenky, 1929, s. 43.

⁷⁵ Proto se každý kněz učí a vychovává tak, aby se pokládal za nástroj vyšší vůle. Svou zodpovědnost má podávat výš – a výš – až do Říma. Srv. KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 10.

⁷⁶ Petrská tradice je jen prostředkem k cíli, prostředkem, jemuž se věří. Ambice Vatikánu jsou ve skutečnosti jiného, mimo-křesťanského původu. Jsou to tradice římských caesarů, světovládné nároky vládců. Jako Řím kdysi ovládal celý svět, tak jej chce ovládat i římská církev. Je to program, který byl ve středověku stanoven v tzv. diktátech papeže Řehoře VII. (*Dictatus Gregorii Papae*), v bulle *Unam sanctam* od Bonifáce VIII. (1302) a stručně vyjádřen heslem Inocence III.: *Dominus Petrus non solum universam ecclesiam, sed totum reliquid saeculum gubernandum*. („Pán Petrovi odevzdal k spravování netoliko celou církev, ale celý svět.“). Dle diktátu Řehořových je papež svrchovaným správcem světa. Papež soudí všechny, avšak sám nemůže být souzen, neboť církev nikdy nebloudila a bloudit nebude. Srv. tamtéž, s. 11.

⁷⁷ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 245-246.

⁷⁸ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 12.

církvi není možné, neboť diskuse o věcech zřízení a víry je zakázána. Jaká je tedy z tohoto cesta? Podle Kozáka by bylo čestné, kdyby ti, kdo nevěří, kdo nesouhlasí s církevním zřízením nebo s dogmatikou nebo s čímkoliv jiným, z církve odešli. Dogmatické otázky nejsou náboženství, avšak dogma staré, protikulturní, vědecky nepřijatelné, může být podle Kozáka balvanem, který znemožňuje růst opravdových vnitřních hodnot.⁷⁹

3.1.2. Náboženský program

Kozák se pokusil navrhnout program, který by vyjadřoval vše podstatné. Zněl takto: „Jsme ctitelé Boží, kteří po příkladu Ježíše Krista usilují o království Boží na zemi.“⁸⁰ Byl to program náboženský, křesťanský, mravní. Každý by jej měl vyplňovat podle svého osobního přesvědčení. Lidé by spolupracovali se všemi ostatními, za účelem záchrany a výchovy národa i jednotlivce, po všech stránkách a ve všech vrstvách. Neznamenaloby to procházet lhostejně kolem bídy, nepřístojnosti, nemravnosti a lži, nýbrž by to znamenalo být všude a vždy na stráži, stále mezi proudy. Neboť, když člověk žije ve svém náboženství, znamená to, že má mít program, pro soukromý život, pro svůj charakter, pro národní, ba i politický život.

Velikým balvanem, který stojí v cestě vnitřnímu ucelení a rozmachu evangelictví, byl podle Kozáka biblicismus, to jest nauka, že bible je diktát boží. I dnes jsou lidé, kteří přes nepopíratelnou existenci zkamenělin věří, že svět byl stvořen v sedmi dnech. Tak se bible stává učebnicí, a to nejen v tom smyslu, že je pokládána za zdroj neomylně autentických zpráv o „biblických událostech“, nýbrž také učebnicí přírodovědy, zeměpisu atd. S tím Kozák nesouhlasil, neboť pro něho nebylo nic nebezpečnějšího, než když se zabsolutizuje autorita, a proto bychom si měli jasně říci, že ani v náboženském smyslu pro nás není bible naprosto závazná. Vždyť podle Kozáka vědecké studium biblických knih přineslo důkaz, že dnes se tomu, v co věřil a hlásal Ježíš nebo Pavel nebo kterýkoliv z biblických autorů, jinak rozumí, než tomu rozuměli oni.⁸¹

⁷⁹ Například Jednota českých bratří dogmaticky nebyla hotova nikdy a nebyla vůči tehdejší minulosti ortodoxní, protože žila. Nerada přijímala dogma přejaté nebo zděděné. Ti, kteří nesnesli formulace, které neodpovídaly jejich nejvnitřnějšímu citění, byli ochotni stále o nich hovořit, neboť nesnesli na své cestě dogmatický balvan. Srv. tamtéž, s. 21.

⁸⁰ Tamtéž, s. 27.

⁸¹ Kdybychom například uvážili, že Ježíš i jeho apoštolové očekávali konec světa, poslední soud, příchod Božího království již v nejbližší době, každým dnem, každou hodinou. Kdopak v to věří a čeká dnes? A kdo se odváží tvrdit, že se mýlili?

3.1.3. Poselství Bible

Bible nemůže být ctěna jen z povzdálí. Měla by být soustavně a dobře pročítána. To, co se v ní podává, není systém, naopak, je to vlnění myšlenek a citů od jásavé jistoty až po šírající skepsi, jaké je plna kniha Kazatel. Ze všeho je nutno volit a zároveň hodnotit. J. B. Kozák zdůrazňoval: „Něco musíme uznati za vyšší a vznešenější, něco za méně blízké křesťanským ideálům, něco za jádro, jiné za skořápku.“⁸² Kde je ale onen Archimédův bod, z něhož lze hodnotit tyto texty, svázané v jediných deskách s titulem Bible?

Podle Kozáka tímto bodem je postava Kristova a jeho evangelium. Měl by se však činit rozdíl mezi tím, co se nám podává v (prvních třech) evangeliích a mezi obsahem ostatních knih novozákonních. Každý čtenář bible by měl především usilovat o to, aby v různosti postřehl podobnost, neboť v ní je jádro a podstata křesťanství. Tato podstata je podle Kozáka **mravní**. „Bez ní zbude z křesťanství jen popel.“⁸³ Co je tedy oním jádrem etického, mravního poselství v evangeliu?

Kozák vyjádřil, že tím hlavním v radostném poselství je „jáci to budou lidé, kteří budou tvořiti království Boží.“⁸⁴ Ježíš blahoslavil lid, jenž plakal, hladověl a žíznil po spravedlnosti, byl milosrdný, čistého srdce, pokojný, trpěl pro spravedlnost.⁸⁵ Příkladem byli milosrdní samaritáni, kteří všude spatřovali své bližní, i v nepřátelích. Lidé, kteří neznali nenávisť.⁸⁶ Lidé, kteří byli tak pravdiví, že nepotřebovali přísahat.⁸⁷ Lidé, kteří i násilí a zlo nepřemáhali násilím a zlem, nýbrž trpělivostí a shovívavostí pokořovali protivníka.⁸⁸ Na těchto slovech a činech lze vidět, že láska k bližnímu není slabošská, nýbrž aktivní a

⁸² KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 31.

⁸³ Tamtéž, s. 32.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ „Blaze chudým v duchu, neboť jejich je království nebeské. Blaze těm, kdo pláčou, neboť oni budou potěšeni. Blaze tichým, neboť oni dostanou zemi za dědictví. Blaze těm, kdo hladovějí a žízni po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni. Blaze milosrdným, neboť oni dojdou milosrdenství. Blaze těm, kdo mají čisté srdce, neboť oni uvidí Boha. Blaze těm, kdo působí pokoj, neboť oni budou nazváni syny Božími. Blaze těm, kdo jsou pronásledováni pro spravedlnost, neboť jejich je království nebeské.“ (Mt 5,3-10). In: *Bible: písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 1995.

⁸⁶ „Já však vám pravím, že již ten, kdo se hněvá na svého bratra, bude vydán radě; a kdo svého bratra zatracuje, propadne ohnivému peklu.“ (Mt 5,22).

⁸⁷ „Dále jste slyšeli, že bylo řečeno otcům: 'Nebudeš přísahat křivě, ale splníš Hospodinu přísahy své.' Já však vám pravím, abyste nepřisahali vůbec; ani při nebi, protože nebe je trůn Boží; ani při zemi, protože země je podnož jeho nohou; ani při Jeruzalému, protože je to město velikého krále; ani při své hlavě nepřisáhej, protože nemůžeš způsobit, aby ti jediný vlas zbělel nebo zčernal. Vaše slovo buď 'ano, ano – ne, ne'; co je nad to, je ze zlého.“ (Mt 5,33-37).

⁸⁸ „Já však vám pravím: Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují, abyste byli syny nebeského Otce; protože on dává svému slunci svítit na zlé i dobré a déšť posílá na spravedlivé i nespravedlivé. Budete-li milovat ty, kdo milují vás, jaká vás čeká odměna? Což i celníci nečiní totéž? A jestliže zdravíte jenom své bratry, co činíte zvláštního? Což i pohané nečiní totéž? Buďte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec.“ (Mt 5,44-48).

vynalézavá. Co je však jejím cílem? „Jejím cílem jest učiniti bližního jiným člověkem, dle toho ideálu, který uznáváme pro sebe samy za žádoucí a závazný.“⁸⁹

3.1.4. Etika nenásilí a lásky

Ježíš radil, abychom tomu, kdo nás udeří v líci, nastavili druhou tvář.⁹⁰ Jindy duchaplným a hlubokým slovem zachraňoval život cizoložné ženě.⁹¹ Jeho slova byla radami a skutky, ze kterých podle Kozáka lze vidět, jak se máme přiblížit k bližnímu, abychom došli svého cíle. Kterého a jakého prostředku se použije, „jest věcí pedagogického taktu a otázkou účelnosti.“⁹² Ježíš hlásal lásku, která byla opakem všeho slabošství. Byla láskou silnou, aktivní, vynalézavou. Avšak zde stojíme před svízelnou otázkou. Jestliže Ježíš říkal, že máme milovat bližního svého jako sebe samého,⁹³ nebo, že jak chceme, aby lidé činili nám, tak i my máme činit jim,⁹⁴ není tím řečeno vše. Tím byl podle Kozáka pouze abstraktně vyjádřen poměr rovnosti mezi láskou k bližnímu a sebeláskou. Co je-li ta sebeláska prostá, hrubá či nízká?

Kozák dával za příklad vzácný zjev rodičů, kteří milují své děti a kazí je při tom, jelikož je vychovávají podle vzoru své vlastní nedokonalosti. Zde bychom mohli nahlédnout, „jak podstatný je i v této věci ten obraz, který člověk tvoří o sobě samém, poznání sebe sama ve světle ideálu. Nesmíme sebe ani bližní milovati tak, jak jsme (my i oni). K tomu ideálu sebe sama mohou býti slova arci dobrým vodítkem, avšak nestačí. Nejmhutněji působí konkrétní vzory, hmatatelné, pevné osobnosti.“⁹⁵ Kozák zdůrazňoval především osobnost Ježíšovu a rázovité postavy jeho věrných od Pavla až do novověku: „To jest sůl země.“⁹⁶ Kozák upozorňoval na to, že se rozumí, že toto jádro evangelia není pouhá mravnost, jak

⁸⁹ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 33.

⁹⁰ „Já vám však říkám, abyste se zlým nejednali, jako on s vámi; ale kdo tě uhodí do pravé tváře, nastav mu i druhou.“ (Mt 5,39). „Tomu, kdo tě udeří do tváře, nastav i druhou, a bude-li ti brát plášť, nechť mu i košili!“ (Lk 6,29).

⁹¹ „Na úsvitě přišel opět do chrámu a všechen lid se k němu shromažďoval. On se posadil a učil je. Tu k němu zákoníci a farizeové přivedou ženu, přistiženou při cizoložství; postaví ji doprostřed a řeknou mu: ‘Mistře, tato žena byla přistižena při činu jako cizoložnice. V zákoně nám Mojžíš přikázal takové kamenovat. Co říkáš ty?’ Tou otázkou ho zkoušeli, aby ho mohli obžalovat. Ježíš se sklonil a psal prstem po zemi. Když však na něj nepřestávali naléhat, zvedl se a řekl: ‘Kdo z vás je bez hříchu, první hod’ na ni kamenem!’ A opět se sklonil a psal po zemi. Když to uslyšeli, vytráceli se jeden po druhém, starší nejprve, až zůstal sám s tou ženou, která stála před ním. Ježíš se zvedl a řekl jí: ‘Ženo, kde jsou ti, kdo na tebe žalovali? Nikdo tě neodsoudil?’ Ona řekla: ‘Nikdo, Pane.’ Ježíš řekl: ‘Ani já tě neodsuzuji. Jdi a už nehřeš!’“ (J 8,2-11).

⁹² KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 33.

⁹³ „Miluj svého bližního jako sám sebe.“ (Mt 22,39).

⁹⁴ „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi.“ (Mt 7,12).

⁹⁵ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 34.

⁹⁶ Tamtéž.

neúnavně namítali zástupci dogmatických náboženství. Nezbytnou částí mravního jádra evangelia je i onen **vztah k Bohu**, který je vyjádřen v modlitbě „Otče náš“.⁹⁷

3.1.5. Křesťanství jako životní program

Podobenství o poměru k Bohu jsou převážně podána zlidšťujícím způsobem. „Nutí nás, abychom vskutku celý život až do nejtajnějších myšlenek trávili před Bohem. Nutí to člověka, aby sebe cenil nikoli v přítmí lidských úsudků, nýbrž tak, jak by jej ocenil Dokonalý. A ačkoliv si my lidé nikdy dokonalosti nepředstavíme, je jasno, že pokora a pocit vlastní hříšnosti budou tím silnější, čím méně nedokonalosti bude v našich myšlenkách o Dokonalosti.“⁹⁸ Tato pokora musí být ovšem jemná, cudně se skrývající. Kozák si myslel, že správně vystihl ono jádro Ježíšova evangelia, když pravil, že tu jde především o otázku, jaký to bude člověk, jenž bude hoden království Božího a jenž o toto království bude stát. Neboť „je zapotřebí skutečného přehodnocení hodnot, aby člověk našel zalíbení v tomto cíli ‘království Boží’, kde mizí vše smyslné a veškerá ‘odplata’, o níž Ježíš mluví, není ničím jiným nežli blahem svatosti.“⁹⁹ Právě křesťanství není pouhým modlením, chozením do kostela a zpíváním. Podle Kozáka by mělo být **programem**, neboť křesťan by se měl zajímat o to, co má činit, aby zabránil mravním i fyzickým nákazám. Zajímat se o to, co má činit k nápravě sociálních nešvarů doby, jak má jednat s čistým dítětem a sprostým zločincem, jak má pozdvihnout vážnost rodiny, jak má šířit vzdělanost a mír. „Mařiti zlo vždy a všude, nepominouti nižádné příležitosti, ba tvořiti si příležitosti k činnosti zušlechťující svět, to jest nejdůležitější na křesťanství.“¹⁰⁰

Lid by se ovšem neměl strachovat, že se mu drobí křesťanství, slyší-li, že se Ježíš mýlil, když očekával království Boží v nejbližší budoucnosti, nebo že jeho představy o něm byly značně odlišné od toho, co tradice zve nebem, nebo že chřádnul na mučidle pln úžasu a nad svým koncem volal: „Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“¹⁰¹ Křesťanství totiž nepotřebuje takový rozruch ke své velikosti.¹⁰² Podle Kozáka bylo nutno říci, kde jsou ony balvany, které se musejí odvalit, aby se naše inteligence mohla opět beze studu přiznat k náboženství. „Navraťte lidem pravý smysl pro to, že náboženství jest věc, která člověku

⁹⁷ Mt 6,9-13; Lk 11,2-4.

⁹⁸ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 34.

⁹⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ „Zvolal Ježíš mocným hlasem: ‘Eli, Eli, lema sabachthani?’, to jest: ‘Bože můj, Bože můj, proč si mě opustil?’“ (Mt 27,46).

¹⁰² Kritika neotřásá křesťanstvím, nýbrž jen legendou a mytologií, které se nepozorovaně a neúmyslně vsunuly na její místo. Proto je nutné: „čistiti dogmatické rumoviště, máme-li míti křesťanství, jímž je zasypáno.“ In: KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 36-37.

ukládá veliké povinnosti velmi praktického a velmi pozemského rázu. Dokažte československé veřejnosti, že si tuto věc zcela programaticky uvědomujete a že máte schopnost vychovati skutečného nového člověka: jedině toto argumentum vitae (argument života) bude účinkovati.“¹⁰³

Stránka dogmatická se nesmí podceňovat. Nikdo nebyl lépe přesvědčen o podmíněčné ceně učení, nežli Kozák. Náboženství se nedá redukovat na nějaké nauky, vždy nedokonalé a pomíjející. Zastaralé a odpuzující dogma může být překážkou jak vývoje, tak i šíření náboženství. Kozák nehleděl na otázku náboženskou jako na věc odbytou, jak jsme již shledali. Podle něho lid nesmí strpět, aby se náboženství pěstovalo kdesi mimo kulturu a vzdělanost, v ústraních, kde bez božího slunce bují buď politika, nebo reakce všeho druhu. A jak Kozák dodával: Měli bychom si přát, aby se náboženství stalo vzpruhou a výchovným prostředkem.

3.1.6. Pojetí Boha

I když J. B. Kozák opustil dráhu evangelického duchovního, zůstal problém Boha jeho životním filosofickým tématem. Osou jeho filosofie se stal Bůh ne jako nadpřirozená veličina náboženské víry, nýbrž jako filosofická otázka po posledním platném, po nedisponovatelné platnosti hodnot, po nepodmíněném a zároveň bezpodmínečném mravním nároku. Kozák užíval bez obalu slova Bůh, jelikož náboženství bez Boha by bylo pro něho kontradikcí, nemožností, a sám se tázal, co tím slovem vsutku rozuměl: „Co rozumím tím slovem? Přátelé, já nevím, co jest Bůh. Prapodstata nejen Boží, nýbrž čehokoliv, co existuje, nám naprosto uniká.“¹⁰⁴ Podle něho nikdo nedovede říct, co je naše vlastní tělo nebo kterýkoliv z oněch hmotných předmětů, s nimiž přicházíme do denního styku a o nichž se nám zdá, že je výtečně známe, poněvadž je tak dobře dovedeme ovládat a činit poslušnými své vůle. Někdo praví, že prapodstata všeho je hmotou, někdo, že silou, energií, někdo jiný, že je duchem, nebo představou. Avšak tyto filosofické pokusy jsou úsilím o něco nedosažitelného. Toto marné úsilí o vyjádření nevyjádřitelné podstaty světa není pouze koníčkem filosofů. Ve skutečnosti každá doba, každý jedinec má o tom své představy, více méně zmatené a mínění nebo nauky o Bohu či o bozích netvoří výjimky. Kozák prohlašoval: „Se svým filosofickým svědomím mohu srovnati pouze jednu radu: Zanechte marných spekulací o tom, co jest

¹⁰³ Tamtéž, s. 37-38.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 40-41.

Bůh.“¹⁰⁵ Pro Kozáka byla tedy celá tato otázka neřešitelná, jelikož byla nesprávně položena. Měla by spíše znít: „**Má svět vyšší smysl?**“¹⁰⁶

Touto otázkou se cesty rozdělují. Je-li odpověď kladná, člověk se přiznává k náboženství. Je-li odpověď záporná, člověk stojí na opačné straně, tedy se nepřiznává k náboženství. Moderní věda zavíklala na mnoha místech základy tohoto světového názoru.¹⁰⁷ Je pro nás tento nesmírný svět, do něhož jsme postaveni, bez vyššího smyslu? Kozák soudil, že těm, kterým to krásné, vznešené, co tvoří lepší část člověka a lepší díl lidské vzdělanosti, nepřirostlo k srdci, tak ti jsou vcelku spokojeni s takovýmto výhledem. V této souvislosti pojednával Kozák o kořenu ateismu: „jediným vlastním atheismem vůbec jest nízkost, frivolnost, přizemní a podzemní lidství.“¹⁰⁸ Komu tedy stačí nízkost, ten nezapláče nad záhubou vznešeného. Nepřejeme si tedy opaku?

3.1.7. Problém mravních hodnot

Cesta k náboženství vede prohloubením života a zušlechtěním charakteru. Kozák upozorňoval, že bychom měli být obezřetní při šíření křesťanského náboženství. Nejprve je nutno vychovat vážné, v duchovním a morálním smyslu prohloubené lidi, neboť „náboženství jest jako strom. Chceme-li, aby měl větve, květy, plody, nezapomínejme, že musí mít kořeny.“¹⁰⁹ Je možné, že lidské srdce hoří pro ideály nejvznešenějšího lidství. Avšak zkušenost nasvědčuje tomu, že tyto nejvznešenější ideály nejsou chimérou, nýbrž, jak se Kozák tázal: „vystižením hlubšího smyslu všehomíra?“¹¹⁰

Je to otázka velmi těžká. První obtíží podle Kozáka je to, čeho si sami vážíme, tedy naše hodnoty, jež budou vždy mít něco subjektivního, nesdělitelného. Vyrostly z naší vůle a z našeho citu, jiný člověk je nemusí uznávat.¹¹¹ Druhou obtíží je rozsáhlé založení té mravní

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 41.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Světovým názorem poslední třetiny 19. století, rozšířeným zejména v kruzích přírodovědeckých a lékařských, byl tzv. mechanismus. Nauka, že veškeré světové dění je řízeno zákony, které jsou vyjádřeny v mechanice, vlastně v širším slova smyslu ve vědách přírodních (fyzice, chemii, biologii, atd.). Mechanismus chce celou skutečnost chápat a vykládat jako stroj a každé dění jako nutný výsledek působení mechanických sil. Stoupenci tohoto názoru nepochybovali, že se jednou zdaří tímto způsobem popsat a vysvětlit vše, co nám podává zkušenost. Proto měla tak ohromný úspěch Darwinova nauka o přírodním výběru a vlivu náhody na vývoj tvorstva, jelikož vyhovovala této tendenci současné přírodovědy. Současně se jí používalo polemicky, jako jistého druhu výsměchu vůči těm, kteří si ještě představovali vznik světa, zvířectva nebo člověka dle nauky o stvoření, resp. dle mýtů první knihy Mojžišovy. Srv. tamtéž, s. 41-42.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 43.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 44.

¹¹¹ Například německý mladík ve válečné době by byl nikdy neuznal, třebaže chodil do kostela, že vývoj lidstva směřuje k míru, důvěře a snášenlivosti. Byl přesvědčen, že boj je věčným stavem světa a – nepřál si opaku. Srv. tamtéž.

zkušenosti, která se vytváří poté v příslovích, příkazech, zákonech a zásadách mravních. „S poctivostí se zpravidla nejdále dojde, lež má zpravidla krátké nohy, pravda zpravidla zvítězí, čistý život zpravidla buduje zdraví a štěstí.“¹¹² Co když ale někoho osobní život svědčí o opaku? Co když byl někdo nešťasten v čistotě a poctivosti? Co když někdo došel „daleko“ podvodem a lží? V tom „daleko“ může být sporný bod. Co to znamená dojít daleko v životě? Pro někoho to může být jmění, pro jiného ovšem dobrá pověst a poctivé svědomí, takže nelituje hmotného neúspěchu, udrželi si tyto hodnoty.

Zde se nám naše otázka kříží s jinou otázkou. Totiž s tou, kteří lidé jsou lepší a hodnotnější. Na tomto místě ale nebudeme moc zveličovat, prakticky není pochybnosti o tom, že i ti, kteří u sebe samých činí výjimky, raději mají lidi pravdomluvné, čestné. V dějinách podle Kozáka nebyly ustáleny úsudky o hodnotě. Mravní zkušenost, na níž spočívá vývoj lidstva, se vleče přes řady generací. Tudíž solidní podklad mravních instinktů a zásad pomalu, ale jistě vzrůstá, třebaže vývoj není nikdy uzavřen a spěje do výšek nám zcela nedohledných. Kozák poznamenal, že: „jen na konkrétním příkladě takových osobností jako Ježíš si dovedeme poněkud představit mravnost člověka budoucnosti.“¹¹³

V životě bude zapotřebí vždy jisté rozhodnosti, a jak to Kozák zdůrazňoval, jisté víry a důvěry, abychom svůj život vsadili na úspěch vysokých mravních hodnot.¹¹⁴ Jaké jsou projevy víry a důvěry? Kozák je vyjadřoval takto: „Jednej dobře, a bude to nakonec nejlepší. Co jest to ‘jednatí dobře’? Není nám rozlišování mezi dobrým a zlým, jakkoliv často se v něm mýlíme, přece jen nadiktováno jaksi zkušeností samou, která vyvěrá ze samé podstaty světa?“¹¹⁵ Není tedy, jak se tázal Kozák, samotný mravní život ve svých přerozmanitých formách také vystižením jakési nutnosti ne nepodobné nutnosti přírodních jevů? A není toto promítání zdroje všeho dobra vystižením smyslu onoho **všehomíra**?

3.1.8. Pojetí náboženské víry

Zde se společně s Kozákem ocitáme uprostřed náboženství. To, co má člověk jest **víra**. Ovšem Kozák ji nechápal v církevnickém smyslu, tedy to není víra v nějakou lidskou autoritu nebo dogmatický předpis. Je založena na prožitcích, které člověk buď sám měl nebo dle jiných jaksi opakovaně prožil. Je v tom kus odvahy a důvěry, že očekávání, jež má člověk,

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž, s. 45.

¹¹⁴ Podle Kozáka to činil Ježíš nebo Jan Hus, kteří kráčeli na popraviště s pevnou vírou, že z jejich hrozného, avšak při jejich zásadách nezbytného utrpení nic špatného nevyroste. A v milionech obměn, pod nejrůznějšími jmény a v nesčetných osobitých a životních prožitcích, z nichž žádný není totožný s kterýmkoliv jiným, se opakuje něco podobného. Srv. tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

nebudou zklamána. To byly podle Kozáka duševní a mravní podmínky náboženství. **Víra ve vyšší smysl světa.** „Zdrojem toho vyššího smyslu nemůže být něco, co stojí hluboko pod člověkem. Naopak smysl celku jest o tolik vznešenější svého odlesku, jímž jest ušlechtilost dobrého člověka, že pomyšlení to plní člověka pokorou a zbožnou úctou.“¹¹⁶ Kozák soudil, že takový je moderní smysl jména Bůh. Zkušenosti života se sbíhají tak, že výsledkem je přesvědčení o jeho skutečnosti, i když se nic neví o jeho podstatě. Je to přesvědčení vyjádřitelné biblickým veršem: „Každý dobrý dar a každé dokonalé obdarování je shůry, sestupuje od Otce nebeských světél. U něho není proměny ani střídání světla a stínu.“¹¹⁷

Kozák nám nastínil soudobou podstatu náboženské otázky. Podal hlasitý protest proti špatnému chápání autorit. Autority nám mají být milými vůdci a rádci, nikoliv svěřacími kazajkami. Také poukazoval na to, že jen nezávislost naučí český lid nezhazovat náboženství jako hloupý přežitek a hodnotit je spravedlivě. Žádal, aby se ve všech sporech o náboženské věci zachoval klid a pevná důvěra, jelikož nejsou tak ubohé, aby se „rozpadly jako popel pod dotekem kritického myšlení, za nímž se zhusta více skrývá původního citu, než se připouští ve vášni boje.“¹¹⁸

3.2. Axiologické a etické jádro

*V přítomném stavu etiky*¹¹⁹ se J. B. Kozák výslovně ptal: „podle čeho hodnotit? Kde je nahoře a dole? A co lepší a co horší?“¹²⁰ Byl přesvědčen, že existuje **nadosobní absolutní duševno**, k němuž se člověk povznáší kulturní prací a které naopak proniká do povznesené individuální duše. Uvědomění si tohoto vyššího světa idejí není nějakým trpným prožíváním: „Člověk není pohlcen Absolutnem, není prostě jeho výplodem, nýbrž dostává se mu onoho povznášejícího vědomí, že je zapojen do vyšší nadosobní duchovní souvislosti jedině tehdy, když mravně žije a působí.“¹²¹ Při tom není myšleno jen na sféru mravnosti v užším slova smyslu, nýbrž je zdůrazněn mravní základ pravé vědeckosti, touhy po pravdě, ba i umění. Podle Kozáka přesvědčení, že etické ideály mají nadosobní, objektivní základ, nemůže být

¹¹⁶ Tamtéž, s. 46.

¹¹⁷ J 1,17.

¹¹⁸ KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*, cit. d., s. 50.

¹¹⁹ KOZÁK, J. B. *Přítomný stav etiky*. Praha: Dědictví Komenského, 1930. Zde je nejpatrnější poctivost a důkladnost Kozákova zápasu, který se probojovává k vlastnímu pojetí stránku za stránkou studiem kritikou etických myslitelů, objevováním trhlin v jejich důkazech a hledáním potvrzení pro vlastní názory. Filosofka Jiřina Popelová se k dílu J. B. Kozáka vyjádřila takto: „Zakotvení mravních jistot v oblasti víry, a nebojme se říci náboženské víry, jest výsledkem dlouhého zkoumání. Život mravní je výrazem víry, že určení člověka, a to jak jednotlivce tak lidstva, je duchovní.“ In: POPELOVÁ, J. *Studie o současné české filosofii*. Praha: J. R. Vilímeček, 1946, s. 26-27.

¹²⁰ KOZÁK, J. B. *Přítomný stav etiky*, cit. d., s. 14.

¹²¹ Tamtéž.

striktně dokázáno těm, kteří vysokých hodnot nemilují. „Bylo by to kázání slepému o barvách.“¹²² Co je vlastně cílem etiky a praktické filosofie? Je to uznání **duchovních hodnot**. Naše mravní myšlení jde právě rezolutně přes hranice toho, co je empiricky dáno. Kozák zdůrazňoval, že věrnost mravním normám je aktem víry a rozhodnutí. Člověk musí být spojen s přesvědčením, že se podřizuje něčemu absolutnímu, co jest nad ním. „Jinými slovy: sic credo.“¹²³

Problém hodnot zapadá do širšího rámce otázky noetické: má objektivní pól. Ze stanoviska etického absolutismu to tedy neznamená neomylnost, nýbrž zkoumání objektivně daných vztahů mezi hodnotami.¹²⁴ Hodnoty nelze objevit pouze v tom, co je reálné: k jejich podstatě patří, že „*mají být*“, tedy že nejsou. Ukazují nad danou skutečnost. „Primární vědomí hodnot roste sice tou měrou, jakou se kde stupňuje mravní život a pracuje na něm vlastně neustále celé lidstvo.“¹²⁵ Zákony hodnot nejsou zákony jsoucna. Mohou nabýt vlivu a formovat život jen skrze ducha člověka, který se za ně postaví, je uzná a za ně bojuje, připomínal Kozák.

Kozákovy úvahy tedy vedly k jeho zásadní otázce. Soudil, že předpoklad „**vyššího smyslu**“ či „**mravního řádu**“ **veškerenstva** je založen na **hodnocení**, na mravní zkušenosti. Jelikož hodnotící výpovědi mají velmi konkrétní obsah, je jejich jistota ve srovnání s jistotou výpovědi exaktních věd velmi nízká. Ovšem je ji možno zvýšit, a to tím, že ji opřeme o mravní zkušenost celých generací. Ta již podle J. B. Kozáka umožňuje s větší jistotou předpokládat morální „*nahoře*“ a „*dole*“, tedy existenci „**mravního řádu**“ **veškerenstva**. Jistoty, jež by se blížila jistotě vysoce abstraktních výpovědí, nelze ovšem dosáhnout ani tak. Protože však v řadě věd je situace obdobná, usuzoval Kozák, že nelze říci, že by předpoklad existence „**mravního řádu**“ **veškerenstva** moderní věda zásadně vylučovala. Tento předpoklad má podle něho stejný charakter jako jiné vědecké hypotézy. Kozák přiznával takovým hypotézám, jako je např. hypotéza všesvětového mravního řádu, vědecký status.

Ve skutečnosti nám může být lhostejné, zdali se to, co činí dobré smýšlení nebo čin dobrým, nazývá hodnotou nebo kvalitou. Je to otázka terminologické dohody. Mravní úsudek a hodnocení vůbec jsou omylné: riziko omylu nikde není větší, než zde. Ale, jak dodával Kozák: „nazveme-li mravní hodnoty kvalitami sui generis, což jest velmi účelné a v souhlase s přesnou terminologií noetickou, musíme dobře uvážit, že nám nejde o tyto kvality samé – jsou metafyzické a máme s nimi činiti jen pokud působí. Jde o zákonitost jejich působení, o to,

¹²² Tamtéž, s. 15.

¹²³ Tamtéž, s. 43.

¹²⁴ Srv. tamtéž, s. 80.

¹²⁵ Tamtéž, s. 81.

jak se na ně musí konec konců reagovati, ať jsou discrimina rerum jakkoliv složitá a ať trvají sebe déle.“¹²⁶ Kozák věřil, že hodnotnější, duchovně vznešený člověk je skutečnou silou, která kvasí v lidstvu. Je to síla **metafyzická**. Je dána zákonitostí našich reakcí a složitým poměrem těchto reakcí k životní praxi, která, je-li mravně méněcenná, vždy vytváří poměry dříve nebo později nesnesitelné.

J. B. Kozák shledal, že etika není vědou zcela samostatnou, neboť ukazuje kamsi nad sebe a za sebe. Kozák se netajil s názorem, že je to teismus, který mravnosti dodává plné vážnosti, závaznosti a naděje.¹²⁷ Pro Kozáka byla mravnost ve svém nejhlubším smyslu něčím jiným než touhou po štěstí a prospěchu. Byla **vědomím a zodpovědností**. A k fenoménu svědomí patří to, že není svědomím před lidmi a jejich institucemi. Zodpovědnost pak je hlavním znakem náboženství. Bůh promluvil svým slovem. Zjevil nám svou vůli. Avšak i přirozeně jsou člověku dány předpoklady mravního života, rozumu a svědomí. Zde stojíme u otázky, která je pravým křížem myslitelů: z minulosti, ze zkušenosti se nedá odvodit nic více, než to co bylo a je. Ideál je vždy věcí víry. Bez ní, bez rozhodnutí k ní, bez pevného spolehnutí na neviditelné síly, k nimž směřujeme svůj život nebo o něž zápasíme, není mravního života.

Mravní život je podřizováním všeho duchovním cílům. „Jest výrazem víry, že duchovní jest nejen pravá důstojnost, nýbrž i určení člověka, společnosti, lidstva.“¹²⁸ Jak to ostatně vyjádřil Ježíš: „Jaký prospěch bude mít člověk, získá-li celý svět, ale svůj život ztratí?“¹²⁹ Život mravní je vírou ve smyslu života, ve smyslu nejen nezávislém na náhodě, nýbrž kdykoliv uskutečnitelném v duchu a také v pravdě.

3.2.1. Autonomie a heteronomie

Kozák si povšiml, že ve všech etických pojednáních se objevují dvě slova, a to autonomie a heteronomie. Žijí v dávném rozporu, neboť lidé si je definovali tak, že vítězství jednoho není možno bez porážky druhého. Heteronomní mravností se rozumí mravnost přikázaná, člověku nucená zvenčí, na rozdíl od mravního svérázu, v němž je člověk sám svým zákonodárcem a jeho mravním zákonem je vlastní charakter. Podle Kozáka se při slově heteronomie mnohým lidem vybaví představa čehosi židovského, kněžského, malicherných zákoníků, proti nimž bouřil Ježíš: „Slepí vůdcové, cedíte komára, ale velblouda spolknete!“¹³⁰ Nesouhlas s

¹²⁶ Tamtéž, s. 144.

¹²⁷ Srv. tamtéž, s. 189.

¹²⁸ Tamtéž, s. 199.

¹²⁹ Mt 16,26.

¹³⁰ Mt 23,24.

heteronomií je zesilován tím, že taková ustanovení, která mají člověka vmáchnout do mravní formy, jsou často velmi pochybné mravní ceny. Člověk chce, aby se nic nepřikazovalo a nezakazovalo, nýbrž aby se vše vyvíjelo autonomně a dobrovolně. Kozák hovořil v této souvislosti o výchově dětí. Chtěli bychom přece vést děti tak, aby se staly mravnými a čestnými na základě vlastního uznání. Dobré a laskavé duše nepotřebují příkazů: „Vychovejte dobré duše, milující bližního z vlastního vnitřního puzení a vše ostatní bude prostým důsledkem.“¹³¹ Mohli bychom však namítnout, zdali vznešený ideál není příliš vysoký. K této námitce se Kozák stavil záporně. Pro něho nebyl žádný ideál příliš vysoký. Chyba je jinde. Především ve formulaci otázky, jež by měla znít: kudy k tomu cíli? Kozák dospěl k přesvědčení, že heteronomie je cestou k autonomii, a že je nutnou podmínkou výchovy. Správná cesta mravní výchovy dítěte vede od činu k zásadě, nikoliv naopak.

3.2.2. Mravní výchova

Vychovatelské umění by mělo podle Kozáka spočívat v „*klidné důslednosti*“, ta je těžištěm mravní výchovy. Kládl otázku: „jak může být vychovatelem, kdo té důstojnosti nemá, kdo není charakterem?“¹³² „*Klidná důstojnost*“ by měla předčit všechna slova, která v dětech budí první projevy mravního chtění a solidní základ slušných zvyků. „Mravní výchovu musí dítě vdechovati se vzduchem své rodiny a školy; nenasadíme-li zde všechny síly, bude všechno vyučování morálce zařízením velmi podmíněčné ceny.“¹³³ Pro Kozáka byl rozkaz, nátlak, zajisté dobrý, byl-li v dobrých rukou, ale jen vůči dítěti, nikoliv pro dospělého člověka.

Když Kozák mluvil o jednání mravním a mravném, neřekl, co to jest, i když se nechtěl vyhýbat odpovědi na otázku, co je zkušebním kamenem, kritériem mravnosti. Podle něho každá doba, každý národ, každá vrstva a každý jednotlivec mají svůj průměrný zvykový mrav, který se zajisté z pokročilejšího hlediska může jevit velmi nízce. Ptal se tedy: „Co rozhoduje o tzv. výši této mravnosti?“¹³⁴ Odmítal její rozumovost a logičnost, neboť všechny takové pokusy založit morálku čistě rozumově a demonstrovat ji *more geometrico*, všechny pokusy dokázat ji tak, aby i ten, kdo nechce, ji musel uznat, podle něho selhaly. Tato nemožnost demonstrovat mravní systémy rozumově zahнала mnohé lidi k nesprávným závěrům, jelikož si řekli, že mravnost není vůbec věcí rozumu, nýbrž věcí citu. Kozák i toto stanovisko odmítal. Podle něho nám ani rozum, ani cit nejsou nikdy dány izolovaně, nýbrž vždy ve spojení s ostatními stránkami duševna, a to tak, že jedna stránka převládá. Podle Kozáka proto

¹³¹ KOZÁK, J. B. *Přítomný stav etiky*, cit. d., s. 209.

¹³² Tamtéž, s. 211.

¹³³ Tamtéž, s. 212.

¹³⁴ Tamtéž, s. 216.

nevystačíme v mravních otázkách ani s logikou, která je příliš chladná a intelektuální, ani s nějakým broděním se v citech. Nadto: jsou dobré a špatné city.

Podle Kozáka většina vznešených ideálů: světový mír, občanská svoboda, sociální spravedlnost atd. žije na úvěr. Lidé v ně věří. Někteří lidé podle nich i jednají. Posledním slovem je odkaz zkušenosti. Je-li co dobré, pak se to konec konců, přes všechny paradoxní a nepřehledné odchylky, musí jakožto dobré osvědčit. „Musí to souhlasit s vyšším, duchovnějším pojetím života i osobnosti a to pojetí se zase musí osvědčit jako něco lepšího a žádoucího, nežli život méně duchovní!“¹³⁵ Kozák k tomuto ještě dodával, že: „bez víry to nejde.“¹³⁶ Kde je tedy vlastní příčina toho, že lidstvo stále hledá lepší mravní cesty?

Lidstvo si je vědomé, že se to nedělá jen tak pro změnu, z módy. Naopak. Je v tom slovy Kozáka řečeno: „*hořká trest' života*“. Lidstvo platí za své omyly a nepravosti strašlivě, štěstím, zdravím i krví. Skutečnost, které se přizpůsobujeme, bývá nelítostná. Na svých vlastních osudech se přesvědčujeme o závaznosti svých mravních zásad. Kozák hovořil o jejich jistotě. Jejich jistota je empirické povahy pouze ve vztahu k minulosti, pro budoucnost a pro absolutní platnost musí být podložena vírou.

Kozák se tázal: „Není také heteronomie v tom, jak nás vychovává neúprosná nutnost života?“¹³⁷ Mravní zákony nejsou krásnou fikcí, závaznou nebo nezávaznou podle vkusu. „My jsme biti tak dlouho, dokud se nepřizpůsobíme této dia ananké – božské nutnosti.“¹³⁸ Kozák nevěděl o podstatě této nutnosti nic více, než to, že je a že mu ukládá mravní povinnosti. Ba dokonce jí nazýval: „svým Bohem.“¹³⁹ Kdybychom se snad pokusili tuto nutnost vysvětlit, vysvětlit tuto mravní nutnost nějak naturalisticky, fyzikálně či fyziologicky, pak by to, jak byl Kozák přesvědčen, vedlo k nezdaru.

J. B. Kozák tedy přistupoval ke své základní otázce, kterou považoval za principální, jinak. Dříve ji řešil především v rovině epistemologické, nyní rozpracoval její vlastní **axiologické a etické jádro**. Systematickým východiskem bylo upřesnění základního axiologického pojmu, to jest pojmu hodnoty. Dospěl k názoru, že hodnota je reálně existující kvalita věci, která se projevuje kauzálně. Vzhledem k člověku se projevuje apelem, který vyjadřujeme rčením, že „*něco má býti*“. Člověk pokud je „*hodnotový*“, skrze tento apel hodnotu poznává, rozhoduje se pro ni a realizuje ji dále ve svých činech. Jde tedy o jakési rozmnožování hodnot. Kozák se však nedomníval, že bychom hodnoty poznávali s evidencí.

¹³⁵ Tamtéž, s. 217.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž, s. 218.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

K poznání a uznání hodnot se člověk jako jedinec i jako génus těžce propracovává. Pokud jde o hodnoty etické, je zde nejdůležitější „*tvrdá škola života*“, která konec konců ukazuje, že odklon od etických hodnot se člověku mstí. To Kozáka utvrzovalo v jeho víře, že existuje mravní řád veškerenstva, jakási **božská nutnost**, jíž se konec konců člověk musí přizpůsobit.

3.2.3. Od scientismu k antropologismu

*Věda a duch*¹⁴⁰ je významným mezníkem Kozákova myšlenkového vývoje od **scientismu k antropologismu**. Kozák zde dokazoval, že k lidské skutečnosti nepatří jen časoprostor a kauzalita. Zdůrazňoval, že člověk je světem hodnot „*supra naturam*“. Člověk podle Kozáka „svým duchem, svými normami, svými ideály, plány, fantasií, svým pronikáním do budoucnosti žije skutečně *supra naturam*.“¹⁴¹ Kozák člověka chápal duálně, je jednak tělem, tedy časoprostorovou skutečností, jednak účastníkem sféry mnohem širší, sféry ducha. Člověka nemůžeme vysvětlit bez duše a také bez ducha, neboť by to znamenalo převést něco složitějšího na cosi jednoduššího, obecnějšího, více a pravidelně se opakujícího. Kozák chtěl mít člověka po duševní a duchovní stránce raději dobře popsaného nežli špatně „*vysvětleného*“.¹⁴²

Kozák se zamýšlel nad rozdílem mezi člověkem a zvířetem. „Člověk se od zvířat liší duchem, tj. schopností a rostoucí soustavou duševních funkcí zvláštního druhu, které podle všeho jen nejasně svítají šimpanzům a psům, ale ve svém úžasném vývinu jsou naším majetkem.“¹⁴³ V úvahách o člověku si Kozák jako úkol nestanovil vyložit všechno, co by patřilo k podstatě člověka opravdu duchovního, duchovně vyspělého. Zde by totiž bylo potřebných kvalit velmi mnoho a jsou o nich diskuse i rozepře.

Byl přesvědčen, že podstatu toho, co hledal, vystihne, když slovem „*duch*“ označí dvojí věc. Zaprvé: „jistý druh duševní intence, duševního vztahování se k něčemu.“¹⁴⁴ A zadruhé: „rozsáhlou sféru, do níž tato intence míří a v níž si společnou práci lidstva konstituovala celé universum.“¹⁴⁵ J. B. Kozák pojem ducha nevykládal ani filologicky, ani morálně a kulturně, ani metafyzicky, nýbrž fenomenologicky. Duch je v tomto smyslu

¹⁴⁰ Uvedená knižní publikace vycházela postupně dvacet let po sešitech. Kozák v předmluvě k této publikaci uvedl, že první sešity vycházely v době, kdy byly do československého státu vkládány optimistické naděje. Pak se ovšem objevily příznaky ohrožení československého státu nacistickým Německem. Některé starší, optimisticky laděné kapitoly musely být přepracovány. V nezměněné podobě však zůstala důležitá otázka: Otázka, jak se s výzvami doby čestně vyrovnat. Srv. KOZÁK, J. B. *Věda a duch*. Praha: J. Laichter, 1938.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 6.

¹⁴² Kozák upozorňoval na nebezpečí, že by se vysvětlení týkalo neživé, vycpané figurky. Srv. tamtéž, s. 14.

¹⁴³ Tamtéž, s. 79.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 84.

¹⁴⁵ Tamtéž.

duševní funkce, a to zvláštní druh intence (vztahování se k něčemu). Přesněji tuto intenci vymezuje jako „*mínění něčeho*“, nebo ještě přesněji: jako „*transcendující mínění*“.¹⁴⁶

Co však je ona duchovní sféra? K čemu se vztahuje? Pro tuto úvahu je důležitá ta okolnost, že inteligentní člověk se učí všecko, čeho se duševně dotkne, **objektivovat**. „I své vlastní ‘nitro’, tj. svou vlastní mysl, může kus po kuse objektivovati; ale jen ve vzpomínce, v anamnesi.“¹⁴⁷ Dokud trvá nějaký duševní stav nebo proces, žijeme a můžeme o něm reflektovat. Takovýmto objektivováním vlastního nitra se oblast subjektivní, „*sféra kolem jástvi*“, sféra neurčitých a splývavých pocitů, zužuje. Člověk se vůči sobě stává v mezích možnosti pozorovatelem. Jestliže si je člověk něčeho vědom, nebo tvrdí-li, že o něčem ví, je tu vyjádřena nutná polarita vědomí. Ve vědění stojí proti sobě vždy dvě protilehlé sféry: „žádný objekt bez subjektu a naopak.“¹⁴⁸ Jde vždy o nějaký vztah mezi subjektem a objektem, tedy o intenci.

Jak jednáme, vyplývá z toho, jací jsme. Všecky objektivující funkce závisejí na složení této sféry, která podle Kozáka v každém okamžiku tvoří celek. „V duševnu je všecko celkové.“¹⁴⁹ Objektivizovat lze podle Kozáka skoro všecko. Proto se sféra duchovní, vznikající z transcendující duchovní intence, dá vylíčit co do své podstaty, ale její rozsah se nedá ohraničit. „Přes všecky nedostatky lidského vědění a poznání je tato sféra větší než celé fyzické universum a zahrnuje bezpočet objektů myšlení, jež ‘nejsou z tohoto světa’.“¹⁵⁰ Podle Kozáka cesta duchovní intence vede od smyslového a názorného k nadsmyslovému a nenázornému. Každá věc nebo osoba je v té formě, jak ji poznáváme, syntézou vytvořenou z mnoha perspektiv. Kozák to předvedl na příkladu s balvanem. Mám-li na mysli balvan, nemíním jen jeho viděný vnějšek, ale i jeho neviditelný vnitřek. „Nic reálného nemůže býti plně poznáno; může však býti plně míněno.“¹⁵¹

Myšlení je možné jen krok za krokem. Myslíme především vždy něco. Může to být nevyplněná intence, třeba něco zcela neurčitého, čeho se snad bojím nebo co v předtuše očekávám. Každý objekt je pro subjekt něčím. Má nějaké jméno nebo alespoň spadá do nějaké kategorie. Podle okolností, podle horizontu, který je – jak Kozák zdůrazňoval – výlučným majetkem každého z nás v každé chvíli, a který má ještě řadu jiných významů a

¹⁴⁶ Tedy takové, které nikdy nespádá v jedno s tím, co nyní, aktuálně prožíváme, vnímáme nebo si představujeme. Jde vždy dále přes ně, skrze ně, za ně. Srv. tamtéž, s. 93.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 95.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 97.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 102.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 105.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 108.

větší nebo menší důležitost. Podle toho subjekt zachází s objekty své pozornosti, po každé jinak.

Poznání bylo pro Kozáka postupným vyplňováním úkolů, které představují nevyplněné, nedostatečně vyplněné a špatně vyplněné intence. Subjekt si do jisté míry své objekty myšlení tvoří. Tím ovšem ještě Kozák nepravil, že jsou duchovní objekty čistě subjektivní, přes to nemusí náležet jednomu subjektu, jednomu duchu. „Celá třída plná žáků myslí (dávají pozor!) se svým učitelem na pravoúhlý trojúhelník; jejich myšlenky, ba myšlenky všech geometricky myslících lidí se vztahují k ideálnímu průsečíku, který sice neexistuje nikde v časoprostoru, ale tvoří dokonale ztotožnitelný předmět našeho myšlení.“¹⁵² Nejjednodušším smyslem poznání bylo podle Kozáka to, že se zmocňujeme duchovních objektů vždy prostřednictvím jiných objektů. „Poznávání, poznání je vždy poznání něčeho v něčem – *aliquid qua aliquid*.“¹⁵³

K vytríbenosti, která patří k podstatě člověka opravdu duchovního, patří i schopnost epistemologické reflexe. „Duchovní bytostí v pravém slova smyslu není ten, v němž transcendingující duchovní akty teprve klíčí nebo jsou všelijak zamotány, nýbrž ten, kdo má schopnost pevně držeti a tříditi své objekty.“¹⁵⁴ Kozák však netvrdil, že ideálním duchovním člověkem, tak zahloubaným do transcendingujících intencí, by byl ten, který se nedokáže vyhnout automobilu, nebo se dívat na krásu přírody a tvorstva, nebo jíst s chutí. Podle něho harmonie duchovnosti, tělesnosti a sociálnosti, ovládnutá duchovním mravním řádem, je nejvyšším cílem lidské dokonalosti. A to mnohem vyšším než – jak Kozák říkal – „*učený knihomol*“ a „*živelný barbar*“.

Kozák opakoval, že naše objekty, jsou-li odloučeny od toku duševních prožitků, nepatří k tomuto proudu vědomí, nýbrž tvoří říši ducha. Ve své duchovní sféře člověk žije opravdu „*supra naturam*“. Podle ní se řídí. Determinace z této sféry, tedy „*shora*“, tvoří podstatu svobody člověka. Ovšem, že je to svoboda determinovaná. Je tím větší, čím více je v ní duchovního řádu, upozorňoval Kozák. Shledal, že zásadní zneuznání ducha v člověku umrtvuje hnutí svědomí a etickou citlivost. Domníval se, že jsme neztratili ducha, nýbrž víru v něho. Měli bychom se proto věnovat snaze oživení smyslu pro sféru ducha, žít v ní a bádát o ní. I když to vypadá absurdně, tak je to část nutné strategie v zápase, který je částí dějin.¹⁵⁵

Hodnocení je však možné jen na základě konfrontace skutečnosti s nějakým nereálným protějškem, s ideálem. Ideál není totožný s přírodou, je „*supra naturam*“. Podle

¹⁵² Tamtéž, s. 113.

¹⁵³ Tamtéž, s. 132.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 135.

¹⁵⁵ Srv. tamtéž, s. 147.

Kozákova názoru je nutno tento **supranaturalismus** vykládat normativně: Bůh, jako nejvyšší pán toho, co má být, naprostá transcendence boží a takový protiklad mezi Bohem a světem, že spojení mezi nimi je možné jen divem stvoření a divem zjevení, to je podle Kozáka strava pro většinu lidí nezáživná. „*Supra naturam*“ je podle Kozáka teze, kterou nelze vyvrátit. Takovýto idealismus je nezbytný. Podle Kozáka nikoliv vědecké negování ducha, nýbrž větší a zdravější determinování člověka z jeho duchovní dimenze se musí stát heslem pro nový svět.

Kozák podstatu ducha tedy shledával ve schopnosti vykročit intencionálně z mezí přítomných duševních prožitků. Teprve odtud se rozvíjí ona pružná a rozsáhlá disponibilita, ona svobodná vláda nad předměty myšlení, která nám myšlenkově dovoluje pronikat do všech časů, do prostorů, i do světa ideálních (tedy nereálných) objektů, a která za pomoci řeči vytváří v lidské mysli novou, neuvěřitelně rozsáhlou veleříši duchovní. Teoretický systém, který by spojil supranaturální normy s praktickými a utvořil z nich harmonickou jednotu bez mezer, není možný. Avšak Kozák věřil, že právě v úsilí o jejich vzájemné přiblížení tkví tajemství Ježíšova paradoxu: „Hle, já vás posílám jako ovce mezi vlky; buďte tedy obezřetní jako hadi a bezelstní jako holubice.“¹⁵⁶

3.3. Mravní ideál

J. B. Kozák věnoval několik úvah tomu, co jest mravním ideálem. Svou pozornost zaměřil k Ježíši Kristu, Janu Husovi a T. G. Masarykovi. Kozák zdůrazňoval Ježíše jako etický vzor, pro něho byl člověkem, který zemřel pro velký mravní ideál. Hus pro něho byl člověkem, který nám ukazoval, jak myšlenkově ucelení a mravně opravdoví budou lidé, kteří se budou řídit svým přesvědčením. Masaryk pro něho byl vzorem moderního hrdiny. Z etické interpretace křesťanství, v níž Kozák vědomě navazoval na Masaryka, poté vyplynulo jeho pojetí synergismu. Člověk, disponován svou svobodnou vůlí, má být spolupracovníkem božského díla ve světě, podílet se na uskutečňování platného mravního řádu.

3.3.1. Ježíš Kristus jako mravní ideál

J. B. Kozák roku 1924 proslovil sérii přednášek na téma *Křesťanství a jeho vývoj*.¹⁵⁷ Důkladně v nich pojednával o církevních koncilech, o křesťanských sektách a jednotlivých dogmatech. Kozák se s pravověrnou křesťanskou věroukou rozešel především v otázce christologické: Ježíš mu byl nikoli zjevený Bůh, nýbrž člověk, který zemřel pro velký mravní

¹⁵⁶ Mt 10,16.

¹⁵⁷ KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*. Praha: Svaz národního osvobození, 1924.

ideál. Kozák se snažil vykreslit obraz vývoje křesťanství, tedy vývoje náboženství, které po staletí tvořilo osu evropských dějin. Nesnažil se zabíhat do neúměrných podrobností, avšak chtěl, aby vynikly hlavní problémy jeho pestré minulosti. Usiloval o to, aby se **odlišilo jádro od slupek**, aby se našlo správné stanovisko pro hodnocení sympatických a slibných, i nesympatických a hrozivých zjevů. Nechtěl, aby se na křesťanství hledělo jako na něco nadpřirozeného, jednou pro vždy daného, z nebe spadlého meteoritu Káby,¹⁵⁸ který máme jen čistit od prachu a hlíny.¹⁵⁹

Podle Kozáka se na celkovém obraze Ježíše Krista, který je vykreslen v evangeliích, projevuje jeho soustředění se na to nejniternější a nejušlechtilejší, k čemu mu přímou cestu ukazoval jeho génus. Svou činnost avšak Ježíš nezačal ve svém rodišti,¹⁶⁰ nýbrž v Kafarnaum u jezera Genezaretského. Soustředil svou činnost na důvěrný kruh učedníků, mezi nimiž se záhy rozhostilo přesvědčení, že on je zaslíbený Mesiáš.¹⁶¹ I řekl jim: „A za koho mne pokládáte vy?“ Petr mu odpověděl: „Za Božího Mesiáše.“¹⁶² Středem onoho „*radostného poselství*“ Ježíšova neboli evangelia bylo „*Boží království*“, nikoliv víze světa spjatého pouty zákona Mojžíšova. Podle Kozáka Ježíš vystupoval od začátku proti zákonickému

¹⁵⁸ Malá kamenná krychle umístěná v neúrodné poušti arabského poloostrova. Je to nejstarší svatyně svého druhu známá lidem, která odedávna přitahovala ctitele a poutníky ze všech koutů světa. „A ať vyjdeš odkudkoliv, obracej tvář svou směrem k Mešitě posvátné, nebo ona je vskutku pravdou od Pána tvého.“ (Korán, 2:144/149).

¹⁵⁹ Vznik křesťanství v Palestině je neodlučitelný od vývoje pozdního židovského náboženství. Po staletí očekával tento malý národ, který se nešťastně nacházel mezi mocnými státy v Mezopotámii, Sýrii a Egyptě, spasení od svého boha, s nímž se domníval mít smlouvu od dob Mojžíšových. Naděje v dobu pohádkového blahobytu a míru stoupal tím více, čím více se zatemňoval politický obzor a čím hlouběji upadal bezmocný lid ve válečné bédování. Zaslíbení nabylo určitosti v době po zjetí babylonském. Stále více se připínali k jediné osobě, k mesiáši. Tradice křesťanství tvrdí, že Ježíš byl potomek Davidův a tudíž onou osobou, k níž se odnášela všechna skutečná i domnělá proroctví starozákonní. Mnoho-li je na tom pravdy, nikdo neví. Byl potomkem prostých lidí, u nichž genealogické záznamy neexistovaly. Rodokmeny, které podávají evangelisté (Mt 1,1-16; Lk 3,23-38), nejen že se nedají naprosto sjednotit, nýbrž končí Josefem, to jest otcem. V tom prosvítá starší fáze křesťanského podání, ve které nebylo řeči o nadpřirozeném zrození z panny. Avšak nevíme nic o jeho mládí. Vše, co se vypráví, jak o zrození, tak o útěku do Egypta, o třech králich a vraždě nemluvňátek v Betlémě, o 12letém Ježíši v chrámě, jsou pověsti, dedukce ze starozákonních průpovědí, o nichž se mělo za to, že se musí vyplnit. Srv. KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 6-12. Leccos prosvítá z jeho příbuzenských vztahů. Dle evangelia Markova (Mk 3,21) přicházejí jeho příbuzní, aby si ho odvedli ze zástupu, který ho obklopuje, poněvadž prý se smyslem pomínul. Jeho sousedé se mu posmívají: „Což to není ten tesař, syn Mariin a bratr Jakubův, Josefův, Judův a Šimonův? A nejsou jeho sestry tady u nás?“ (Mk 6,3). Svou činnost nezačal bez přípravy. Ve vypravování o pokušení, jimž musel odolávat, nahlížíme do niterných bojů, které se v něm odehrávaly. Když ho sám ďábel vzal na velmi vysokou horu ukazující mu všechna království světa i jejich slávu, řekl mu: „Toto všechno ti dám, padneš-li přede mnou a budeš se mi klanět.“ (Mt 4,10). Tu mu Ježíš odpoví: „Jdi z cesty, satane; neboť je psáno ‘Hospodinu, Bohu svému, se budeš klanět a jeho jediného uctívat.’“ (Mt. 4,11).

¹⁶⁰ „I řekl jim: Amen pravím vám, žádný prorok není vítán ve své vlasti.“ (Lk 4,24).

¹⁶¹ V čem tkvěl přechod k veřejné činnosti? Český filosof Milan Machovec odpověděl na tuto otázku takto: „Přechod k veřejné činnosti byl jistě sám aktem dlouhodobým, nenápadným – záleželo nepochybně v tom, že Ježíš stále více o obsahu svých úvah a vidin promlouval s lidmi a že se posléze kolem něho začnou shromažďovat posluchači, pak již přímo žáci a ctitelé.“ In: MACHOVEC, M. *Ježíš pro moderního člověka*. Praha: Orbis, 1990, s. 45.

¹⁶² Lk 9,20.

formalismu.¹⁶³ Jeho kruh budil pohoršení tím, že nezachovával posty. To proto, že Ježíš jistou rukou sáhl k nejvlastnější náboženské i mravní podstatě starého zákona, zejména proroků a žalmistů, ze kterých žil a čerpal. „Nedomnívejte se, že jsem přišel rušit Zákon nebo Proroky; nepřišel jsem rušit, nýbrž naplnit.“¹⁶⁴ Toto o sobě pravil. A nemohlo být jinak, nežli že vzbudil proti sobě trpký odpor, odpor těch, kteří se pokládali za patentované nositele náboženského života.¹⁶⁵ Náhle se dostavily rychlé pochybnosti o mesiášství tohoto muže, který tak málo odpovídal představě zaslíbeného báječného krále.

3.3.1.1. „Boží království“

„Jádrem kázání Ježíše Krista je Boží království.“¹⁶⁶ Jak líčil Ježíš příchod Božího království? Podle něho nikdo nevěděl, kdy mělo nastat, jedině Bůh.¹⁶⁷ Avšak jisté bylo, že přijde již za života jeho generace. „Amen, pravím vám, že nepomine toto pokolení, než se to všecko stane.“¹⁶⁸ Co znamená toto království nebeské? Není kdesi v nebi, nebude mimo zemi, nýbrž opět nastane splynutím nebe a země. „Hlavní je při něm, že nynější zpuchřelý řád světa, společnosti i dějin, bude nahrazen řádem božím.“¹⁶⁹ Tato celá koncepce ukazuje k duchu úžasné jistoty. Není tu světské nádhery: celá vize nádherné budoucnosti je změněna v čistý obraz božského světa, ve kterém vládne spravedlnost a láska.¹⁷⁰ Láska proniká celou radostnou zvěstí, láska Boha k člověku a člověka k Bohu. Dogmatictí teologové rádi líčí vystoupení Ježíšovo jako zjevení, zjevení vlastního charakteru Boha jakožto Otce. Kozák na to pohlížel lidsky, není to přece nic jiného než **mravní požadavek**: upravení svého poměru k němu podle analogie synovských citů. Čím lepší, čistší, bohatší bude pozemské synovství, tím lepší bude poměr k Bohu.

Je pravdou, že Ježíš často mluvil o odplatě: „Radujte se a jásejte, protože máte hojnou odměnu v nebesích.“¹⁷¹ Snad se může zdát, že varování před věčným ohněm, o němž také v evangeliích mluvil, a lákání toho odplatou je vlastně hybnou silou jeho mravního požadavku.

¹⁶³ Srv. KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 13. „Sobota je učiněna pro člověka, a ne člověk pro sobotu.“ (Mk 2,27).

¹⁶⁴ Mt 5,17.

¹⁶⁵ Hlavně farizejů, to jest oddělených, čistých. Srv. KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 14.

¹⁶⁶ BULTMANN, R. *Ježíš Kristus a mytologie*. Praha: Oikoymenth, 1995, s. 11. „Počátek Božího království si Ježíš představoval jako nesmírné kosmické drama. Syn člověk přijde na nebeských oblacích, mrtví budou vzkříšeni a nastane den soudu; pro spravedlivé započne čas spásy, ale zavržení půjdou do pekelných muk.“ In: tamtéž, s. 12.

¹⁶⁷ „Mějte se na pozoru, bděte, neboť nevíte, kdy ten čas přijde.“ (Mk 13,33).

¹⁶⁸ Mk 13,30. Ježíš byl přesvědčen, že nastane ve krátké době. Podle Kozáka i Ježíšovo známé podobenství o zrně hořčičném mělo vlastně ten význam, že zrno náhle vyrostlo, jako bylina hořčičná vyrostle za jediný rok ve statný kef. Ježíš proto pravil: „Nedělejte si tedy starost o zítřek; zítřek bude mít své starosti.“ (Mt 6,34).

¹⁶⁹ KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 15.

¹⁷⁰ O lásce k nepřátelům pravil: „Milujte své přátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují.“ (Mt 5,44).

¹⁷¹ Mt 5,12.

Leč bychom se na toto měli podívat blíže. Jaká to je odplata? Je to odplata zbavená všeho smyslného, všeho egoistického, poukazující jen k nejvyšším touhám člověka. To, co Ježíš žádal a nejen hlásal, je úplné přehodnocení hodnot.¹⁷² Je zapotřebí takového přehodnocení již k tomu, aby někdo vůbec stál o takovou odplatu. Hlavní věcí v této Ježíšově zvěsti tedy bylo to, **jací to jsou lidé, kteří budou schopni ocenit a tvořit toto království.**¹⁷³

Radikálnost Ježíšových mravních požadavků je veskrze přezírána a zapomínána. Kozák si kladl otázku: kdo si může říci, že hledá nejprve Boží království a jeho spravedlnost? Ve kterých ústech není jedinou velkou lží slovo modlitby „Otče náš“: „odpusť nám naše viny, jako i my jsme odpustili těm, kdo se provinili proti nám našim viníkům,“¹⁷⁴ slovo snad denně pronášené? J. B. Kozák připomínal, že Ježíš Kristus – mladý muž, tak radikální svou vnitřní podstatou, byl nesmírně nebezpečný pro držitele moci duchovní a světské. Jaký pak to Mesiáš?¹⁷⁵ A tak byl ukřižován. Náhlý obrat dějin, převrat věků, nenastal. Ježíšův konec byl smutný. „Byl trápen a pokořil se, ústa neotevřel; jako beránek vedený na porážku, jako ovce před stříhači zůstal němý, ústa neotevřel.“¹⁷⁶ Naděje zahynula, bylo po všem. Ale jak víme,

¹⁷² Srv. KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 15. Podle Kozáka Ježíš přehodnotil hodnoty nejradikálněji, než kdy bylo hlášáno: „Jaký prospěch bude mít člověk, získá-li celý svět, ale svůj život ztratí?“ (Mt 16,26). Ukřižování Ježíšovo bylo otřásající událostí, neboť tam tato duchovní síla byla přibita na kříž. Většina lidí Ježíše odmítá dosud a vytrvale. V tomto smyslu, jako přehodnotitel hodnot a člověk duchovní má málo následovníků. Kozák dodával: „kdekoliv se evangelium vezme vážně, je dosud revoluční silou. Ježíš je muž budoucnosti. Čím více se bude zduchovňovat kultura, tím více bude vstupovat do popředí. Při tom při všem však budiž pokládán za skromný a pokorný nástroj svého Boha.“ In: KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*. Praha: Melantrich, 1929, s. 90-91. Jak vypadá hierarchie hodnot hlášána Ježíšem? Prohloubil a zduchovnil veškeré hodnocení, nejpodstatnější byla lidská duše a její poměr k Bohu. Velebil ty, kteří lačnili spravedlností, ale pro spravedlnost. Nejednalo se o to, aby člověk netrpěl, nýbrž trpí-li, aby trpěl pro spravedlnost. Prohloubil staré přikázání „nezabiješ“ způsobem, který jistě zahrnuje odpovědnost za ničení životů a zdraví, v práci i chudobě. Srv. tamtéž, s. 133. Když Ježíš pravil: „Hleďte především jeho království a spravedlností jeho, a všechno ostatní vám bude přidáno,“ (Mt 6,33) tak to neznamenovalo, že by se měl křesťan odvrátit od tohoto světa. Ideální duchovní hodnoty by měly být jeho vůdčími hvězdami a silou jeho života. Ježíšovi byl vysokou hodnotou lidský život. Kozák pravil o Ježíši: „Jeho poslání, jeho pravda, jeho přehodnocení hodnot, jeho evangelium je předmětem víry, nikoliv jako abstraktní princip, nýbrž jako něco bytostně spojeného s jeho osobností.“ In: KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*, cit. d., s. 151.

¹⁷³ „Ježíš nebyl zvěstovatelem 'království božího' ve smyslu ohlašování 'budoucího věku'; to dělali všichni před ním a vedle něho. Ježíš však byl strhujícím zvěstovatelem okamžitého nároku na člověka z hlediska tohoto 'budoucího věku', což je celým dosahem něco značně jiného. Podstata a smysl celé jeho zvěsti nezní 'přijde království nebeské', nýbrž 'změňte se vnitřně, neboť blízko je království nebeské!' (Mt 4,17). Nebo v rozvinutější – a i tak zajisté jen zkratkovitě podobě: 'Čas se již teď naplnil, království Boží je na dosah, změňte se vnitřně, věřte této radostné zvěsti!' (Mk 1,15).“ In: MACHOVEC, M. *Ježíš pro moderního člověka*, cit. d., s. 51. „Ježíš naráží na jeden z klíčových problémů opravdu lidského rázu našeho života, ba snad na vůbec nejzávažnější problém opravdovosti lidské existence.“ In: tamtéž, s. 53. „Člověk, 'očekávající říši', zdaleka nesmí z 'tohoto světa' utéci, nýbrž musí přijmout nejnáročnější poslání v tomto světě, musí vnášet budoucnost do přítomnosti, musí onu 'víru' - tj. rozhodnutí změnit se z hlediska 'království božího' - nejen mít, ale jí žít, proto ji i šířit, vyznávat, hlásat, získávat jiné.“ In: tamtéž, s. 56.

¹⁷⁴ Mt 6,12.

¹⁷⁵ Nic není výřečnějšího než ona cynická odpověď, kterou fanatičtí židé před jeho ukřižováním dali římskému prokurátorovi Pilátovi: „Ukřižuj ho!“ (Mk 15,13).

¹⁷⁶ Izaj 53,7.

tohle nebyl konec příběhu. Po Ježíšově smrti se říkalo, že vstal z mrtvých. To, co se stalo potom, změnilo běh dějin.¹⁷⁷

3.3.1.2. Etické jádro evangelia

J. B. Kozák se tázal, zda Ježíš a jeho přímí i nepřímí učedníci byli tak originální v mravním smyslu. Mohli bychom poukázat na to, že mnohé z toho, co platilo za specificky křesťanské mravní příkazy, se vyskytovalo již v klasickém starověku. V morálce evangelií je možná zvláštní to, že nestaví člověka do přítmi lidského úsudku, nýbrž měřítkem jeho výše a bídy činí Boží svatost. „Bud'te tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec.“¹⁷⁸ Zajisté se vyskytovali lidé dobří i moudří a mravnost nezačala Ježíšem. Ale křesťanství je zvěstí spásy pro všechny, netoliko pro lidi podle lidského měřítka mravně vysoko stojící. Víra, tedy vztah k Bohu, se musí projevit se sféře mravní: „víra, není-li spojena se skutky, je sama o sobě mrtvá.“¹⁷⁹ K této problematice Kozák dodával, že podstata křesťanství se však pouze mravními stránkami věci nedá ostatečně vyjádřit. Určení člověka je i duchovní. V popředí stojí vždy duše a její poměr k Bohu, a proto nemá být člověk člověku nikdy jen objektem, ať již rozkoše nebo užitku.

Co je tedy základním tématem Ježíšovy morálky? Podle Kozáka je to: „nadřazenost duchovních hodnot.“¹⁸⁰ Opravdová křesťanská víra vybízí ke stálému hledání, jak odvrhnout všechny nedokonalosti, které se křesťanům přičítají, a proto křesťan není nikdy hotov. Podle Kozáka neexistuje kodifikovaná křesťanská mravnost. V mravním životě se projevuje nebo má projevovat vliv mocných duchovních osobností, a to, jak Kozák dodával: „s Kristem v čele.“¹⁸¹ Všechno má být podřízeno duchovním hodnotám, péči o duši a o její poměr k Bohu. J. B. Kozák zdůrazňoval, že povinností je práce ve světě, nikoliv blažené spočinutí duše. Práce a činnost vedou k nejtěžším a nejdelikátnějším mravním problémům, neboť ústí do mravních konfliktů, které jsou nejtěžší kapitolou každé praxe i každé teorie mravnosti.

¹⁷⁷ Podle evangelií ženy, které přišly s Ježíšem, šly za ním a viděly hrob i to, jak bylo tělo pochováno. Potom připravily vonné masti, oleje a prvního dne po sobotě přišly k hrobu. „Nalezly však kámen od hrobu odvalený. Vešly dovnitř, ale tělo Pána Ježíše nenašly. A jak nad tím byly bezradné, stanuli u nich dva muži v zářícím roucho. Zachvátily je strach a sklonily tvář k zemi. Ale oni jim řekli: 'Proč hledáte živého mezi mrtvými? Není zde, byl vzkříšen.'“ (Lk 24,2-6).

¹⁷⁸ Mt 5,48.

¹⁷⁹ Jk 2,17.

¹⁸⁰ KOZÁK, J. B. *V boji o duchovní hodnoty*. Praha: Čin, 1930, s. 32. Zde Kozák kladl požadavek etiky idealistické, absolutní, metafyzické (náboženské). „Klade etiku křesťanskou, ale nikoliv v historickém a církevním pojetí, nýbrž jako absolutně závaznou etiku objektivních duchovních hodnot.“ In: KRÁL, J. *Československá filosofie: nástin vývoje podle disciplin*. Praha: Melantrich, 1937, s. 101.

¹⁸¹ KOZÁK, J. B. *V boji o duchovní hodnoty*, cit. d., s. 33.

3.3.1.3. Obraz Ježíše Krista

Můžeme pozorovat, jak se měnil obraz Ježíše, jak pozbýval své pozemské reality.¹⁸² Historickým faktem je, jak upozorňoval Kozák, že počátkem křesťanství byla vskutku víra ve vzkříšení Ježíšovo, ta víra, kterou dnes moderní člověk odchovaný vědou neústupně odmítá.¹⁸³ Kde se pocituje vliv pozdější tradice, projevuje se přidávání naivní nádhery, stupňování divů a zázraků. Přesto však, jak Kozák zdůrazňoval: „z řečí Ježíšových, z těch průzračných podobenství a hlubokých slov prosvítá vskutku osobnost veliká, nepoměrně větší než autoři, kteří nám o něm vyprávějí – Ježíš byl genius.“¹⁸⁴

Roku 1929 Kozákovy vnitřní boje vytvořily filosofické dílo *Ježíš ve víře a skepsi*.¹⁸⁵ Kozák tu žádal, abychom si uvědomili, že k vlastnímu problému Ježíšova života nepatřily ani tak divy a zázraky. Ovšem kritický člověk musí odmítnout křížení mrtvých, jeho vlastní vzkříšení i nadpřirozené zrození.¹⁸⁶ Ježíšova legitimace nenáležela ani v naivní nádhře podivuhodných skutků, ani v jeho vzkříšení. Jestliže se mluví o problému jeho života, zjevují se nám závažnější otázky. Co si myslel Ježíš o sobě? Pokládal se vskutku za Mesiáše?¹⁸⁷ Především žil svou vírou v Boha a jeho království. Kdybychom mu tuto víru odňali, nezbylo by z něho nic, pranic – „ani mudřec ani lékař, ani filosof, ba ani originální mravní myslitel.“¹⁸⁸ I jeho mravnost žila jen ze svého náboženského centra. Kozákovi šlo především o to, aby se Ježíš nezbavoval života.¹⁸⁹

J. B. Kozák poukazoval na Fridricha Nietzscheho, který odmítal Ježíše proto, že jej pokládal za kazatele slabosti.¹⁹⁰ Tento básník, jenž byl stále churavý, poznal křesťanství v rodném domě, neboť byl synem faráře. Nebyl tak veden rozumovými důkazy, jako spíše

¹⁸² Ještě sboru jeruzalémskému to byl člověk vyvýšený Bohem za Mesiáše. Věřilo se, že to, co se neuskutečnilo za jeho prvního příchodu, stane se za příchodu druhého, který bude tentokrát slavný. Znenáhla se však z něho stává bytost od počátku stvoření existující, odvěká, vtělená, trpící za lidské hříchy. Prolog k evangelium Janovu ho líčí jako „Slovo“, to jest nikoliv jako průpověď boží, nýbrž emanaci boží, bytost nadpřirozenou. „Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh. To bylo na počátku u Boha. Všechno povstalo skrze ně a bez něho nepovstalo nic, co jest. V něm byl život a život byl světlo lidí.“ (J 1,1-4).

¹⁸³ Srv. KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*, cit. d., s. 19.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 21.

¹⁸⁵ KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*. Praha: Melantrich, 1929.

¹⁸⁶ Zvěsti si značně odporují a opět jsou tím bohatší, čím pozdější je evangelium, které o nich vypravuje. Srv. tamtéž, s. 20.

¹⁸⁷ Kozák si také kladl otázku, zda-li se Ježíš mýlil: „Mýlil se? Ano. Byl lidský? Ano. Jinak by nikomu nemohl být vzorem.“ In: tamtéž, s. 31. I když Ježíš v evangeliích nikde nehromadil důkazy pro svou víru, přesto Kozák věřil, že ani skutečný Ježíš by toho nečinil. On měl svou jistotu, jistotu víry. Jiné jistoty v otázce Božího království není.

¹⁸⁸ KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*, cit. d., s. 26.

¹⁸⁹ V evangeliích Ježíš patrně není vyjádřen v čistě historické formě, ale je zřetelný. Každá doba si do svého obrazu Ježíše vkreslila něco ze svých oblíbených rysů, připsala mu myšlenky a vztahy, jež pokládala za nejvznešenější. Tyto rysy budou podle Kozáka omluveny, leží-li v přímém důsledku evangelia, jsou-li konkrétním pokračováním jeho perspektiv a vyváženy z hloubky. Srv. tamtéž, s. 27.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 28.

touhou po síle, jež mu byla odepřena. Podle Nietzscheho život patřil jen silným, a smyslem země byl nadčlověk.¹⁹¹ Nietzsche nelitoval těch, kteří podlehnou, neboť utrpení má jen jeden smysl a jediné ospravedlnění: aby odstranilo slabé. Oproti tomu Ježíš hlásal trpělivost, odříkání. Vylučoval vše zdravé, silné, autonomní. Vylučoval silné nadlidi, kteří by diktovali svou vůli, káral odpor a nenávisť, distanci mezi lidmi. Jeho morálka byla pro otroky. Tento Ježíš urážel básníka každým svým slovem, každou myšlenkou, vždyť pro něho ne pokora, nýbrž síla měla spasit svět.¹⁹² Podle Kozáka to ve skutečnosti nebyl ani tak Ježíš, jako spíše křesťanství, co Nietzsche nesnášel. Křesťané, kteří hájili války a deklamovali o hříchu, vykoupení, onom životě. Nietzscheova vize nadčlověka nepostrádala vznešených rysů. Kozák o ní říkal, že nebyla v takovém protikladu k Ježíšovi, jak by se mohlo zdát. I když Ježíš kázal nastavení druhé tváře a odpouštěl až sedmdesátkrát sedmkrát. Ježíš ovšem dovedl být náročný ve svých duchovních požadavcích. Kozák na tomto místě vzpomínal, co pravil Ježíš bohatému mládenci, jak se rozhorloval, když na něm žádali, aby rozdělil dědictví, jak proti vši moci kněžské a proti autoritě Mojžíšova zákona volal: „Ale já pravím vám.“¹⁹³ Tato slova sloužila jako klíč k srdcím všech, kdo v sobě nosili touhu po něčem vyšším. Byla to slova, která chtěla zavřít dveře za strnulými společenskými konvencemi a neporozuměním všeho druhu. Chtěla vpustit nezkalené světlo pravdy. Ježíš nebyl slaboch.

Kozák se domníval, že na druhé straně je Nietzscheův nadčlověk, tak duševně bohatý, že ze svého bohatství dovede rozdávat i soustrast. Nietzsche volal po síle vůle, po osobnosti, která by měla tvořit nové hodnoty místo toho, aby se podřizovala starým. Kozák měl za to, že kdyby ještě Nietzsche žil v době světové války a viděl „ty šosáky a ty oficíry, všechn ten lidský hmyz, který se vytahoval příkládaje si přívlastek nadčlověčenství, kdoví, zdali by byl nepodal ruku Ježíšovi jako spolutrpicímu!“¹⁹⁴

¹⁹¹ Předpoklad, že tak jako člověk svým vývojem překonal své předchůdce, je třeba, aby i on sám byl překonán. „Když Zarathustra přišel do nejbližšího města, jež leží u lesů, našel tam na tržišti shromážděno mnoho lidu: neboť bylo vyhlášeno, že uvidí provazochodce. A Zarathustra promluvil k lidu řka: *Hlásám vám nadčlověka*. Člověk je cosi, co má být překonáno. Co jste vykonali, aby byl překonán? Všechny bytosti dosud vytvořily něco nad sebe samy: a vy chcete býti odlivem tohoto velkého přílivu a raději snad se vrátit k zvířeti, než abyste překonali člověka? Čím je opice člověku? Posměchem nebo bolestným studem. A stejně má i člověk býti nadčlověku: posměchem nebo bolestným studem. Urazili jste cestu od červa k člověku, a leccos ve vás je posud červ. Kdysi jste byli opice, a i nyní je člověk opice – více než kterákoli opice. Kdo však je z vás nejmoudřejší, je také rozmiškou a míšencem rostliny a strašidla. Ale což vám káži, aby jste se stali strašidly nebo rostlinami? Hleďte, hlásám vám nadčlověka. Nadčlověk je smysl země. Vaše vůle nechť dí: nadčlověk *budiž* smysl země.“ In: NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia, s. 9.

¹⁹² Avšak dočasně, neboť všechny děje veškerenstva se nakonec navrátí ve věčném koloběhu. Srv. KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*, cit. d., s. 29.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 30.

3.3.1.4. Demytologizace

Podle Kozáka Ježíš skutečně žil a byl veliký, pro nás však je cizí, apokalyptický, ba dokonce někteří jej považují za pouhý produkt pověry. Málo o něm víme s jistotou, ovšem otázka by spíše měla znít, zda-li měl Ježíš pravdu a zda-li chceme jít za ním. Byl postavou náboženskou a kdokoliv k němu přistupuje s úmyslem, že odhlédne od náboženské stránky, zcela se s ním bude míjet. Podle Kozáka se nemá hledět na naivní lesk, jímž tradice a evangelisté obklopili jeho zrození, život a konec, nýbrž „na čistě náboženskou a mravní hloubku jeho zvěsti.“¹⁹⁵

Kozákovo stanovisko je v některých aspektech blízké názorům německého protestantského teologa, filosofa a historika náboženství Rudolfa Bultmanna, který se pokusil oprostít křesťanství od historických forem mytického pojetí světa a domněle historických faktů. Pokusil se odhalit pravý, antropologický smysl víry v sebepochopení osobnosti věřícího ve světě, v otevřenosti vůči bohu a budoucnosti a v možnosti volby. Radikální Bultmannova kritika rozlišovala mezi historickým Ježíšem a zvěstovaným Kristem a nakonec vyústila do tvrzení, že křesťanství je založeno na kázání, ne nutně na historických událostech.¹⁹⁶

Podle J. B. Kozáka se bohužel za nevěru a skepsi pokládá již kritické prozkoumávání pramenů, jež má vést k zjištění jejich vlastního nezkrasleného jádra. Avšak ten, kdo staví hodnoty hmotné nad duchovní, kdo nezná pravou pokoru před Bohem, toho nezachrání žádné podtrhování a zdůrazňování slupek evangelia. V nevěře k duchovnímu obsahu evangelia nebo v naivním pokusu zdůraznit Ježíše pomocí zevnějších prostředků, které s ním nemají nic společného, podle Kozáka dospíváme k radikální skepsi,¹⁹⁷ jež se velmi často vyskytuje i v prostředí pilných návštěvníků kostelů. Avšak ten, který nevěří, nevěří ani Ježíšovi a těm věcem duchovním, za něž Ježíš položil svůj život.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 48.

¹⁹⁶ „Úkol demytologizace dostal svůj první podnět z konfliktu mezi mytologickým světovým názorem bible a moderními světovými názory ovlivněnými přírodovědeckým myšlením, a stalo se evidentní, že víra sama vyžaduje, aby byla osvobozena od všech světových názorů pocházejících z lidského myšlení, ať již jsou to světové názory svět objektivizující, a v naší osobní existenci přehlížejí nebo eliminují význam setkání.“ In: BULTMANN, R. *Ježíš Kristus a mytologie*, cit. d., s. 22. „Nemytologizovat však neznamená zavrhnout Písmo nebo křesťanskou zvěst jako celek, nýbrž odmítnout ten světový názor Písma, který je světovým názorem doby minulé a kterého se v křesťanské dogmatice a v církevním kázání příliš často přidržujeme. Demytologizovat znamená popírat, že je zvěst Písma a církve vázána na starý, zastaralý světový názor.“ In: tamtéž, s. 26. „Demytologizace objasňuje pravý význam Božího tajemství. Nepochopitelnost Boha neleží v rovině teoretického myšlení, nýbrž v rovině osobní existence. Tajemství, o němž se víra zajímá, nespočívá v tom, co je Bůh o sobě, nýbrž jak Bůh jedná s člověkem.“ In: tamtéž, s. 31. „Proto také kritičnost vůči mytologickému obrazu světa obsaženému v biblickém a církevním kázání prokazuje víře cennou službu; vybízí totiž víru k radikální reflexi její vlastní podstaty. Úkol demytologizace nemá jiný smysl, než se této výzvy ujmout.“ In: tamtéž, s. 59.

¹⁹⁷ Srv. KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*, cit. d., s. 72.

¹⁹⁸ Mnozí si pokládají otázku: čím se Ježíš liší od Mohameda nebo Buddha. Avšak, toto je otázka nejen nerozumná, nýbrž demagogická. Ježíš se liší od obou tím, že něco jiného hlásal a za něco jiného zemřel. Srv. tamtéž, s. 78.

3.3.1.5. Náboženský prožitek

Kozák zdůrazňoval, že věřící niterně prožívá bezprostřední vanutí božství, že je konfrontován s živým svatým Bohem. Ježíšova smrt na něho působí otřásajícím dojmem, neboť se v ní jeví stejně vážnost Boží svatosti, i odpouštějící láska a obětování. Neboť „nikdo nemá větší lásku než ten, kdo položí život za své přátele.“¹⁹⁹ Toto bezprostřední, čisté náboženské prožívání je vlastním předmětem teologie, jež mu dává výraz nedvojsmyslný a přesný. Její povinností je uvádět autonomní svět víry do poměru k vědě a k filosofii, vypořádat se s nimi a ukázat, kde je její i jejich legitimní místo. Avšak základem toho všeho bylo podle Kozáka „konec konců rozhodnutí vůle, rozhodnutí, na němž (jak zrak víry vidí), je zúčastněn i absolutní Bůh svým bezprostředním dotekem.“²⁰⁰

J. B. Kozák hovořil o víře jako o kouzelném proutku, jenž pochází ze slyšení, které se odhaluje skrze slovo Boží, a proto nelze dobře rozhodnout, zda-li je autonomním rozhodnutím člověka, či nadpřirozeným Božím darem. Náboženství není jen nějakým teoretickým obrazem světa a dějin, nýbrž je z větší části založeno na hodnocení. Kozák avšak upozorňoval, že Ježíš nemůže být zhodnocen někým, kdo je slepý a není schopen vidět čistotu jeho osobnosti, nebo není schopen naslouchat zvuku jeho hlasu. Skoro každý, kdo Ježíše odmítá, srovnává se hned s velkým Nietzsche. V této souvislosti se Kozák tázal: „Jakým právem?“²⁰¹ Mnohým lidem ten fakt, že žijí po Kopernikovi, dává příležitost, aby na galilejského tesaře shlíželi s pohrdáním. Podle Kozáka směřování materiálních vymožeností civilizace s náboženskými hodnotami a slepota pro hlubiny náboženského génia často pluje pod vlajkou pokrokovosti.

Kozák se také pokusil vysvětlit a zhodnotit, oč se vede spor a oč nikoliv. Pro toho, kdo životně věří v Boha, nikoliv jako v abstraktní pojem, nýbrž jako v duchovní moc, pronikající do dějin i do jeho vlastního života, není zatěžko vidět v Ježíši manifestaci Boží: zjevení. Podstatné však je, abychom měli porozumění pro základní myšlenky a citovou náplň evangelia, asi tak jako hudebník prožívá hlubokou skladbu.²⁰² Duchovní síla evangelia spočívá na hierarchii hodnot a nadřazenosti hodnot duchovních nad hodnotami materiálními. Kozák byl přesvědčen, že nadchází doba nového středověku, kdy přísné myšlení a vřelá víra se vzájemně přibližují více, než tomu bylo ve století devatenáctém. Kozák ovšem neměl na zřeteli středověkou temnotu, nýbrž jednotu.

¹⁹⁹ J 15,13.

²⁰⁰ KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*, cit. d., s. 79.

²⁰¹ Tamtéž, s. 82.

²⁰² Srv. tamtéž, s. 88.

3.3.2. Jan Hus jako ukazatel cesty

Zájem o etickou dimenzi náboženství J. B. Kozáka přivedl ke studiu Jana Husa, jemuž je věnována přednáška *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*.²⁰³ Kozák na rozdíl od T. G. Masaryka zastával názor, že Hus byl z hlediska tehdejších pojmů opravdu kacíř.²⁰⁴ Neboť: „nebyl-li Hus kacířem, pak zemřel z nedorozumění, zbytečně, pro chiméru.“²⁰⁵ Tento kostnický mučedník nešel vstříc své hrůzyplné smrti jen pro nějaké politováníhodné nedorozumění, nýbrž nezadržitelně a nutně. Podle Kozáka musel Hus padnout, protože mezi základními zákony jeho duševního světa a osobnosti na jedné a zásadami a přesvědčeními jeho soudců na straně druhé nebylo smíru. Byl vinen nejhorším zločinem kacířství. Hus nechtěl být kacířem, avšak v Kostnici se instinktivně střetly dva světy – starý, středověký, s rodícím se novověkem. Koncil soudil Husa celkem podle svých platných zákonů. „Dne 6. července se nestala justiční vražda, upálili tehdá, zcela dle svých křesťanských zásad a zákonů kacíře skutečného.“²⁰⁶ V čem spočívala Husova velezrada?

Podle Kozáka spočívala ve dvou věcech: „především v novém významu přesvědčení u Husa, za druhé v tom, že pozemskou církev podrobil mravní kritice. Nevěřil v její absolutní hodnotu, nýbrž viděl, že má potud význam a cenu, pokud se v ní vsutku značí nekompromisní mravní požadavky křesťanství.“²⁰⁷ V této souvislosti je třeba se pozastavit u otázky: V čem Hus vlastně spatřoval smysl svého života? Hus tento smysl viděl v zásadní změně tehdejší společnosti v duchu biblické Pravdy,²⁰⁸ v odstranění z křesťanské věrouky všeho, co zapříčinilo morální úpadek církve, a v zavedení Písma svatého do praktického života každého křesťana.

²⁰³ KOZÁK, J. B. *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*. Praha: Svaz národního osvobození, 1925.

²⁰⁴ T. G. Masaryk se zabýval osobností a dílem Jana Husa ve spisu *Jan Hus: naše obrození a naše reformace* a v řadě článků, publicistických vystoupení a projevů. Líbilo se mu, že se Češi považují za národ Husův, ale oponoval tomuto tvrzení námitkou, že je v našem národním usilování veliký nedostatek vnitřního duchovního života. Srv. MASARYK, T. G. *Jan Hus: naše obrození a naše reformace*. Praha: J. Kanzelsberger, 1990, s. 11. Podle Masaryka se Husovi odpůrci na jeho reformním úsilí dopouštěli násilí, netoliko tělesného, ale duchovního: „koncil dopustil se na Husovi nejkřiklavějšího duchovního násilí tím, že mu připisoval právě to učení, pro které podle tehdejších nekřesťanských mravů od církve a státu mohl být nejcitelněji kaceřován. Koncil totiž odsoudil Husa hlavně pro popírání transsubstanciacie; avšak učení toho Hus nedržel, jak uznávají dnes i pravověrní bohoslové katoličtí – odpadá tedy nejhlavnější důvod pro ‘kacířství’.“ In: tamtéž, s. 24.

²⁰⁵ KOZÁK, J. B. *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*, cit. d., s. 4.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 7.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 8.

²⁰⁸ Hus pravil: „Protož, věrný křesťane! hledaj pravdy, slyš pravdu, uč se pravdě, miluj pravdu, prav pravdu, drž pravdu, braň pravdy až do smrti; nebť pravda tě vysvobodí od hříecha, od ďábla, od smrti duše a konečně od smrti věčné, jenž jest odlúčení věčné od milosti božie i od blahoslavené všie radosti, kteréžto radosti dojde, ktož kolivěk věří v boha i v Jezu Krista, jenž jest pravý buoh a pravý člověk.“ In: HUS, J., ERBEN K. J. *Výklad viery*, in: *Sebrané spisy české*. Praha: B. Tempský, 1865-1868, s. 7

Kozák měl za to, že církev doby Husovy byla vyvrcholením pověřeného magismu. Víra v magický vliv obřadů se rozmáhala víc a víc. V době Husově nezáleželo na tom, jaký je kněz mravně, ale musel to být kněz posvěcený. Nezáleželo na tom, jaký je věřící, ale musil být oddaným synem církve a účastnit se jejích obřadů. Tento magismus sice nepřemohl úplně a definitivně křesťanskou etiku, avšak v rozmanitých dobách nabýval naprosté převahy. Je to prvek vlastně pohanský, předkřesťanský. Hus hlásal pouze návrat k vlastní, mravně založené podstatě křesťanství, když podrobil církev, kněžstvo i věřící často velmi ostré mravní kritice. Kozák vyzdvihoval, že Husovi nebylo náboženství pouhým věřením a podrobováním se církevní autoritě, nýbrž čímsi niterným: citový a praktický vztah k Bohu a bližním. Hus si dovedl počínat jako pravý revolucionář a vzdorovat bullám a interdiktům. Proto byl skutečně neposlušný, proto žádal, aby církev nejenom zakázala všechno mnohoobročnictví, nýbrž aby přestala vůbec světsky panovat.

Kozák ukazoval, kterak se v Husovi rodila autonomní osobnost. Lze vidět, že Hus „fakticky podlomil svátostnou mystiku a magii římské církve a že jeho pojem církve byl v důsledcích svých revoluční.“²⁰⁹ S tímto postojem se Kozák ztotožňoval. Tím, že církev existuje a že má nějakou domnělou božskou legitimaci, není ještě nic řečeno o její hodnotě. Její legitimace musí být praktická. Tyto rysy byly podle Kozáka tím významnější, že nebyly podány mužem, jenž svým životem zapíral, co učil. Hus byl vším tím, co žádal. Kozák se klonil k tomuto praktickému křesťanství, které staví Boží království ne v ideálu, nýbrž ve společnosti, které reformuje nejen svět myšlenkový, nýbrž svět skutečný. Kozák dodával, že Husův význam spočíval i v tom, že nebyl sám. Z českého hnutí náboženského učinil věc nejširších lidových vrstev. Toho si Kozák na české minulosti nejvíce vážil – demokratičnosti, účasti všech národních stavů. „Den 6. července jest nám nejen památkou Husova trpení, nýbrž jeho života a činnosti. A nejen jeho života, nýbrž dnem symbolickým, dnem, kdy se rozpomínáme na svá heroická staletí.“²¹⁰ Podle Kozáka by bylo chybou, kdyby se Hus měl stát v každém směru normou, pak bychom s ním prováděli opět totéž, co se provádělo se všemi autoritami. Stal by se poutem. Hus je však ukazatelem cesty. Je kompasem. Ukazuje nám, jak myšlenkově ucelení a mravně opravdoví budou lidé, kteří se budou řídit svým přesvědčením.

²⁰⁹ KOZÁK, J. B. *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*, cit. d., s. 27.

²¹⁰ Tamtéž, s. 29.

3.3.3. Tomáš Garrigue Masaryk jako vzor moderního hrdiny

Podle Jiřího Bednáře Kozák zastával v naší náboženské filosofii jednoznačně „pelagiánské“ řešení odvěkých otázek milosti a skutků. Zdá se, že dokonce daleko „pelagiánštější“, než bylo stanovisko Masarykovo.²¹¹ Proto také v přednášce *Masaryk filosof*²¹² Kozák u Masaryka nejvíce vyzdvihoval pojem **synergismu**. Masaryk byl pro Kozáka novým obrazem moderního hrdiny, který bojoval proti mystice a proti tomu, co se obecně nazývá mýtem.²¹³ Žádnou otázku nepovažoval za tak palčivou, aby jí byl nevěnoval pronikavou analýzu.²¹⁴

J. B. Kozák zdůrazňoval, že mravním rysem byla u Masaryka víra v moc pravdy a v sílu idejí. Masaryk znal pouze jedinou pravdu, a to pravdu vědeckou. Co je mravní, a co naopak mravní není, to zhruba všichni víme. Avšak mnoho přemýšlení a bystrozraku vyžaduje problém, jak lidi vychovat, aby nejen znali a věděli, ale i jednali podle mravních zásad. A pak, aby je dovedli promítnout do konkrétních poměrů.²¹⁵ Podle Kozáka všechno to, co Masaryk krásného napsal o mravnosti a lidství, o humanitě v rodině, v životě národním, sociálním, mezinárodním, vyplynulo především z jeho osobnosti. Kozák se o Masarykovi vyslovil s velkou úctou: „Dávno před tím, nežli Masaryk byl povolán za kapitána naší nové státní lodi, podobal se lodivodovi, zkušenému na mnohých cestách. Ať se kamkoliv obrátil jeho zrak, vždy přesně věděl, které země a ostrovy leží tím směrem a jaké poměry tam vládnout. Znal úskalí života a věděl, že bezpečněji je na hlubinách než na mělčinách. V moři

²¹¹ Zejména v „providenciálním“ období *Světové revoluce*. Srv. BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 765.

²¹² KOZÁK, J. B. *Masaryk filosof*. Praha: Svaz národního osvobození, 1925.

²¹³ „Všude v církvích se staví mystikové“ čteme v Masarykových chicagských přednáškách. „Co je mystika? V celku je pokus, bez logické práce, bez zkušenosti, najednou, rázem se domoci všech pravd, zejména pravd náboženských. To není člověk pozorující; on nevěří, že logikou a zkušeností se domůže pravdy, on zří, zírání, domnívá se, že má vnitřní světlo a že spojen s Bohem přímo.“ In: tamtéž, s. 6. Mýtem nebyly Masarykovi, jak upozorňoval Kozák, jen staré pověsti o zjevení, o stvoření, pádu andělů, vtělení syna božího, nýbrž vše co bylo protikladem vědeckého myšlení, a vědecké metodičnosti. Proto mu byla mytologií každá soustava církevních nauk, i teologie. Masaryk ohlašoval: „Člověk vědecky myslící přemáhá mytický anthropomorfism, překonává jej rozumově i citově; poučen Ježíšem, překonává náboženství bázně a strachu a nahrazuje je úctou k Bohu a láskou k bližnímu.“ In: ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, cit. d., s. 225.

²¹⁴ Ať to je otázka moderní psychózy a sebevražednosti, nebo systém a organizace věd, otázky sociální nebo náboženské, smysl našich dějin a hybné síly našeho obrození, mravní otázky všeho druhu, láska a pohlaví, politika a mravnost, atd. Kolik tu situací, na něž jeho filosofické zásady vrhly jasné světlo! Srv. KOZÁK, J. B. *Masaryk filosof*, cit. d., s. 8.

²¹⁵ Masaryk ve spisu *Ideály humanitní* prohlášoval: „Nehledejme nějakých tajemných, nadmíru hlubokých a nových formulí a posledních slov pro všechny hádanky života. Hádanky jsou staré a odpovědi k nim jsou také staré. A mnohé ty odpovědi jsou dobré a správné. Ale tobě budou správnými, když je pochopíš sám a v okolnostech svých, jen tobě vlastních. Pak mnohé, co jsme dávno slyšeli, dostává pro nás nového smyslu. A tak pokračujeme, že to, co již známe, postřehujeme v novém osvětlení, že se nám na starém zjevují nové stránky. V tom se jeví hloubka myšlení a pochopení, že dovedeme postřehnout něco v tom, co dávno je známo, co denně slyšíme, k čemu jsme byli vedeni, a o čem jsme byli přesvědčeni, že tomu již zcela dobře rozumíme.“ In: MASARYK, T. G. *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1990, s. 62.

lidí znal proudy. Dovedl v pravou chvíli hleděti ke hvězdám. Kdybych měl mluvit tak dlouho, až bych měl dojem, že dosti jsem řekl, čekali byste dlouho.“²¹⁶

3.3.3.1. Problém náboženství v Masarykově pojetí

Co bylo u Masaryka výchozí? J. B. Kozák se domníval, že to bylo jeho **náboženství**, neboť si bez něho Masaryk nedovedl představit poslední rozřešení mravní otázky. Podle Kozáka se Masaryk podobal učiteli hudby, který bral žáka ke klavíru a ukazoval mu první základy hudby, aby mu tak umožnil proniknout do citových světů, které byly vytvořeny v říši tónů. Masaryk chápal náboženství jako zvláštní modus života, avšak život nelze definovat. Každé vyjádření by tedy znamenalo chudobu. Náboženství bylo Masarykovi osobní zkušeností, zkušeností duchovní, k níž nestačí být členem církve, vyznávat její dogmata a účastnit se jejích obřadů, nýbrž je nutná živá syntéza, v níž funkce těchto složek jsou v náležitém poměru a vzájemně zdůvodněny. Masaryk pravil: „V shonu po náboženství utkvívají dnes lidé a právě lidé vzdělanější, na tom nebo onom prvku náboženství; avšak to jsou jen dočasné surogáty náboženství bez životního souladu; všechny ty jednotlivé prvky musejí být harmonicky a podle své duchovní hodnoty životně sečleněny.“²¹⁷ Podle Kozáka u Masaryka náboženství nesplývá v jedno s mravností, bez mravnosti však nemá žádnou cenu.²¹⁸ To je důležitý moment, neboť podle Kozáka Masaryk nechtěl, aby se člověk zmítal v sebeobviňování. Neposuzoval náboženství podle horečné intenzity, s níž kající prosí o smytí vin, nýbrž podle neustávající snahy o zachování mravní integrity, pokud je to pro člověka možné.

J. B. Kozák věnoval pozornost Masarykovu řešení otázky, kdo vytváří život i dějiny? My, lidé. Jeden méně, druhý více, jeden ohavně, druhý vznešeně. Ale pak prapůvod a základ všeho, tedy Bůh, není jediným původcem a jedinou příčinou. Masaryk tento svůj názor nazval **synergismem**.²¹⁹ Pro Kozáka bylo více než zajímavé, jak tento velký vůdce v politické demokracii vyřešil demokraticky svůj poměr k Bohu: „Je to myšlenka povznášející a hrdá, a skromná zároveň.“²²⁰ To, co Kozák naznačoval, byla Masarykova svatyně svatých. Co z ní vycházelo, nebyl ani zápach kadidla, ani kázání, nýbrž činy. Kozák zdůrazňoval Masarykův

²¹⁶ KOZÁK, J. B. *Masaryk filosof*, cit. d., s. 45.

²¹⁷ MASARYK, T. G. *V boji o náboženství*. Praha: Čin, 1932, s. 25.

²¹⁸ Kozák upozorňoval na to, že uvažování o tom, na čem je v poslední instanci založen mravní vývoj, vede k domněnce, k hypotéze, že Bůh je. Tím ovšem neřekl, že se Masarykovo náboženství tímto způsobem zrodilo. Měl ho od dětství a jen si je filosoficky utvrdil. Kozák tím nemínil ani to, že náboženství je pouhou hypotézou. Masaryk věřil v Boha, avšak na základě vědeckých hypotéz, věřil v Boha osobního, v nějž lze mít důvěru, z něhož lze čerpat naději. Masaryk svůj vztah k Bohu označil latinským slovem REVERENTIA – úcta, plná důvěry, vděčnosti a nadějnosti. Srv. ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, cit. d., s. 225.

²¹⁹ Srv. KOZÁK, J. B. *Masaryk filosof*, cit. d., s. 30.

²²⁰ Tamtéž.

požadavek, aby hodnota náboženství byla posuzována podle dění, a to mravního dění, neboť náboženství nesmí být pouhým výkladem, nýbrž něčím, co žije, čím se jedná. „Náboženství mravně nejčistší a nejpůsobivější zvítězí.“²²¹ A poněvadž Masaryk nic čistšího a působivějšího neznal, nežli osobnost Ježíšovu, zaujímal Ježíš v jeho myšlení velmi význačné místo.²²²

3.3.3.2. Problém etického hodnocení v Masarykově pojetí

J. B. Kozák v díle *Masaryk jako etik a náboženský myslitel*²²³ upozorňoval na to, že Masaryk nikdy nezapomněl, že u etiky, která je vědou hodnotící, mnoho záleží na povaze toho, kdo hodnotí. Masaryk se snažil vždy opřít **etické hodnocení** o fakta historická, sociologická a politická, ale byl si vědom, že buduje právě na faktech.²²⁴ Podle Kozáka Masaryk dobře věděl, že mravní zásady nejsou jen předmětem teoretické argumentace, nýbrž i praktického demonstrování životem. Vedeme za své mravní hodnoty boj, a to boj velmi dramatický. Pravda je hodnotou a láska ke kladným hodnotám je mravním projevem. Kozák také uvažoval, že se z Masarykovy etiky nikterak nedá škrtnout slovo **svědomí**, neboť jde do nejtajnějších záhybů srdce a může, „je-li živé“, právě vést do konfliktů.

Kozák si v této souvislosti kladl otázku po dobru: Kde je kritérium dobra? Podle čeho dobro poznáváme? Masaryk podle Kozáka poznal, že pro dobro neexistuje jednotné, mechanické kritérium: není to ani prospěch, ani pocit štěstí, ani soustrast, ani dokonalý vývin citu sebezáchovy. „Poznávati dobro jest právě tak těžké jako poznávati teoretickou pravdu.“²²⁵ Ani pro pravdu není jednotného kritéria. Na poli, kde hodnotíme – a zde právě leží problém mravní – je poznávání pravdy zvláště obtížné. Proto podle Kozáka bez víry a rozhodnutí etika nemá smyslu.

²²¹ Tamtéž, s. 33.

²²² Avšak Ježíš byl synem jiné doby a šlo mu hlavně o jednotlivce. O změnu sociálních řádů neusiloval již proto, že čekal brzké, divuplné uskutečnění Božího království. Proto podle Masaryka by se mělo náboženské jednání měřit požadavky moderní demokracie, nikoliv starověkými nebo středověkými společenskými útvary. V předmluvě k *České otázce* Masaryk pojednával přímo o Prozřetelnosti, která určila naše místo a náš úkol mezi národy. Z této perspektivy se jevil život a kulturní snažení národa přímo jako povinnost uložená před Bohem. Naším cílem by mělo být ten úkol správně poznat a provést. Člověk neexistuje jako subjekt zdánlivý, jako nahodilá vlna na oceáně mrtvé přírody, nýbrž jako duše, samostatná, tvořivá, vytvářející nové skutečnosti ve svém vědění a chtění. Člověk spolupracuje s Bohem, může zkrášlit nebo i zhanobit tento boží svět. Život vezdejší je již částí věčnosti a má být veden pod jejím zorným úhlem. Tak máme chápat své úkoly: ne jako mystické zření a libování si v nejasných citech, nýbrž jako konkrétní úkoly národní, sociální, lidské, rodinné, vzdělávací, přátelské. Srv. MASARYK, T. G. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Praha: Melantrich, 1969.

²²³ KOZÁK, J. B. *Masaryk jako etik a náboženský myslitel*. Praha: Slovanský ústav, 1931.

²²⁴ Srv. tamtéž, s. 8.

²²⁵ Tamtéž, s. 25.

4. ONTOLOGIE

Kozákovy teze o tom, že hodnoty jsou reálnými kvalitami věcí, souvisí s uznáním kvalitativního světového názoru, podle něhož svět je daleko bohatší, než jak nám jej prezentují kvantifikující exaktní vědy. Podle Jaroslava Kučery tento názor J. B. Kozák zastával již dříve. Avšak k systematictějšímu zpracování své **ontologie** se dostal až po druhé světové válce.²²⁶ Kozák vypracoval zvláštní, osobitý koncept procesualistické a kauzalistické ontologie, který nazval **kontextualismus**.²²⁷ Koncem šedesátých let o něm referoval na jedné z přednášek Jednoty filosofické. Dokončený spis s názvem *Kontextualismus, filosofie objektivní skutečnosti* zůstal v rukopise. V práci proto čerpám z ukázky, jež byla publikována ve Filosofickém časopisu v roce 1995.

Kozák především požadoval, aby byly přezkoumány základní principy ontologie. Ontologii rozuměl „souvislé podání základních charakteristik všeho toho, co si zaslouží (a co kdy zasloužilo), aby se k tomu poukazovalo jako k něčemu, co je reálné, jsoucí, aktuální, vpravdě objektivní.“²²⁸ Takové podání vyžaduje sestup k oněm základům. Jakmile se ovšem začneme těmito základy zabývat, vyvstane mnoho otázek. Některé z nich jsou velmi staré, jiné zcela moderní, leč vždy jsou to otázky složité a rozvětvené. Bylo by lákavé, upozorňoval Kozák, hledět na takový sestup k základům ontologie jako na jakousi „*první filosofii*“, podobnou té, kterou vypracoval Aristotelés. Avšak od Aristotelových časů uplynulo mnoho vody.²²⁹

Kozák si uložil jako povinnost vysvětlit své stanovisko co nejjasněji. Podle něho nejméně deset pokolení stoupců tradičních filosofických nauk pociťovalo rostoucí tlak nových vědeckých zjištění a teorií. Kozák o stoupcích tradičních filosofických nauk uvedl: „Často jim to šlo na nervy, hlavně tehdy, když na ně otevřeně neútočili, nýbrž prostě je odstrkovali stranou.“²³⁰ Kozák se tedy věnoval situaci, kdy filosofie ztrácela svou oprávněnost, kdy ji speciální vědní disciplíny dokonce odstrkovaly stranou. Hovořil o

²²⁶ V tomto období se seznámil s marxismem a později též se zdroji, z nichž marxistická filosofie vyrůstala: s filosofií Hegelovou a s myšlením francouzského osvícenství, zejména pak francouzských materialistů. Zdá se, že tento kontakt nebyl bez vlivu na výběr otázek problémů, na něž se Kozák ve svých ontologických úvahách zaměřil. Ovlivnil i jeho odpovědi na tyto otázky. Přitom však Kozák nepřerušil kontinuitu se svými dřívějšími názory, které spíše rozvíjel, obohacoval a systematizoval. Srv. KUČERA, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 769.

²²⁷ V jeho podání se vztahuje k dobové otázce, kontextuální – sociokulturní podmíněnosti mravních norem. Jeho vlastní koncept kontextuality směřuje k nově utvářené ontologii.

²²⁸ KOZÁK, J. B. *Kontextualismus, Filosofie objektivní skutečnosti*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1953, roč. 43, č. 2, s. 287-288.

²²⁹ Kozák se chtěl slovu „metafyzika“ vyhnout. Upozorňoval, že smysl tohoto termínu byl po staletí přebarvován, a tak by bylo nesnadné vypořádávat se s různými metafyzickými naukami dříve, než by začal samotný jeho výklad: „to by bylo toliko jako zapřáhat vůz před koně.“ In: tamtéž, s. 288.

²³⁰ Tamtéž.

naléhavém úkolu, jenž vyrůstal z potřeby připravit půdu pro plodné rozhovory mezi obezřetnými filosofy a odbornými vědci. Filosofická ontologie má pokračování i ve velmi specializovaných vědách, a proto je tolik zapotřebí vzájemného zájmu, pochopení a zevrubných rozhovorů. Kozák připomínal, že na ontologii v širokém smyslu slova bychom měli hledět jako na rozlehlé území, společné filosofii, vědě a technice. Kozák ji považoval za interdisciplinární prostor, který je třeba náležitým způsobem využít ve prospěch všech věd. Zdůrazňoval, že obecná ontologie se neomezuje jen na filosofii, ale je to důležité téma i v přírodních vědách, například ve fyzice či biologii. Proto považoval za nezbytné zahájit interdisciplinární rozhovory.

Kozákovou ctižádostí bylo, aby to, co se již delší dobu děje ve speciálních vědách, to jest diskuse a plodná spolupráce, fungovalo i mezi vědou a filosofií.²³¹ Nové diskuse, které by měly být zahájeny mezi filosofy a odbornými vědci, by měly najít způsob, jak by se mohlo nahlédnout hlouběji do přírodního dění. Podle Kozáka se obě strany musejí zajímat o „pruhy země, které se prostírají mezi nimi a mohou být zúrodněny.“²³² Podotýkám, že tímto územím by měla být ontologie a její základní principy, které by měli dodat filosofové a o jejich pokračování by se měl postarat odborný vědecký výzkum. Oč tedy Kozák usiloval? Usiloval o to, aby filosofové a vědci dali hlavy dohromady a společně pracovali na přezkoumání a rozšíření metodologických pravidel a jejich implikací. V tom lze spatřovat naději, že by různé problémy mohly být nahlédnuty z nové perspektivy. Lidská společnost by se pak mohla snadněji vypořádávat s nejrůznějšími krizemi, problémy či řešit přírodovědné záhady. Spolupráce filosofie a speciálních věd by měla být založena nikoli na kompromisech, ale na souhlasu v základních věcech.

Kozák se dále domníval, že každá realita neboli skutečnost je vždy ontologicky konkrétní, není v ní nic abstraktního, protože abstrakce je negativní myšlenkový výkon, který

²³¹ Mohli bychom si položit otázku: Je v diskusi mezi filosofy a vědci nějaký zásadní rozdíl? Odpověděli bychom, že ano. Diskutují-li filosofové mezi sebou, bývá to často diskuse „podivná“, jelikož mnozí z nich jsou stoupcem různých škol a dovedou své školy obratně hájit. Argumentují mnoha slovy, ale přitom se nemohou shodnout a nedořešené otázky rozhodnout. Má-li však být filosofování živé, „nesmí se uzavírat vlivům odjinud.“ In: tamtéž, s. 289. Podle Kozáka se filosofie musí přestat zabývat výhradně sama sebou. Dosud se málokdy stalo, že by byla nějaká žhavá otázka opravdu rozhodnuta. Naproti tomu mezi odbornými vědci diskuse proudí a vzájemná pomoc je obvyklá. Diskutují mezi sebou o nových skutečnostech, objevech, teoriích, o přijatých hypotézách a jejich ověřování. Jejich předpovědi o tom, co se stane za určitých okolností, bývají opatrné, protože okolnosti budoucích případů nikdy nelze plně předvídat. Naproti tomu rozmanité filosofické myšlenky, posvěceny stářím, se stávají snadno jakýmsi články víry, něčím pevným a povzbuzujícím mezi hlučícími proudy atomového věku. Kozák dále upozorňoval na to, že plodné rozhovory mezi filosofy a mluvčími vědy jsou jen jednou složkou naléhavého úkolu, který měl na mysli. Na velmi různých životních cestách se naráží na krize. Vypořádat se s nimi je pro vychovatele, pro vůdce hledící dopředu nesmírně těžkým úkolem. „Nepotýkáme se jen s přírodními záhadami, ale také se spleť sociálních a mezinárodních vztahů a s nečekanými obraty v životě jednotlivců.“ In: tamtéž, s. 290.

²³² Tamtéž.

zbavuje svůj předmět části jeho plné ontologické reality.²³³ „Každá, opravdu každá realita je v sobě, 'tak, jak je', ontologicky plně konkrétní. Je to více než 'věc' nebo 'jev' v obvyklém sensuálním smyslu.“²³⁴ Kozák dále říkal: „Dostává to význam něčeho, co je nezkrácené, nerozdělené, nerozmělněné, nerozkrájené lidským poznáním, které vymezuje (a samo je omezené).“²³⁵ My pojímáme věci a jevy jako něco odděleného, více nebo méně ohraničeného, kdežto ontologická plnost každé věci je dána množstvím předchozích příčinných činitelů, které vcelku nemůžeme nikdy postihnout a dohlédnout jejich konce, neboť jsou vždycky příčinně protkány. Následnou abstrakcí, jež je výsledkem myšlenkového srovnávání, tuto ontologickou konkrétnost odebíráme a rozmělnujeme. Naše poznání tak nikdy nemůže dosáhnout plného ontologického postihnutí věci. Poznání pouze danou věc nebo jev omezuje a rozmělnuje.

Podle Kozáka veškerý souhrn příčinných kontextů není nic jiného než „samo Veškerenstvo v celé své nesmírnosti a věčnosti.“²³⁶ Tento souhrn předchozích činitelů stále vzrůstá, a proto ho lidé nikdy nezměří a nevyčerpají. Všecky specifické případy toho, co může být označeno jako reálné, existující, aktuální, vpravdě objektivní, však lze vystihnout jednou společnou charakteristikou, převést, jak říkal Kozák, na společného jmenovatele, jenž je univerzálně aplikovatelný v duchu konkrétní reference a jenž zní takto: „Býti reálný, existující, aktuální, vpravdě objektivní, znamená býti způsoben a současně působiti.“²³⁷

Analyzujeme-li příčiny událostí, přicházíme vždy pozdě, ať už jsou naše pozorování a záznamy seberyhlejší. Mnohé se mezitím mohlo stát a všecko, co řekneme o pozorovaných jevech, je rekonstrukce ex post. Kozák si v této souvislosti kladl otázku, zda-li lze vůbec kdy mluvit o adekvátním poznání. Upozorňoval, že slova adekvátní se užívá často. Jaký smysl může mít tento výraz, jestliže plně konkrétní poznání kteréhokoliv přesně přítomného děje, a tím spíše dějů minulých, je nemožné? Srovnání poznatku jakéhokoliv druhu s plným vystižením ontologických skutečností – příčinně spojených dějů, je zásadně vyloučeno, podotýkal Kozák.

²³³ Kozák žádal, abychom výraz obecné ontologie upřesnili. Varoval před jeho nadnesenou generalizací. Rozlišoval dva druhy generalizování. První směřuje k obecnosti zabstraktňující, druhý k obecnosti poukazu k ontologickým konkrétům. Tyto dvě cesty se však podstatně liší. První vede k universáliím, kdežto druhá poukazuje k jednotlivinám. Historický vývoj cest za poznáním více zdůrazňoval směr první, druhému se nedostalo pozornosti, které zasloužil. Kozák chtěl vybudovat ontologii, která by se odlišovala od doposud převažujícího trendu k abstrakci, který považoval za zastaralý, a která by stavěla především na druhém uvedeném typu zobecnění. Neodmítal abstrakci jako takovou, jen upozorňoval na její nadbytečnost. Srv. tamtéž.

²³⁴ Tamtéž, s. 293.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Tamtéž.

Z poznání neschopnosti analyzovat příčiny pramení Kozákova **noetická skepse**. Plně konkrétní poznání událostí – příčinně spojených dějů, je podle Kozáka nemožné. Naše poznání je vždy pozadu za realitou. Z toho podle Kozáka neplyne, že bychom měli zanechat úsilí dostat se k realitě blíže, naopak: toto úsilí nesmíme nikdy vzdát. Problémy tohoto druhu musí být řešeny po částech, s neúnavným úsilím. Na nevyslovitelné, naprosto konkrétní pozadí zkoumaných skutečností se obyčejně naráží slůvkem zdánlivě zlehčujícím, je to slůvko „to“. Kozák se to pokoušel přiblížit na příkladu, při němž si máme představit důležitý pokus, jenž se blíží ke svému konci. Skupina odborníků přihlíží s napjatou pozorností: Co „to“ bude dělat?²³⁸ Ontologická konkrétnost nemá dosažitelné dno, avšak je velmi aktivní, působivá, odlišná od naprosté nicoty a je stále hotova odhalit nám nějaké překvapení.

Jaroslav Kučera se pokusil rekonstruovat Kozákův filosofický vývoj po druhé světové válce, i když to bylo nesmírně obtížné, jelikož publikované prameny jsou k dispozici jen velmi sporadicky. Kučera podotýkal, že J. B. Kozák již v předcházejících obdobích svého filosofického vývoje života zdůrazňoval, že zastává **kvalitativní světový názor**. Proto při rekonstrukci Kozákovy ontologie vycházel Kučera z jeho určení pojmu kvality.²³⁹

Kvalitou Kozák rozuměl specifický způsob, jak se věci chovají, jak kauzálně působí. Tento způsob chování věcí je unikátní, ve své konkrétnosti neredukovatelný. Věci samy pak jsou ve skutečnosti procesy, události. Každá událost je novou skutečností, to znamená, že všechny události, ať jsou jakéhokoliv rázu, jsou historické události. Kučera připomínal: „Ne ve smyslu historiografie, nýbrž proto, že se mohly seběhnout tak, jak se sebehly, jen v určitém čase, tedy ve své jedinečnosti.“²⁴⁰ Čas je dění, a to dění nevratné. Proto každá frakce nenávratného času, každý nový proces, tvoří nové skutečnosti. Zde Kozák stál před závažnou otázkou: co tedy trvá uprostřed změn? Nemůže to být ta „látka“, z níž věci jsou. Ta se ve vzájemném působení s okolím neustále vyměňuje. Něco však musí trvat. Kdyby ne, byli bychom nuceni přijmout neustálé creatio ex nihilo.²⁴¹

Pro označení toho, co trvá uprostřed změn, užíval Kozák slova „**kontext**“. „Je to jakási dynamická struktura dění, která v sobě uchovává jisté rysy minulých událostí a zároveň obsahuje in nuce, jako možnosti rysy událostí budoucích, k jejichž realizaci tenduje.“²⁴² Kučera zdůraznil, že se někdy Kozák metaforicky vyjadřoval, že kontexty představují jakousi „*zkušenost*“ tvořivé přírody. Kučera měl za to, že podle Kozáka by bylo chybné pojímat

²³⁸ Srv. tamtéž, s. 294.

²³⁹ Srv. KUČERA, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 769.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Srv. tamtéž.

²⁴² Tamtéž.

všechny kontexty mentalisticky nebo organisticky. Kontexty jsou – jak říkal Kozák – „*inkluzivní*“: užší jsou obsaženy v širších, ty ještě v širších atd., při čemž širší kontexty nemusí být chudší a méně smysluplné. Mohou být obsáhlejší a bohatší smyslem než ty, které zahrnují. Kučera ukázal, že Kozák tím dospěl ke koncepci vesmíru, v němž se prolíná nekonečné množství různých kontextů. Každý má nějaký „*smysl*“, tedy směřuje odněkud někam na základě předchozích zkušeností. Ne všechny však směřují k něčemu vyššímu, dokonalejšímu. Ty, které směřují výše, můžeme nazvat božskými. Úkolem člověka je pracovat na tom, aby se prosadily alespoň v té sféře, kterou můžeme svým jednáním ovlivnit. Kučera upozornil, že se zde opět objevuje myšlenka „**mravního řádu**“ **veškerenstva**, kterou známe z předchozího období Kozákovy filosofie. Podle Kučery byl však patrný rozdíl v tom, že Kozák nyní usiloval zasadit i tuto ideu do daleko systematictější propracovaného ontologického rámce. A to se přece jen do určité míry obměňovalo – jestliže ani ne tak v obsahu, pak zcela jistě ve formulaci: „Kozák se ji snaží vyjádřit pokud možno s vyloučením antropomorfizujících termínů.“²⁴³ Kučera dodával, že Kozákův základní záměr však zůstal týž: **dát lidskému mravnímu úsilí optimistickou perspektivu nejen ve společenském, nýbrž přímo v kosmickém měřítku.**

Na tento záměr i na to, jak jej J. B. Kozák ve svém díle naplňoval, je jistě možné mít různé názory. Podle Kučery je mimořádně významná myšlenka, že to, co lidstvo vytvořilo a vytvoří, nezmizí z veškerenstva zcela a naprosto (neboť cokoliv se již jednou stalo, může sice být zničeno, avšak nemůže se „*odestát*“, a tvárnost světa je tedy už ovlivněna právě určitým způsobem již tím, že se stalo právě to a ne něco jiného). Tato myšlenka může být alespoň pro někoho jediným zdrojem činorodého životního optimismu.²⁴⁴

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ V pokusu o celkové hodnocení osobnosti a díla J. B. Kozáka připomeňme ještě názor Jiřího Bednáře. Podle Bednáře se Kozák snažil o vyrovnání všech argumentů na všech úrovních, šel „světem s kloboukem v ruce“. A k tomuto jeho ušlechtilému úsilí by mu měla být vzdána zasloužilá úcta v duchu biblického výroku: „Blaze těm kdo hladovějí a žízní po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni.“ (Mt 5,6). Bednář byl toho názoru, že právě v tomto ohledu jsme dosud spravedlnosti byli Kozákovi dlužní. Srv. BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*, cit. d., s. 767-768.

ZÁVĚR

Filosof J. B. Kozák se probíjel cestou přes epistemologické a metafyzické problémy k víře sice zbavené církevních dogmat, avšak sklánějící se před heteronomií mravních příkazů. Jeho filosofie byla poznamenána Masarykovou polaritou mezi důrazem na pozitivnost, exaktnost faktů, a apelem na platnost mravních hodnot, apelem k poslednímu smyslu. Kozák tuto polaritu v celém svém díle nezrušil, nýbrž udržel v dynamickém napětí.

Kozák proto v počátečním období své filosofické práce vycházel především z problému epistemologického a řešil jej agnosticisem: **Platnost mravního řádu nelze doložit, je možné ji stanovit jako věřenou hypotézu**. Nejvíce jisté jsou výpovědi abstraktní. Čím abstraktnější je vědecká výpověď, tím méně vypovídá o konkrétním (tím méně je vázána na souhrn zkušeností). Vědu pak chápal jako abstrakci. Platnost mravního řádu a jeho nezvratnost se Kozák nejprve snažil opevnit empirickými argumenty. Empirická zkušenost lidských dějin směřuje k uznání akomodace k absolutnímu řádu, byť nakonec jej lze požadovat jen v rovině víry. Během mnoha pokolení se ustalují jisté mravní zásady, které se podle Kozákova mínění přes všechny dočasné mravní úpadky lidstva stále zdokonalují a které jsou, jak výslovně vyjádřil, „*akomodací k absolutnímu řádu*“. Lidé, z počátku nevědomí, tápou při svém jednání, až se po mnoha zkouškách dotápnou k poznání, že přece jen existuje jakýsi zákon, podle něhož se musí řídit. O tomto zákonu pak věří, že je zákonem božím.

Kozák v dalším myšlenkovém vývoji zaměřil svou pozornost na řešení problému, zda a jak lze odůvodnit předpoklad, že úsilí o realizaci morálních hodnot není jen „*soukromou*“ záležitostí lidstva, nýbrž naplánováním „**vyššího smyslu**“, či, jak také Kozák říkal, „**mravního řádu**“ **samého veškerenstva**, nikoliv z hlediska epistemologie. Problém se snažil vyřešit rozpracováním jeho vlastního axiologického a etického jádra. Pro Kozáka byla mravnost ve svém nejhlubším smyslu čímsi jiným než touhou po štěstí a prospěchu. Byla vědomím a zodpovědností. Dospěl k závěru, že platnost hodnot lze zakotvit v transcendentálním vědomí, které je intersubjektivní povahy. Co se dělá, či nedělá, co má být, to se člověku ohlašuje jako kategorický apel. Ve prospěch platnosti hodnot nemluví jen pragmaticko-empirická zkušenost lidských generací, že respektovat hodnoty se ukázalo být rozumným ve smyslu účelnosti, nýbrž jako obdoba Sokratova *daimonion* se lidskému vědomí ohlašuje platnost norem v podobě výzvy a svrchovaného nároku.

Nevyřešenou však zůstává otázka po podmíněnosti či nepodmíněnosti těchto norem určitou sociokulturní situací, dobově podmíněným kontextem: Nerelativizuje kontext platnost hodnot? K tomuto tématu se Kozák navrátí v závěrečné fázi svého filosofování. Opustil

pojetí vědy jako zevšeobecňující abstrakce. Upozornil na neopakovatelnou originalitu každého jevu, na jeho procesuální událostnost, fraktálnost, vůči níž je každá vědecká abstrakce vlastně neadekvátní schematizací. Tímto si J. B. Kozák otevřel směřování k nově koncipované ontologii, která každý jev vnímá jako neopakovatelnou událost bytí, takže otázka po tzv. smyslu se mění v otázku po nelibovolné kontinuitě a kontextu daného jevu.²⁴⁵

Řada Kozákových myšlenek je podle mého soudu dnes velmi aktuální. Na prvním místě je to jeho výzva, abychom zvažovali důsledky vědeckého poznání a byli si vědomi toho, že za ně neseme odpovědnost. Za inspirativní lze považovat i jeho požadavek, aby se speciální vědy snažily filosoficky reflektovat své předpoklady, aby se nesePARovaly. Osobně nejvíce oceňuji jeho zájem o morální aspekt filosofie, jíž Kozák kladl za úkol, aby kultivovala život člověka jako jednotlivce a život společnosti.

Kozákovi dosud historikové filosofie věnovali poměrně málo pozornosti. V předložené diplomové práci jsem se pokusila vystihnout jeho myšlenkový vývoj a zmapovat témata, kterým se věnoval. Pokusila jsem se najít v jeho myšlenkové genezi nějaké jednotící hledisko. Dospěla jsem k závěru, že svorníkem byl jeho zájem o mravní dimenzi vědeckého, to jest i filosofického poznání a o mravní rozměr života vůbec.

²⁴⁵ V závěru Kozákova díla je tam otázka smyslu převedena do podoby otázky po volbě identity v daném kontextu. Teprve v rámci determinovaného je možné svobodně volit: To, co je determinované, vytváří prostor, v němž je možné volit. Volit znamená se rozhodovat. Rozhodovat se znamená definovat svou identitu, proměnit svobodu jako možnost ve svobodu uskutečněnou. Otázka po smyslu jako otázka po kontextu není proto znevážením platnosti norem, nýbrž jejich konkretizací v kontextu, jehož neopakovatelná jedinečnost nezná žádné relativizující „kdyby“. Kontextualita však na druhé straně znemožňuje totalitu pravd vznášejících nárok na absolutnost. Srv. GABRIEL, J. *Slovník českých filozofů*, cit. d., s. 295.

POUŽITÁ LITERATURA

Bible: písmo svaté Starého a Nového zákona, 4. vydání (6. přepracované vydání). Praha: Česká biblická společnost, 1995, ISBN 80-85810-08-5.

BULTMANN, R. *Ježíš Kristus a mytologie*, 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1995

ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, 1. souborné vydání. Praha: Československý spisovatel, 1990, ISBN 80-202-0170-x.

Československé dějiny v datech, 2. vydání. Praha: Svoboda, 1987.

DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, ISBN 80-7298-056-4.

FREUD, S. *Budoucnost jedné iluze*. Praha: Volné myšlenky, 1929.

HUS, J., ERBEN K. J. *Výklad viery*, in: *Sebrané spisy české*. Praha: B. Tempský, 1865-1868.

CHURAŇ, M. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, 2. rozšířené vydání. Praha: Libri, 1998, ISBN 80-85983-44-3.

Korán. Praha: Academia, 2000, ISBN 80-200-0246-4.

KOZÁK, J. B. *Demokracie a kultura*. Praha: Nákladem Svazu národního osvobození, 1924.

KOZÁK, J. B. *Essay o vědě a víře: příspěvek k problému náboženskému*. Praha: G. Voleský, 1924.

KOZÁK, J. B. *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*. Praha: Svaz národního osvobození, 1925.

KOZÁK, J. B. *Ježíš ve víře a skepsi*. Praha: Melantrich, 1929.

KOZÁK, J. B. *Křesťanství a jeho vývoj*. Praha: Svaz národního osvobození, 1924.

KOZÁK, J. B. *Masaryk filosof*. Praha: Svaz národního osvobození, 1925.

KOZÁK, J. B. *Masaryk jako etik a náboženský myslitel*. Praha: Slovanský ústav, 1931.

KOZÁK, J. B. *Noetika*, Skripta. Přednášky podle zápisu z r. 1932. Autorem prohlédnuto a doplněno. Praha: SPF, 1947.

KOZÁK, J. B. *O lidu a lidech*, 1. vydání. Praha: V. Žikeš, 1948.

KOZÁK, J. B. *O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém*. Praha: Kočí, 1922.

KOZÁK, J. B. *O otázce náboženské*. Kdyně: Osvětový sbor, 1922.

KOZÁK, J. B. *Podle cesty*, 1. vydání. Praha: Pokrok, 1948.

- KOZÁK, J. B. *Proslovy k neviděným*. Praha: Svaz národního osvobození, 1935.
- KOZÁK, J. B. *Přítomný stav etiky*. Praha: Dědictví Komenského, 1930.
- KOZÁK, J. B. *Rooseveltova Amerika*. Praha: Sociologický kruh, 1946.
- KOZÁK, J. B. *V boji o duchovní hodnoty*. Praha: Čin, 1930.
- KOZÁK, J. B. *Věda a duch*. Praha: J. Laichter, 1938.
- KRÁL, J. *Československá filosofie: nástin vývoje podle disciplin*. Praha: Melantrich, 1937.
- MÁCHA, K. H. *Máj*, 1. vydání. Praha: Olympia, 2012, ISBN 978-80-7376-318-3.
- MACHOVEC, M. *Ježíš pro moderního člověka*, 1. vydání. Praha: Orbis, 1990, ISBN 80-235-0015-5.
- MALÍŘ, J., et. al. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, ISBN 80-7239-180-1.
- MASARYK, T. G. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1. vydání. Praha: Melantrich, 1969.
- MASARYK, T. G. *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokratism v politice*, 2. vydání. Praha: Melantrich, 1990, ISBN 80-7023-036-3.
- MASARYK, T. G. *Jan Hus: naše obrození a naše reformace*, 4. vydání. Praha: J. Kanzelsberger, 1990, ISBN 80-900095-1-4.
- MASARYK, T. G. *Moderní člověk a náboženství*. Praha: J. Laichter, 1934.
- MASARYK, T. G. *V boji o náboženství*, 2. vydání. Praha: Čin, 1932.
- NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia, 1992, ISBN 80-85619-28-8.
- OTTO, R. *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*, 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1998, ISBN 80-7021-260-8.
- POPELOVÁ, J. *Studie o současné české filosofii*, 1. vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1946.
- SMETÁČEK, Z. *Kozák, Rádl, Hromádka: o náboženské otázce v naší nynější filosofii*. Praha: Čin, 1931.

ČLÁNKY V PERIODIKÁCH

- BEDNÁŘ, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1968, roč. 16, č. 5.
- KOZÁK, J. B. *Kontextualismus, Filosofie objektivní skutečnosti*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1953, roč. 43, č. 2.

KUČERA, J. *K osmdesátinám J. B. Kozáka*, in: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, 1968, roč. 16, č. 5.

TRETERA, I. *Nebylo tam nic dramatického, Vzpomínky na profesora Jana Blahoslava Kozáka*, in: *Dějiny a současnost: kulturně historická revue*, 2008, roč. 30, č. 10.

TRETERA, I. *Vynikající osobnost profesora J. B. Kozáka*, in: *Svobodné slovo*, 1988, 08. 04, č. 182, ISSN 0231-732X.

SLOVNÍKY

BLECHA, I., et. al. *Filosofický slovník*, 2. vydání. Olomouc: Olomouc, 2002, ISBN 80-7182-064-4.

GABRIEL, J. *Slovník českých filozofů*, 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 1998, ISBN 80-210-1840-2.